НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

ГОЛІЧЕНКО МАР'ЯНА ОЛЕГІВНА

УДК 81'366.547'42:82+42=161.2

ДИСЕРТАЦІЯ
КОМУНІКАТИВНО-ПРАГМАТИЧНІ ФУНКЦІЇ ВОКАТИВНИХ РЕЧЕНЬ В УКРАЇНСЬКОМУ ХУДОЖНЬОМУ ТА ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСАХ

Спеціальність 10.02.01 – українська мова

Подано на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів має покликання на відповідне джерело

_____

(підпис, ініціали та прізвище здобувача)

Науковий керівник –
Городенська Катерина Григорівна,
доктор філологічних наук, професор

Київ − 2018

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ……..13

ВСТУП……...15

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ…….21

РОЗДІЛ 1. ОСНОВНІ АСПЕКТИ ТЕОРЕТИЧНОГО ОСМИСЛЕННЯ ВОКАТИВНИХ КОНСТРУКЦІЙ У СУЧАСНІЙ ЛІНГВІСТИЦІ

1.1. Вокативні речення як об’єкт лінгвістичних досліджень…….....23

1.2. Основні підходи до визначення статусу вокативних речень.....25

1.3. Функціонально-семантична диференціація вокативних речень.....37

1.4. Проблема статусу кличного відмінка в українському мовознавстві……...43

1.5. Семантико-синтаксичні функції кличного відмінка.....47

1.6. Семантико-синтаксична і формально-синтаксична співвідносність кличного і називного відмінків…….51

1.7. Лексико-семантичне вираження головного компонента односкладних вокативних речень…….....56

1.8. Вокативні речення і речення спонукальної модальності……...57

Висновки до розділу 1.....67

Список використаної літератури……..71

РОЗДІЛ 2. ФУНКЦІОНАЛЬНО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВОКАТИВНИХ РЕЧЕНЬ У ХУДОЖНЬОМУ ДИСКУРСІ

2.1. Характерні ознаки художнього дискурсу……77

2.2. Драматургійний текст як об’єкт лінгвістичних досліджень……..80

2.3. Структурно-семантичні типи вокативних конструкцій у драматургійних текстах……...85

2.3.1. Вокативні речення в українській класичній драматургії XIX ст….....85

2.3.1.1. Граматична форма та лексико-семантичне
наповнення головного компонента
вокативних речень XIX ст…….....90
2.3.2. Специфіка функціонально-семантичного використання
вокативних конструкцій у творах драматургів XX ст…….....93
2.3.2.1. Лексико-семантичне вираження
головного компонента
вокативних речень у драматургійних творах XX ст……..101
2.3.3. Особливості вживання вокативних речень у
драматургійних текстах початку XXI ст…….....106
2.3.3.1. Спільне та відмінне в лексико-семантичному наповненні
головного компонента вокативних конструкцій
у драматургійних текстах початку XXI ст……..111
2.4. Основні аспекти дослідження байки в лінгвістичних дослідженнях…..115
2.5. Функції вокативних речень в українських байках……118
2.5.1. Структура та семантика вокативних конструкцій
у байках XIX ст…….....118
2.5.1.1. Лексико-семантична експлікація головного компонента
вокативних речень у байках XIX ст…….....121
2.5.2. Функціонально-семантичні особливості вживання вокативних
речень в українських байках XX − початку XXI ст……...123
2.5.2.1. Лексичне вираження головного компонента вокативних речень у
байках XX − початку XXI ст……127
Висновки до розділу 2……129
Список використаної літератури……134

РОЗДІЛ 3. КОМУНІКАТИВНО-ПРАГМАТИЧНІ ФУНКЦІЇ ВОКАТИВНИХ РЕЧЕНЬ В УКРАЇНСЬКОМУ ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ

3.1. Основні підходи до потрактування поняття “політичний дискурс”…...142

3.2. Політичний дискурс у зв’язках з іншими дискурсами…….145
3.3. Типи політичного дискурсу…….....147
3.4. Політична лінгвістика як окрема галузь дослідження політичної діяльності…….....151
3.5. Вокативні речення як один із засобів привернення уваги та впливу в політичних виступах…….....158
3.5.1. Функції вокативних речень в агітаційних зверненнях.……160
3.5.2. Вокативні конструкції в парламентських виступах……...164
3.5.3. Функціональне навантаження вокативних речень у політичних привітаннях та подяках……..171
3.5.4. Уживання вокативних структур в інавгураційних промовах……178
3.5.5. Функціонально-семантичний потенціал вокативних конструкцій у політичних дебатах……182
Висновки до розділу 3……....189
Список використаної літератури……193
ВИСНОВКИ……....201
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ……...208
ДОДАТОК……...211

АНОТАЦІЯ

Голіченко М. О. Комунікативно-прагматичні функції вокативних речень в українському художньому та політичному дискурсах. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.01 “Українська мова”. – Інститут української мови НАН України. – Київ, 2018.

Дисертація є першим цілісним дослідженням комунікативно-прагматичних функцій вокативних речень в українському дискурсі.

До аналізу залучено вокативні конструкції, використані у двох типах дискурсу – художньому (драматургійному та дискурсі української байки) і політичному, оскільки саме в них ці конструкції найяскравіше реалізують свої комунікативно-прагматичні функції, що спричинено характерною для обох дискурсів наявністю адресата та діалогічністю мовлення.

Наукова новизна виконаної дисертаційної праці полягає в тому, що в ній уперше в сучасному українському мовознавстві цілісно досліджено функціонально-семантичні особливості вокативних речень, визначено їхню структуру, проаналізовано лексико-семантичне наповнення головного компонента цих речень залежно від різних комунікативних ситуацій, запропоновано типологію комунікативно-прагматичних функцій, реалізованих вокативними конструкціями в українському художньому та політичному дискурсах.

Практична цінність одержаних результатів зумовлена можливістю використання їх для створення праць із теоретичної граматики української літературної мови, навчальних і навчально-методичних посібників із лінгвістичної прагматики, стилістики української мови, у порівняльних студіях, а також у науково-пошуковій роботі студентів та аспірантів.

Матеріали та узагальнення дисертації будуть корисними для подальших наукових досліджень мови української драматургії та мови українського політикуму.

У дисертаційній роботі схарактеризовано особливості вокативних конструкцій як окремого типу односкладних речень сучасної української літературної мови, узагальнено різні підходи до інтерпретації та функціонально-семантичної диференціації цих синтаксичних одиниць. З'ясовано диференційні ознаки головного компонента вокативних речень, вираженого кличним відмінком як номінантом адресата мовлення, та проаналізовано семантико-синтаксичну і формально-синтаксичну співвідносність кличного і називного відмінків. Установлено спільні ознаки вокативних конструкцій і речень спонукальної модальності, у яких мовець спрямовує комунікативні дії спонукання на слухача.

Визнано вокативні речення важливим елементом мовлення персонажів у художньому дискурсі, зокрема драматургійних творів та байок, адже за допомогою цих речень реалізовано багато комунікативно-прагматичних функцій.

Обґрунтовано широке вживання вокативних речень у драматургійному діалозі порівняно з текстами інших літературних родів, визначено, що вони є поширеними синтаксичними одиницями у мовній організації драми, яка складається з комплексу реплік або їх чергування у формі "запитання – відповідь", "спонукання до дії – реакція", тому в них виразніше, чіткіше виявлена емоційно-експресивна та вокативна функція, увиразнення пробудження уваги персонажа, якому адресоване мовлення. Зафіксовано вживання вокативних речень здебільшого як перших реплік у діалогічній єдності, де вони виражають комунікативне спрямування на подальше мовлення.

Проаналізовано типову для байки манеру діалогічної оповіді в українській літературі, суть якої полягає у використанні живих елементів усної мови, її лексичних, морфологічних та синтаксичних засобів. Відзначено наявність у байці конфлікту між двома і більше співрозмовниками, тому на будь-яке висловлення є відповідь, на кожну дію одного персонажа байки –

протидія, що сприяє широкому використанню різних за будовою та семантикою синтаксичних конструкцій.

Діалоги у художніх текстах вирізняються емоційністю та динамічністю, тому вокативні речення супроводжуються широким спектром емоційно-експресивних характеристик, що допомагають виконувати їм різні функції.

У текстах драм та байок XIX – XXI ст. виокремлено та схарактеризовано комунікативно-прагматичні функції вокативних речень, до яких зараховано: привернення уваги адресата, емотивну та волюнтативну, кожна з яких має свої значеннєві різновиди, зумовлені ступенем їх виявлення та вживанням у певному контексті.

Умотивовано різноманітність лексико-семантичного вираження головного компонента вокативних конструкцій, уживаних в українському художньому дискурсі, безпосереднім зв’язком із назвами тогочасних актуальних реалій, періодом написання творів та комунікативними ситуаціями, що послугували предметом зображення. Кожний період має свої межі лексико-семантичної експлікації головного компонента вокативних речень.

З’ясовано особливості структури політичного дискурсу, відзначено істотну відмінність його мовної організації від мовної організації художнього дискурсу, що спричинено властивим йому специфічним набором ситуацій спілкування, апелюванням, переконанням, мотивацією, закликами до дії. Політичний дискурс є конкретною формою реалізації політичної комунікації, що вирізняється взаємодією мовця та адресата у сфері політики та скерована на боротьбу за владу. Обґрунтовано широке використання вокативних речень у політичних промовах, за допомогою яких безпосередньо чи опосередковано впливають на електорат та поширюють політичну ідеологію; використовують їх відповідно до прагматичних настанов, цілей та умов спілкування, що складаються в процесі професійної діяльності політиків, які зіштовхуються з потребою правильного розташування, компонування мовних

одиниць, тобто всього того, що становить суть та специфіку побудови політичного виступу.

Умотивовано вживання в політичному дискурсі вокативних речень, що чітко вказують на міжособистісні стосунки мовця і адресата та позбавлені такої виразної оцінності, яка притаманна їм у художньому дискурсі.

Схарактеризовано комунікативно-прагматичне навантаження вокативних конструкцій, які найширше представлені в агітаційних зверненнях, парламентських виступах, політичних привітаннях та подяках, інавгураційних промовах, політичних дебатах. Кожен із жанрових різновидів політичного дискурсу має свої функціональні особливості та своє наповнення головного компонента.

У політичному дискурсі систематизовано вокативні речення, спеціалізовані на вираженні таких комунікативно-прагматичних функцій: привернення уваги адресата, установлення тісного контакту з аудиторією, консолідування адресатів, спонукання до виконання конкретної дії та вираження емоцій.

Визначено комунікативно-прагматичні функції вокативних речень, що є типовими для художнього та політичного дискурсів.

Ключові слова: *вокативне речення, головний компонент вокативного речення, кличний відмінок, художній дискурс, драматургійний дискурс, політичний дискурс, комунікативно-прагматична функція, адресат мовлення, комунікативна ситуація.*

SUMMARY

Golichenko M. O. Communicative and Pragmatic Functions of Vocative Sentences in Ukrainian Artistic and Political discourses. – Qualifying scientific work, manuscript copyright.

Thesis for the degree of a Candidate of Philological sciences in specialty 10.02.01 “The Ukrainian language”. − Institute of the Ukrainian language of the National Academy of Sciences of Ukraine. − Kyiv, 2018.

The thesis is the first integral study of communicative and pragmatic functions of vocative sentences in Ukrainian Artistic and Political discourses.

The analysis involves vocative constructions that are used in two types of discourse artistic (dramatic and discourse of the Ukrainian fable) and political, since these constructions most clearly achieve their communicative and pragmatic functions through dialogique speech which is typical for both discourses.

The scientific novelty of the results received in the dissertation is that for the first time in modern Ukrainian linguistics the functional and semantic features of vocative sentences have been thoroughly studied, their structure has been defined, lexical and semantic content of the main component of these sentences has been analyzed in different communication situations, the typology of communicative and pragmatic functions achieved through vocative constructions in Ukrainian art and political discourses has been suggested.

The practical value of the results obtained is predetermined by the possibility of using them to create works on the functional grammar of the Ukrainian literary language, educational and teaching aids on linguistic pragmatics, stylistics of the Ukrainian language, to use them in comparative studies, as well as in the scientific research of students and postgraduates.

Materials and generalizations of the dissertation will be useful for further research on the language of Ukrainian drama and the language of Ukrainian politics.

The peculiarities of vocative constructions as a separate type of monosyllabic sentences of modern Ukrainian literary language are characterized in the dissertation.Various approaches to the interpretation as well as functional and semantic differentiation of these syntactic units are generalized. Differential features of the main component of vocative sentences, expressed by a vocative case as the nominee of the addressee of speech, are determined. The semantic and syntactic correlation as well as formal and syntactic correlation of the vocative and nominative cases has been analyzed. The common features of vocative constructions and sentences of the incentive modality which involve the presence

of a speaker and a listener, on whom the communicative actions of incentive are directed, have been defined.

Vocative sentences are recognized as an important element in speech of characters in artistic discourse, in dramatic works and fables in particular, since many of the communicative and pragmatic functions have been implemented through these sentences.

The widespread usage of vocative sentences in the dramatic dialogue in comparison with the texts of other literary genres has been substantiated. The status of the dominant feature of the drama language syntax (which consists of replies or alternations of these replies in the form of “question-answer”, “motivation to action – reaction”) has been granted to them. Therefore they are more expressive, they more clearly reveal emotional and expressive, vocative functions which awaken the attention in the character to whom the speech is addressed. The use of vocative sentences has been documented mostly as the first replies in dialogique unity where they express a communicative impulse for further conversation.

The typical manner for dialogique fable in Ukrainian literature is analysed, the essence of which is the use of living elements in oral speech, its lexical, morphological and syntactic means. It is noted that there is a conflict between two or more interlocutors in a fable. Therefore there is an answer for any statement, for each action of a fable’s character, it is a counteraction which promotes the widespread use of syntactic constructions with different structures and semantics.

Dialogues in artistic texts are distinguished emotionally and dynamically therefore vocative constructions are followed by a wide range of emotional and expressive characteristics that help them to perform various functions. It has been defined that vocative sentences are widespread syntactical units in the language organization of drama.

Specific vocative sentences have been singled out and characterized in the texts of dramas and fables of the XIX − XXI centuries. These sentences express such communicative pragmatic functions as attraction of both emotional and

voluntarious attention of the addressee, each of which has its own varieties in meaning due to the degree of their detection and use in a particular context.

The variety of lexical-semantic expression of the main component of vocative constructions used in the Ukrainian art discourse has been motivated. The direct connection with the names of contemporary realities, the period of writing of works and communicative situations, that served as an object to depict, have been taken into consideration. Each period has its own lexical and semantic explication of the main component of vocative sentences.

The peculiarities of political discourse structure has been found out. The significant difference between its linguistic organization and the linguistic organization of fiction discourse has been noted. This difference is due to the specific set of situations in communication, appeal, persuasion, motivation, calls to action. Political discourse is a concrete form of the implementation of political communication which is distinguished by the interaction of the speaker and the addressee in the field of politics and aimed at the struggle for power. The immanent nature of vocative sentences for political speeches, by means of which a politifian directly or indirectly influences the electorate and spreads the political ideology, is substantiated. The speaker uses them in accordance with pragmatic guidelines, goals and conditions of communication, which are formed in the process of politician's professional activity who are faced with the need for the correct place, the layout of linguistic units, that is, all that makes essence and specificity of building a political speech.

The widespread usage of vocative sentences in political speeches has been substantiated. Motivation has been given to the use of vocative sentences which indicate the interpersonal relations of the speaker and the addressee in the political discourse, but these sentences are deprived of an expressive appraisal that is so inherent to them in the artistic discourse.

The communicative and pragmatic loading of vocative sentences has been described which are presented most widely in propaganda appeals, parliamentary speeches, political greetings and gratitude, inaugural speeches, and political

debates. Each genre variety of political discourse has its own functional features and its own content of the main component.

The communicative and pragmatic functions of vocative sentences in the political discourse have been systematized, they include attracting the attention of the addressee, establishing close contact with the audience, consolidating the addressees, inducing concrete actions and expressing emotions.

The communicative and pragmatic functions of vocative sentences which are typical for fiction and political discourses have been defined.

Key words: *vocative sentence, the main component of vocative sentence, vocative case, artistic discourse, dramatic discourse, political discourse, communicative and pragmatic function, speech addressee, communicative situation.*

Список публікацій здобувача

1. Кокора М. О. Синтаксичний статус вокативних речень у сучасному мовознавстві. *Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія “Філологія”.* 2015. № 2. Т. 18. С. 94 – 100.

2. Кокора М. О. Комунікативно-прагматичні функції вокативних речень у політичному дискурсі (на матеріалі політичних промов та дебатів). *Modern science – Moderní věda*. Прага, 2016. № 3. С. 110 – 117.

3. Кокора М. О. Вокативні речення в українських драматургійних текстах (на матеріалі творів І. Карпенка-Карого, М. Кропивницького, М. Старицького). *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія “Лінгвістика”*. 2016. Вип. 25. С. 36 – 43.

4. Кокора М. О. Функційно-семантичний потенціал вокативних речень в українських байках XIX – XX ст. *Граматичні студії : збірник наукових праць Донецького національного університету ім. В. Стуса*. Вінниця, 2017. Вип. 3. С. 35 – 39.

5. Голіченко М. О. Функції вокативних конструкцій в українських драматичних творах XX сторіччя. *Українська мова*. 2017. № 4. С. 71 – 81.

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

[ВН] − Винниченко В. К. Вибрані п’єси : драми та комедії. Київ, 1991. 605 с.

[ГР1] – Гарматюк А. П. Віршовані твори : байки. Вінниця, 2010. 368 с.

[ГР2] – Гарматюк А. П. Віршовані твори : сатиричні поеми, притчі, фейлетони, сатирески, гуморески, усмішки, жарти, переклади з інших мов. Вінниця, 2010. 360 с.

[ГЛ] – Глазовий П. П. Дорослі гуморески і байки. Київ, 2013. 320 с.

[ГД] – Годованець М. П. Байки. Київ, 1987. 301 с.

[ДБ] − Драматургічна інтернет-бібліотека. URL : http://www.kurbas.org.ua/dramlab/dramlibrary.html (дата звернення : 10. 02. 2015).

[ЗР] – Зарудний М. Я. Твори : у 4-х т. Київ, 1982. Т. 3. 415 с.

[КАР] − Карпенко-Карий І. Твори : у 3-х т. Драматичні твори. Київ, 1985. Т. 1. 439 с.

[КЛ] − Коломієць О. Ф. Вибрані твори : у 2-х т. Київ, 1988. Т. 1. 623 с. ; Т. 2. 469 с.

[КОР] − Корнійчук О. Є. Драматичні твори. Київ, 1989. 608 с.

[КЧ] − Кочерга І. А. Драматичні твори. Київ, 1989. 736 с.

[КР] − Кропивницький М. Л. Драматичні твори. Київ, 1990. 608 с.

[КУЛ] − Куліш М. Г. Твори : у 2 т. Київ, 1990. Т. 1. 509 с. ; Т. 2. 877 с.

[ЛП] – Лупул О. В. 1000 байок. Чернівці, 2010. 368 с.

[МТ] − Мамонтов Я. А. Твори. Київ, 1988. 557 с.

[ПЛ1] – Пилипенко С. В. Байківниця. Харків, 1922. 24 с.

[ПЛ2] – Пилипенко С. В. Байки. Харків, 1927. 65 с.

[ПЛ3] – Пилипенко С. В. Батракові байки. Харків, 1930. 93 с.

[РБ] − Ребро П. П. Вибрані твори. Запоріжжя, 2006. Т. 4. 500 с.

[СВ] – Савчук П. М. Секрет заможності. Хмельницький, 2008. 256 с.

[СИВ] – Сиволап П. Сміх і гріх. Київ, 2010. 528 с.

[СЛ] – Сліпчук П. О. Байки. Київ, 1944.22 с.

[СР] − Старицький М. П. Поетичні твори. Драматичні твори. Київ, 1987. 576 с.

[СТ] − Стельмах М. П. Твори : у 7 т. Київ, 1984. Т. 7. 647 с.

[УБ1] − Українська байка. Київ, 1984. 463 с.

[УБ2] − Українська байка. Харків, 2008. 317 с.

[УД] − Українська драматургія. Антологія : у 4-х т. Харків, 2010. Т. 4. 474 с.

[ЮР] – Юрик П. Сповідь вовкодава : гумор, сатира, публіцистика. Запоріжжя, 2006. 224 с.

ВСТУП

Сучасний етап розвитку мовознавчої науки характеризує перехід від формально-граматичного дослідження мовних явищ до функціонально-комунікативного. Такий підхід дає змогу об’єднати лексичні, морфологічні та синтаксичні одиниці за функціональним призначенням та спільністю виконуваних ними комунікативно-прагматичних функцій. У новітніх працях лінгвісти з’ясовують співвідношення формально-синтаксичної і семантико-синтаксичної структури речення, зосереджують увагу на проблемах, пов’язаних із мовленнєвою діяльністю людини, вербалізацією її почуттів, емоцій та реакцій.

У процесі комунікативної взаємодії використовують і такий тип синтаксичних одиниць, як вокативні речення, що називають адресата мовлення, установлюють, підтримують та регулюють контакти між особами, які спілкуються. Головний компонент вокативних конструкцій виражений субстантивними формами кличного відмінка, у якому зосереджено модально-часову характеристику речення.

Вокатив здавна привертає увагу мовознавців у різних аспектах. Досліджено морфологічні та синтаксичні особливості форм кличного відмінка імен, які позначають адресата в будь-якій комунікації, з’ясовано особливості їх самостійного функціонування як синтаксичних конструкцій. Найвагомішими для української граматичної теорії стали студії О. О. Потебні [14], Є. К. Тимченка [20] та Л. А. Булаховського [3], у яких констатовано специфічне функціональне призначення вокатива.

Звертання як окреме синтаксичне утворення тривалий час не виокремлювали. Уперше звернув увагу на самостійні вияви звертань та номінував їх односкладними вокативними реченнями О. О. Шахматов [21, с. 86].

Чимало праць присвячено з’ясуванню синтаксичного статусу, особливостей семантики та формально-граматичного вираження головного члена односкладних вокативних речень (О. О. Шахматов [21],

О. М. Пєшковський [11], О. С. Попов [13], Є. М. Галкіна-Федорук [5], О. Г. Руднєв [16], В. В. Бабайцева [1], В. П. Проничев [15], С. П. Бевзенко [2], І. Р. Вихованець [4], І. К. Кучеренко [10], П. С. Дудик [6], М. У. Каранська [8], І. І. Слинько [19], К. Ф. Шульжук [22], М. Я. Плющ [12], А. П. Загнітко [7], М. С. Скаб [17; 18], Л. М. Коваль [9]). У цих працях їх витлумачено залежно від обраного підходу. Мовознавці кваліфікували такі синтаксичні конструкції як самостійний тип односкладного речення, названий вокативним реченням [4, с. 62; 9, с. 7], як односкладне речення апеляції [17, с. 65], як еквівалент речення, нечленоване слово-речення, що дістало назву звертання-речення [6, с. 332; 22, с. 147]. Лише принагідно науковці визначали комунікативно-прагматичні функції вокативних конструкцій.

Багато розвідок у сучасному українському мовознавстві виконано за традиційною методологією, яка не передбачає з’ясування функціональної специфіки вокативних речень, їхнього тісного семантичного і граматичного зв’язку з контекстом. Нові засади дослідження таких речень запропоновано в працях І. Р. Вихованця [4] та М. С. Скаба [17], де їх проаналізовано комплексно, у взаємодії семантико-синтаксичних, формально-синтаксичних та комунікативних ознак, де обґрунтовано синтаксичну самостійність вокативних конструкцій, по-новому витлумачено їхню сутність, наголошено на винятковому комунікативному призначенні цих одиниць, докладно схарактеризовано семантико-синтаксичні функції кличного відмінка як спеціалізованого морфологічного засобу вираження головного компонента вокативних речень.

Хоч вокативні конструкції досить репрезентативне явище української мови, особливо в розмовно-побутовому, художньому та публіцистичному її стилях, проте чимало проблем, пов’язаних з їхнім функціонуванням, досі не досліджено на широкому українському матеріалі.

Актуальність теми дисертаційної роботи зумовлена відсутністю цілісного дослідження вокативних конструкцій як самостійного типу

реченнєвих одиниць у граматичній системі сучасної української літературної мови. Немає і спеціальних праць, присвячених з'ясуванню комунікативно-прагматичної специфіки таких синтаксичних структур у її різних стильових сферах.

Вокативні конструкції найвиразніше реалізують комунікативно-прагматичні функції в тих дискурсах, для яких характерна діалогічність мовлення та апелювання до адресата. До таких належать художній, зокрема драматургійний, та політичний дискурси. Проте дослідники вивчали драматургійні твори здебільшого в лінгвостилістичному аспекті, зосереджували основну увагу на їхньому лексичному оформленні та структурній організації і оминали питання функціонування в цих творах вокативних синтаксичних одиниць.

Політичний дискурс ширше досліджений у комунікативному та когнітивному аспектах, але обмежений працями, присвяченими здебільшого вивченню теоретичних засад, жанрових та стилістичних класифікацій, комунікативних стратегій і тактик, функціонуванню в ньому лексичних одиниць. Використання характерних для нього вокативних речень зовсім не вивчене в українському мовознавстві.

На розв'язання цього комплексу проблем спрямоване наше дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано в межах наукової теми відділу граматики та наукової термінології "Актуальні проблеми теоретичної та прикладної граматики української літературної мови кінця XX – початку XXI сторіччя" (номер державної реєстрації 0115U002258). Тему дисертації затвердила Вчена рада Інституту української мови НАН України (протокол № 9 від 9 грудня 2014 року).

Мета дисертаційної праці – дослідити комунікативно-прагматичні функції вокативних речень в українському художньому та політичному дискурсах.

Для досягнення поставленої мети потрібно розв’язати такі основні **завдання:**

1) узагальнити аспекти вивчення вокативних речень у сучасному мовознавстві, основні підходи до їх класифікації;

2) систематизувати мовознавчу термінологію на позначення вокативних конструкцій;

3) з’ясувати місце вокативних речень у мовній організації політичного та художнього дискурсів;

4) установити морфологічне оформлення головного компонента вокативних речень;

5) схарактеризувати лексико-семантичне наповнення головного компонента вокативних конструкцій залежно від різних комунікативних ситуацій;

6) визначити основні чинники, що впливають на комунікативно-прагматичне використання вокативних речень у художньому та політичному дискурсах;

7) з’ясувати особливості комунікативного призначення та прагматичні потенції вокативних конструкцій у зазначених дискурсах;

8) систематизувати вокативні речення залежно від виконуваних ними комунікативно-прагматичних функцій.

Об’єкт дослідження – вокативні конструкції як одні з типових синтаксичних одиниць художнього та політичного дискурсів.

Предмет дослідження – комунікативно-прагматичні функції вокативних конструкцій в українському художньому та політичному дискурсах.

Методи дослідження. У дисертації використано методи *теоретичного аналізу і синтезу*, що вможливили систематизацію й узагальнення зібраного матеріалу, *описовий* метод, яким послуговувалися для характеристики функціонально-семантичних різновидів вокативних речень. На різних етапах використано також метод *контекстуально-інтерпретаційного аналізу* для

визначення комунікативно-прагматичного навантаження вокативних конструкцій у текстах українського художнього та політичного дискурсів.

Матеріалом дослідження послугували вокативні речення, дібрані з художнього (драматургійних творів і байок XIX – XXI ст.) та політичного (агітаційних звернень, парламентських виступів, політичних привітань та подяк, інавгураційних промов і політичних дебатів останнього п'ятнадцятиріччя) дискурсів, для яких використання таких синтаксичних структур є найхарактернішим, оскільки в них наявний адресат, до якого звертаються в різнотипних ситуаціях спілкування.

Картотека налічує понад 2000 вокативних конструкцій з контекстами, що дають змогу інтерпретувати функції вокативних речень відповідно до умов, обставин та комунікативних ситуацій.

Наукова новизна виконаної дисертаційної праці полягає в тому, що в ній уперше в сучасному українському мовознавстві цілісно досліджено вокативні речення як окремий тип односкладних, визначено їхню структуру, проаналізовано лексико-семантичне наповнення головного компонента цих речень залежно від різних комунікативних ситуацій, запропоновано типологію комунікативно-прагматичних функцій, реалізованих вокативними конструкціями в українському художньому та політичному дискурсах.

Теоретичне значення дослідження вбачаємо в тому, що його висновки посприяють подальшому розвиткові синтаксису односкладного речення, комінукативної лінгвістики, прагмалінгвістики та ідіостилістики, розширенню тематичного діапазону сучасних дискурсивних досліджень. Нові узагальнення, зроблені на основі обстеженого матеріалу, є вагомим внеском у лінгвістичне вивчення сучасного політичного та художнього дискурсів, функціонально-семантичного потенціалу вокативних речень у сучасній українській мові.

Практична цінність одержаних результатів зумовлена можливістю використання їх для створення праць із теоретичної граматики української літературної мови, навчальних і навчально-методичних посібників із

синтаксису, лінгвістичної прагматики і стилістики української мови, а також у порівняльних студіях та науково-пошуковій роботі студентів і аспірантів.

Матеріали та узагальнення дисертації будуть корисними для подальших наукових досліджень мови української драматургії та мови українського політикуму.

Апробацію результатів дослідження. Основні теоретичні положення та практичні результати були викладені на Всеукраїнській науковій конференції "Сучасні орієнтири філологічної науки" (Херсон, 2016), Міжнародній науково-теоретичній конференції "Граматичні читання − IX" (Вінниця, 2017), Всеукраїнській науково-практичній конференції "Михайло Стельмах у новітніх парадигмах наукового знання" (Вінниця, 2017), засіданні Ради молодих учених Інституту української мови НАН України (Київ, 2017), XIII Міжнародній науково-практичній конференції "Проблеми зіставної семантики" (Київ, 2017).

Публікації. Проблематику, теоретичні та практичні результати дослідження викладено в 5 статтях, 4 з яких опубліковано у фахових виданнях України, 1 – у зарубіжному.

Структура і зміст дисертації. Дисертаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списків використаної літератури (246 позицій), списку використаних джерел та додатку (Список публікацій за темою дисертації та відомості про апробацію результатів дослідження). Повний обсяг дисертації – 212 сторінок, обсяг основного тексту – 169 сторінок.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бабайцева В. В. Односоставные предложения в современном русском языке. Москва, 1968. 154 с.

2. Бевзенко С. П., Литвин Л. П., Семеренко Г. В. Сучасна українська мова. Синтаксис. Київ, 2005. 270 с.

3. Булаховський Л. А. Клична форма (вокатив). *Булаховський Л. А. Вибрані праці в п'яти томах*. Т. ІІ. Київ, 1977. С. 281 − 284.

4. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови. Київ : Наук. думка, 1992. 224 с.

5. Галкина-Федорук Е. М. Обращение как семантико-стилистическое средство выразительности в стихах С. Есенина. *Проблемы современной филологии : Сборник статей к 70-летию акад. В. В. Виноградова*. Москва, 1965. С. 63 – 67.

6. Дудик П. С., Прокопчук Л. В. Синтаксис української мови. Київ, 2010. 384 с.

7. Загнітко А. П. Теоретична граматика української мови. Синтаксис. Донецьк, 2001. 662 с.

8. Каранська М. У. Синтаксис сучасної української літературної мови. Київ, 1992. 400 с.

9. Коваль Л. М. Семантико-синтаксична основа головного компонента односкладних речень в українській мові. Вінниця, 2015. 316 с.

10. Кучеренко І. К. Вокатив як виразник функціонуючого члена речення і так зване звертання. *Проблеми синтаксису : Праці міжвузівської наукової конференції з питань синтаксису*. Львів, 1963. С. 64 – 73.

11. Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении. Москва, 1938. 455 с.

12. Плющ М. Я. Граматика української мови : Морфеміка. Словотвір. Морфологія. Київ, 2005. 286 с.

13. Попов А. С. Обращения-предложения в современном русском языке. *Русский язык в школе*. 1958. № 5. С. 36 – 39.

14. Потебня А. А. Из записок по русской грамматике. Москва, 1958. 536 с.

15. Проничев В. П. Синтаксис обращения (на материале русского и сербохорватского языков. Ленинград, 1971. 88 с.

16. Руднев А. Г. Синтаксис современного русского языка. Москва, 1963. 364 с.

17. Скаб М. С. Граматика апеляції в українській мові. Чернівці, 2002. 272 с.

18. Скаб М. С. Прагматика апеляції в українській мові. Чернівці, 2003. 80 с.

19. Слинько І. І., Гуйванюк Н. В., Кобилянська М. Ф. Синтаксис сучасної української мови. Проблемні питання. Київ, 1994. 670 с.

20. Тимченко Є. К. Вокатив і інструменталь в українській мові. Київ, 1926. 118 с.

21. Шахматов А. А. Синтаксис русского языка. 2-е изд. Москва, 1941. 620 с.

22. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови : підручник. Київ, 2004. 408 с.

РОЗДІЛ 1
ОСНОВНІ АСПЕКТИ ТЕОРЕТИЧНОГО ОСМИСЛЕННЯ ВОКАТИВНИХ КОНСТРУКЦІЙ У СУЧАСНІЙ ЛІНГВІСТИЦІ

1. 1. Вокативні речення як об’єкт лінгвістичних досліджень

Звертання − органічний і водночас специфічний елемент структури будь-якої мови, мовна універсалія комунікативно-функціонального характеру та обов’язкова частина комунікативного акту [26, с. 91]. Категорію звертання активно вивчали та вивчають у вітчизняному мовознавстві: визначено базові поняття, прагматичний зміст звертань у комунікативній ситуації як в усному спілкуванні, так, зокрема, і в художніх текстах. У сучасній лінгвістиці сформовано кілька підходів до витлумачення статусу кличного комуніката та його функціонального навантаження.

Термін *звертання* вперше запровадив Ф. І. Буслаєв на позначення засобу для вираження відношень між мовцями. Він зазначив, що “… для вираження взаємних відношень між особами, які говорять, використовують у складі речення такі засоби: (…) звертання особи мовця до слухача, виражене найменуванням останнього, поставленим у кличному відмінку, коли звертаємо до них мовлення” [10, с. 277]. Дослідник також виокремив звертання зі складу головних та другорядних членів речення [Там само]. У лінгвістиці закріпилася традиція не вважати звертання частиною чи членом речення. Її розвинули Д. М. Овсянико-Куликовський [47], О. М. Пєшковський [49], О. О. Шахматов [70], зокрема тим, що іменник у формі кличного відмінка не пов’язаний із членами речення ні сурядним синтаксичним зв’язком, ні підрядним (узгодженням, керуванням чи приляганням).

На думку О. М. Пєшковського, “речове звертання може бути пов’язане з

рештою мовлення”. Але формально основна його роль спонукання не дає змоги вступити з будь-яким членом речення, біля якого воно стоїть, у зв’язок узгодження, керування або прилягання [49, с. 246].

Д. М. Овсянико-Куликовський витлумачив звертання через “слова і вирази”, що не входять до складу речення, але прилягають до нього, стоять біля нього. Щодо звертання в кличному відмінку, то Д. М. Овсянико-Куликовський обмежився лише декількома прикладами вживання його в художній літературі без аналізу функціонального значення [47, с. 178].

О. О. Шахматов, аналізуючи звертання, писав: “Звертання стоїть поза реченням і не є членом речення” [70, с. 396]. Він вилучив звертання зі складу речення і позбавив його семантико-синтаксичної ролі члена речення в будові речення.

У мовознавстві відомий інший підхід, запропонований О. О. Потебнею, який базується на тому, що кличний відмінок, як і називний, “стоїть не поза реченням, а в ньому” [53, с. 161]. Цей погляд творчо розвивали і поглиблювали Є. К. Тимченко [63], І. К. Кучеренко [41; 42] та ін.

Деякі мовознавці (О. Г. Руднєв [56, с. 211], І. Т. Яценко [75, с. 91 − 92], Н. Ю. Шведова [57, с. 163],) запропонували залучити звертання до граматичної будови речення поряд із підметом, присудком, додатком, означенням та обставиною. І. Т. Яценко, зокрема, наголосив, що слова, які вживають як звертання, не втрачають семантичних і морфологічних ознак частин мови; як складник речення пов’язані своїм значенням зі змістом вислову, безпосередньо стосується вираженої думки; можуть бути поширені тими самими способами, що й інші члени речення [75, с. 89].

Інші дослідники (І. Р. Вихованець [14, с. 112], К. Г. Городенська [22, с. 47 − 49], М. С. Скаб [58, с. 201]) ураховують як формально-граматичні, так і семантичні особливості синтаксичних одиниць, зокрема й звертання, та визначають його як засіб ускладнення структури простого речення.

У сучасній українській мові, крім звичайних звертань, які з погляду традиційної граматики стоять поза реченнями і не є його членами, нерідко вживають і звертання, що в комунікативному плані виражені як речення, специфічно виконують його функцію. Вивчення мовної природи номінацій адресата мовлення, оформлених як окремі синтаксичні одиниці, має свою історію не лише в україністиці, а й у слов'янському мовознавстві загалом, чимало питань його теоретичної інтерпретації досі однозначно не розв'язано.

Деякі мовознавці наводили аргументи реченнєвої природи звертань, зазначаючи, що вони ніби були колись реченням: "Звертання початково було незалежним одночленним реченням" [5, с. 4] та "не входило до числа відмінків, оскільки становило колись особливе ціле речення " [24, с. 186].

Та все-таки самостійні звертання тривалий час не виділяли в окрему синтаксичну одиницю. Ще О. М. Пєшковський наголошував на тих виявах звертання, яким важко дати характеристику. Проте з'являлися праці, де категорично заперечували "реченнєвість" звертань. Так, зокрема, А. Т. Абрамова писала, що як би не була поширена група звертання, вона позбавлена основних рис речення і завжди являє собою якусь частину речення, що не має самостійності, частину, співвіднесену з основним складом речення, і яка входить в інтонаційну тканину речення [1, с. 125].

1. 2. Основні підходи до визначення статусу вокативних речень

Єдиною спільною рисою різних тлумачень статусу самостійних звертань була синтаксична ознака ядерності, що й уможливила виокремлення таких синтаксичних конструкцій в автономну одиницю. Уперше це зробив О. О. Шахматов, який назвав їх односкладними вокативними реченнями. Він трактував вокативні речення як речення з підвищеною емоційністю та вираженням волевиявлення і визначав їх односкладними структурами, єдиним і головним членом у них є звертання, ім'я особи, до якої звернене мовлення, якщо це ім'я вимовлене з особливою інтонацією, що викликає

складне уявлення, у центрі якого стоїть така особа; у цій думці може бути виражений докір, жаль, закид, обурення та ін. О. О. Шахматов уважав вокативне речення рівнозначним реченню, яке може містити залежно від інтонації різний зміст, і зараховував до вокативних речень лише ті, що є назвами осіб, тобто поза межами речень із головним членом – вокативом – залишається чимало конструкцій, на що не завжди звертають увагу дослідники [70, с. 86].

У підручнику “Сучасна російська літературна мова” О. М. Гвоздєва зазначено, що вокативні речення посідають особливе місце серед синтаксичних конструкцій та виражають емоційні реакції чи спонукання, мають певну синтаксичну структуру. Вони тісно пов’язані зі звертаннями, від яких відрізняються значно складнішою семантикою [21, с. 191].

О. С. Попов визначав вокативні речення як такі, що поєднують назву особи, до якої спрямоване висловлення, з переданням самого висловлення [52, с. 37].

Є. М. Галкіна-Федорук кваліфікувала вокативні речення як речення особливої структури, з особливою, не схожою на інші речення логіко-семантичною сутністю [20, с. 63]. Крім того, вирізняльною ознакою цих речень від інших граматичних одиниць є “інтонація повідомлення та предикативність…, суть якої полягає в сукупності таких граматичних категорій, що визначають і встановлюють природу речення як основної і водночас первинної граматично організованої одиниці мовленнєвого спілкування, що виражає ставлення мовця до дійсності і реалізує відносно закінчену думку. Наявність обох цих ознак обов’язкова для речення” [Там само].

Р. М. Гайсина відзначила, що специфіка вокативної структури полягає у механізмі її формування: “речення, що стоїть після звертання, ніби розшифровує – виражає конкретніше і розчленовано елемент повідомлення, укладений мовцем у звертання. Не було б цього речення, звертання зіграло б ту саму роль. Тому звертання і наступне за ним речення можна вважати

певною мірою мовними дублетами. Природно, що один із мовних дублетів може втрачатися, у такому разі звертання бере на себе цілком те змістове навантаження, яке повинно було мати наступне речення. Так унаслідок контамінації звертання з певним емоційним чи інтелектуальним змістом постає особливий тип речення – вокативне речення” [19, с. 13].

В. В. Бабайцева вважала, що вокативні речення – це звертання, ускладнені вираженням нерозчленованої думки, почуття, волевиявлення. Звертання, називаючи адресата мовлення, не є самостійною комунікативною одиницею, оскільки не становить окремого висловлення, а входить до структури речення як до інтонаційно-змістового цілого. Вокативні речення відрізняються семантико-граматичною самостійністю. Вони мають у своєму складі переважно іменник або займенник у називному відмінку, який вимовляється з особливою інтонацією заклику, спонукання до припинення дії, незгоди з співрозмовником, докору, співчуття, обурення. Досить часто використані частки та вигуки підсилюють та диференціюють семантико-граматичні ознаки вокативних конструкцій. Характер інтонації, що виражає складний зміст вокативних речень, у художній літературі визначений ремарками чи ситуативними умовами [4, с. 155].

Дослідниця наголосила на синкретичному характері вокативних конструкцій, який визначає їхнє місце в системі основних типів простого речення та виявляється в семантичних групах вокативних конструкцій. З номінативними реченнями вокативні речення різних семантичних груп зближує іменник чи займенник. Морфологічною ознакою нечленованих речень є частки, модальні слова та вигуки, що їх утворюють, тому в таких реченнях немає номінативного значення слів [4, с. 157].

Семантико-синтаксичні ознаки зближують вокативні речення з вигуковими. Обидва типи хоч і передають багатогранні та складні почуття, але не виражають логічного судження, поділеного на суб’єкт та предикат. Головний член вокативних речень не можна кваліфікувати ні як підмет, ні як присудок, але він може бути визначений іншими членами. Тому, умовно

уналежнивши їх до односкладних, В. В. Бабайцева зазначила, що вокативні конструкції – це нетипові односкладні конструкції, що пояснила їхньою потенційною здатністю переходити до розряду нечленованих слів-речень після втрати лексичної самостійності іменників [4, с. 158].

О. Г. Вєтрова зауважила, що звертання являє собою одноядерне речення, поширене чи непоширене, ядерний компонент якого може бути представлений іменником, прикметником чи особовим займенником. Обов'язковою синтаксичною ознакою цих різних за своїм морфологічним вираженням компонентів є синтаксична ядерність [12, с. 36].

В українському мовознавстві підхід до потрактування вокативних речень як окремого типу односкладних підтримав І. К. Кучеренко, який, дотримуючись позицій визнання синтаксичної повноцінності автономних звертань, писав: "Одночленні номінативні і вокативні речення, залишаючись самостійними, близько поєднуються з іншими реченнями, що йдуть за ними і мають зміст, зв'язаний з предметом чи явищем, названим цими одночленними реченнями. Ще тісніший зв'язок вони мають тоді, коли в реченнях, що йдуть за ними, підмет виражений займенником, який указує саме на названий предмет чи особу в одночленних реченнях" [41, с. 67].

На думку І. К. Кучеренка, основним для вокативних речень є спонукання, узагальнене значення якого можна зрозуміти із ситуації чи спільної теми, у розкритті якої беруть участь інші речення контексту. Дослідник зауважує, що у вокативних реченнях спонукання може ускладнюватися додатковим відтінком, набуваючи характеру прохання, благання, а часом емоційне забарвлення, емоційне значення превалює, речення виражає спонукання з виразним захопленням, співчуттям, докором, обуренням [Там само].

У межах цього підходу теорію вокативного речення та його лінгвальну природу подано у працях І. Р. Вихованця, який проаналізував вокативні конструкції комплексно, у взаємодії семантико-синтаксичних, формально-синтаксичних та комунікативних ознак. Він, зокрема, відзначив, що з

формально-синтаксичного погляду вокативні речення являють собою членовані односкладні речення, головний не диференційований на підмет і присудок член яких виражений кличним відмінком і може поширюватися атрибутивними компонентами. Вокативні речення є утвореннями синтаксемного характеру, які “в семантико-синтаксичному плані членуються на дві конститутивні синтаксеми, одна з яких є лексично вираженою, складного семантико-синтаксичного змісту, а друга – лексично не вираженою, нульовою” [15, с. 62]. Дослідник категорично відкидає твердження про нечленованість вокативних речень – “вони членовані хоча б тому, що головний член може поширюватися залежними словами” [15, с. 61]. Він інтерпретує вокативні конструкції як вокативи, у яких конденсується суб’єктно-предикатна структура думки, почуття, волевиявлення, вони вирізняються семантико-граматичною ізольованістю в тексті, а отже, внутрішньою синтаксичною самодостатністю [Там само].

Центральну ланку вокативних речень становить іменник у формі кличного відмінка, що вимовляється з особливою інтонацією, яка передає заклик, спонукання до припинення дії, докір, обурення. Часто вокативи супроводжувані вигуками і частками, що посилюють і диференціюють їхні семантико-синтаксичні особливості [Там само].

Підвищений рівень емоційності вокативних речень зумовлює можливість транспозиції вжитих у них форм у власне емоційні одиниці: вигуки та вигукові еквіваленти речень. І. Р. Вихованець зазначає, що вокативний головний член, набуваючи сильнішого емоційного забарвлення і втрачаючи своє первісне суб’єктно-адресатне значення, стає вигуком, унаслідок чого членоване вокативне речення переходить у нечленоване вигукове [15, с. 62]. Синтаксично автономні утворення, похідні від вокативних конструкцій, не мають характерних ознак речення і, власне, можуть бути кваліфіковані як вигуки.

Значно розширив вчення про вокативне речення М. С. Скаб, який уважав, що “формально-синтаксична кваліфікація аналізованих елементів прямо

залежить від їх семантико-синтаксичних характеристик, зумовлених специфікою функцій, які ці утворення виконують у ході мовного спілкування. На формально-синтаксичному рівні вони представляють спеціальну функціональну сферу мови, яку ми називаємо сферою апеляції. Елементи цієї сфери, передусім субстантивована форма вокатива, виникли у мові внаслідок синтаксичної редукції і зосереджують у собі відповідно суб'єктно-об'єктну предметну семантику, а також семантику спонукальності до сприйняття мовлення, яка виявляється навіть у винятку відсутності на формально-синтаксичному рівні дієслова-імператива" [58, с. 179].

Субстантивну форму вокатива М. С. Скаб трактував як головний член односкладного речення апеляції і наголошував, що цей елемент має всі необхідні для такої кваліфікації властивості, зокрема:

1) уходить до структурної схеми елементарного простого односкладного речення як єдиний його головний член;

2) містить у собі модально-часову характеристику речення;

3) має простіший іменниковий головний член, співвіднесений із підметом двоскладного речення апеляції;

4) виражається спеціалізованою морфологічною формою кличного відмінка [58, с. 182].

Продовжуючи традицію вивчення вокативних речень як окремого різновиду односкладних, він зазначив, що терміни "вокативне речення" і "речення-звертання" формально відповідають усталеним у лінгвістичній науці традиціям та цілком природно вписуються в систему східнослов'янської синтаксичної термінології, проте номінація "вокативні речення", утворена за аналогією до однотипних назв "номінативне речення", "інфінітивне речення", є більш прийнятною для української граматичної термінології: крім того, така номінація нівелює певну неповноцінність цих утворень, закладену в назві "звертання-речення" [58, с. 173], тому автор запропонував свій термін – "односкладні речення апеляції".

Проаналізувавши прагматичні функції номінацій адресата мовлення, М. С. Скаб наголосив, що “найвиразніше вона (спонукальна функція) виявлятиметься в таких назвах, які вживає мовець як окреме висловлення і відповідно виражають на формальному рівні всю семантику комплексу апеляції” [58, с. 173].

Дослідник також зауважив, що можливе сплутування формально схожих односкладних речень, які репрезентують функціональну сферу представлення номінативних, та односкладних речень апеляції (вокативних). Порівнявши номінативне і вокативне речення, М. С. Скаб констатував, що “і в номінативних, і у вокативних односкладних реченнях формально вираженим є один головний член з первинною предметною семантикою, однак набута номінативом і вокативом у позиції головного члена предикатна семантика є неоднаковою. Предикативність значно сильніша у вокативних утвореннях, що зумовлено як їхнім специфічним утворенням унаслідок синтаксичної редукції, так і значно вищим рівнем емоційності мовленнєвих актів, у вираженні яких беруть участь аналізовані вокативні форми” [58, с. 180].

Другим підходом до потрактування синтаксичного статусу вокативного речення є кваліфікація його як односкладного номінативного речення. В. Г. Адмоні писав, що з погляду своєї форми звертання стоїть найближче до буттєвих та називних речень, проте воно через свою специфічну функцію у процесі спілкування не виражає закінченої думки і справжнього повідомлення [2, с. 49].

Російський мовознавець В. П. Проничев у своїй монографії “Синтаксис обращения”, визначивши граматичні ознаки звертання-речення, зробив висновок, що наявність у звертання всіх необхідних ознак самостійної синтаксичної організації, тобто таких категорій, як односкладність, розчленованість, предикативність, модальність, час, особа і число, дають підстави поставити цю синтаксичну одиницю в ряд однотипних

синтаксичних одиниць, що мають такий самий комплекс граматичних категорій, а саме в ряд іменних односкладних речень [54, с. 73].

В українському мовознавстві такий статус вокативних речень підтримала М. У. Каранська, яка зарахувала їх до одночленних номінативних речень, оскільки і в номінативних, і у вокативних односкладних реченнях формально вираженим є один головний член з первинною предметною семантикою [37, с. 150].

Н. Л. Вітрук наголосила на тому, що односкладні номінативні та вокативні конструкції мають ряд не тільки спільних, а й однакових істотних ознак та властивостей, зокрема граматичне значення, представлене в обох випадках категоріями предикативності, особи, суб'єктності, об'єктності, роду, числа, предметності, оцінності. Способи вираження цих категорій дуже схожі:

1) категорія предикативності виражена інтонацією, вигуками, частками, означальними словами, модальністю, яка за відношенням до дійсності є реальною / ірреальною, та імпліцитно вираженою часовою категорією, що в обох типах підметових конструкцій співвідносна з теперішнім часом, оскільки предмети, явища, особи та інші різні поняття названо безпосередньо в момент спілкування, розповіді, опису тощо;

2) категорії суб'єкта як потенційного діяча та об'єкта, до якого спрямоване мовлення, однаково семантично реалізовані в головних членах обох типів підметових речень;

3) категорія особи в обох випадках імпліцитно виражена;

4) категорія числа позначає відповідно формами однини / множини кількість наявних осіб, предметів, явищ у навколишній / уявній дійсності;

5) категорія роду в підметових реченнях як формально маркована лексико-граматична категорія реалізована конкретними значеннями родів;

6) категорія предметності як визначальна категорія іменних частин мови характерна і для номінативних, і для вокативних конструкцій;

7) категорія оцінки, що випливає з описуваних подій, поведінки, реплік мовців, виражає ставлення суб'єкта мовлення до об'єкта оцінювання [18, с. 25].

М. В. Мірченко інтерпретував речення-звертання як особливий тип і вважав їх "перехідними між односкладними, нечленованими і номінативними" [45, с. 58] та зазначив, що виокремлення кличного відмінка як інтонаційного автономного утворює односкладне речення з акцентованою адресатно-суб'єктною позицією в комунікативному процесі, заміна кличного називним перетворює вокативне речення на називне [45, с. 195 − 196].

Мовознавці визначали вокативні речення і як нечленовані одиниці, наголошуючи на тому, що за своїм змістом звертання завжди пов'язані з реченням і без нього самостійно не вживані, вони входять у речення або перебувають біля речення для відповідної характеристики і слугують одним із дієвих засобів образного ілюстрування дійсності [28; 60; 74; 34].

Деякі дослідники [60] зазначають, що вокативні речення не можна поставити в один ряд з іншими самостійними реченнями, бо вони нічого не називають, а тільки виражають різні заклики та почуття. Ці автори послуговувалися поняттям "висловлення-комунікати", які подібні до граматичних речень, однак почасти й відмінні від них. Із граматичними реченнями в них такі споріднені ознаки:

1) мають інтонацію відносно закінченого повідомлення;

2) можуть мати у своєму складі засоби вираження суб'єктивно-модального значення;

3) можуть мати деякі поширювачі;

4) здатні входити до структури складного речення.

Висловлення-комунікати відрізняються від речень:

а) відсутністю граматичного зразка чи прихованою орієнтацією на нього;

б) неможливістю утворення форм парадигм;

в) браком постійних реалізацій [60, с. 409].

Окрему групу таких відносно незалежних висловлень становлять “кличні комунікати” – вокативні речення. Із потреб спілкування кличні комунікати можуть опинитися у складі звичайних речень. У такому разі їх самостійність послаблюється, вони перетворюються на несамостійні “кличні модифікації”, які звичайно прийнято називати звертаннями. Назва “звертання” характеризує тільки їхній зміст, а термін “кличні модифікації” вказує на їхню синтаксичну суть – видозміну особливих синтаксичних одиниць – кличних комунікатів [60, с. 407].

П. С. Дудик назвав вокативні речення словами-реченнями, а саме звертаннями-реченнями (на його думку, термін “вокативні речення” не точний, бо ці конструкції можуть виражатися не тільки формою кличного, а й називного, хоч це й нетипово для української мови) та зазначив, що наявний у звертаннях-реченнях єдиний член у кличній формі або у формі називного відмінка не можна вважати ні підметом чи присудком двоскладного речення, ні головним членом односкладного. Тому звертальні конструкції потрібно вважати не реченнями – двоскладними чи односкладними, а лише їхніми своєрідними еквівалентами, функціональними замінниками, які комунікативно сприймаються на рівні речення, специфічно виконуючи його функцію. За морфологічним оформленням звертання-речення збігаються з непоширеними і поширеними звертаннями [30, с. 271].

На думку М. С. Скаба, таке визначення містить суперечливі моменти, адже, справді, аналізовані утворення можуть бути виражені й називним відмінком, але навіть у разі відсутності специфічної флексії кличного відмінка цю форму слід трактувати як вокативну (хоч і омофлексійну з номінативною), оскільки вона містить вказівку на адресата мовлення і маркується спеціальною інтонацією [58, с. 173].

Зміст звертань-речень П. С. Дудик визначив як спонукання, адресоване особі, до якої звертаються. Цей зміст багатший від змісту звертання, бо приховано і нерозчленовано виражає певну думку-почуття, якою

супроводжується звертання до особи і яку розуміємо із ситуації (в усному мовленні) або з контексту (в мовленні писемному), а також із спільної теми, яку розкриває конситуація і поза якою не можна уявити функціонування звертань-речень, що становлять надзвичайно експресивні конструкції [28, с. 38].

Звертання-речення залежно від інтонування в кожному конкретному випадку мовленнєвої комунікації може передавати звертання і пересторогу, звертання і докір, звертання і пораду, звертання і прохання, наказ. Тільки дуже умовно, зважаючи на певну розчленованість думки, почуттєвості, що їх виражають вокативні речення, вони можуть наближатися до речень двоскладних або односкладних, виразно не переходячи до котроїсь групи реченнєвих конструкцій [30, с. 270].

М. Я. Плющ зазначила, що в комунікативному плані клична форма може виявляти властивості речення. Звертання-речення використовують переважно в розмовному мовленні. Вони не тільки зосереджують у собі центральну частину повідомлень, а й нерозчленовано виражають суб’єктивну оцінку дій, процесів, станів, якостей чи інших ознак особи, до якої звертається суб’єкт. Маючи виразну окличну, спонукальну або питальну інтонацію, звертання-речення виражають різноманітні відтінки реакцій особи мовця. Такі структури не виявляють ні змістового, ні синтаксичного розчленування, не мають логічної чи граматичної основи, кваліфіковані специфічними одиницями мови, визначальна функція яких полягає у вираженні емоцій, почуттів, екпресій [51, с. 42].

К. Ф. Шульжук визначав вокативні конструкції як еквіваленти речення, що не диференційовані на члени речення та є своєрідними замінниками речення. Звичайне звертання не є окремим висловленням, воно перебуває у складі речення і може тільки стимулювати відповідь, не будучи відповіддю, бо слугує лише одним із компонентів інтонаційної тканини речення. Він наголошував, що вокативні речення становлять окремі висловлення, більш самостійні, ніж звичайні звертання, вони конденсують у собі багатство

семантичних відтінків, чому певною мірою сприяє контекст, який лише непрямо може вказувати на ті відтінки значення, що випливають з інтонації [74, с. 147].

Вокативні речення не потребують додаткового розкриття свого змісту в контексті. Він словесно не виражений, але сконцентрований у них і зрозумілий з інтонації, яку має речення. На відміну від звичайних звертань, вокативні речення уживані як самостійні, а не стоять при інших реченнях, у яких міститься основне висловлення, та можуть викликати відповідь адресатів або самі бути відповіддю [Там само].

К. Ф. Шульжук погоджувався з тим, що вокативні речення відчутно не виявляють ні змістового, ні синтаксичного розчленування, не мають логічної та граматичної основи односкладного чи двоскладного речення. Ці одиниці є специфічними реченнєвими утвореннями, що перебувають поза межами односкладних та двоскладних структур.

Серед різновидів односкладних речень, виокремлених А. П. Загнітком, вокативних речень немає, проте в структурній класифікації речень, а точніше – за наявністю / відсутністю в них суб’єктно-предикатної основи, він виділив речення-звертання (вокативи) в окремий тип квазі-речень, а саме як речення, що “не містять інформації” і через це “їм не притаманна суб’єктно-предикатна основа” [32, с. 108].

Спільною рисою всіх вокативів у позиції автономного синтаксичного вживання є визнання дослідниками в них значення спонукання, як одного з виявів предикативності, що, власне, і формує речення.

Саме те, що вокативні речення мають семантику спонукання, відмінну від семантики інших речень, інтонацію повідомлення, предикативність, можуть поширюватися залежними словами та слугують комунікативним засобом, є утвореннями синтаксемного характеру, що в семантико-синтаксичному плані розчленовані на дві конститутивні синтаксеми, одна з яких є лексично вираженою, має складний семантико-

синтаксичний зміст, а друга – лексично не виражена, нульова, дає підстави кваліфікувати їх як окремий тип односкладних речень.

1.3. Функціонально-семантична диференціація вокативних речень

Незважаючи на те, що вокативне речення має тривалу історію дослідження як на матеріалі української, так й інших мов світу, немає одностайності серед мовознавців не тільки стосовно інтерпретації цих синтаксичних конструкцій, а й щодо їхньої класифікації, хоч і для більшості з них за диференційний слугує спільний критерій – функціональне спрямування аналізованих одиниць.

У підручнику “Сучасна російська літературна мова” залежно від характеру інтонації, яку можна зрозуміти без будь-яких зусиль, виокремлено такі типи вокативних конструкцій:

1. Вокативні речення докору, інтонація яких має значне характерне подовження наголошеного голосного. Вимовляються на низьких тонах.

2. Вокативні конструкції, що виражають радість від неочікуваної зустрічі з близькою людиною. Вони мають окличну інтонацію та аналогічне подовження, але вимовляються на високих тонах.

3. Вокативні речення, адресовані комусь задля того, щоб застерегти від небажаних вчинків чи висловлювань. У цьому разі інтонація виражає заборону та характеризується напруженістю, досить швидким темпом з обривом у кінці [21, с. 190 − 191].

О. С. Попов поділив усі вокативні речення з погляду їхніх функцій та складності змісту на три групи:

1. Найпростіші вокативні речення, які містять заклик, прохання чи вимогу відгукнутися, відповісти.

2. Вокативні конструкції, що є реакцією на слова чи дії співрозмовника.

3. Вокативні речення, що одночасно є й двоскладними неповними: з одного боку, це емоційно забарвлені звертання, що виражають цілу думку, а з

іншого – це неповні речення без підмета, які постають унаслідок упізнавання осіб: обидві ці ознаки виявляються одночасно [52, с. 37 – 38].

В. В. Бабайцева розрізняла вокативні речення за значенням, залежно від якого виокремила такі три типи:

1. Вокативні речення-заклики, у яких названо адресата мовлення задля привернення уваги.

За семантикою такі речення наближені до звертання, але відрізняються від нього інтонаційно-граматичною самостійністю. Залежно від ситуативних умов такі синтаксичні конструкції вирізняються різним ступенем емоційного наповнення.

2. Вокативні речення, що виражають емоційну реакцію на слова та дії співбесідника.

3. Речення, які поєднують функції вокативних та номінативних речень [4, с. 155 − 156].

У звертаннях найвищого емоційного навантаження констатовано наявність особи в момент її впізнання та називання, тому в таких реченнях поєднано декілька значень: на першому плані емоційна реакція на несподівану появу особи, а на другому – констатація цього факту. Емоційність може бути не надто вираженою, якщо особа не з’являється несподівано, тому в такому разі посилюється функція звертання [Там само].

В українському мовознавстві І. Р. Вихованець виокремив такі типи вокативних речень:

1. Речення, які називають адресата мовлення з метою привернути його увагу. Вони виражають кликання когось або вимогу відгукнутися, стимулювати до якихось дій.

2. Речення з виразною спонукальною функцією. У такому реченні звертання може підсилюватися тоном заборони.

3. Речення, що виражають різноманітні емоційні реакції мовця на дії та слова співрозмовника [17, с. 86].

Він характеризував вокативні речення тим, що:

а) у них уживані назви осіб у кличній формі або ідентичній з нею формі називного відмінка, при тому переважно власні імена або іменники, що означають осіб за їхніми сімейними стосунками;

б) основну роль у них відіграє інтонація, тому що за її допомогою передають спонукання і ті чи інші емоції;

в) із семантико-граматичного боку вони є нерозкладними [15, с. 61 − 62].

Узявши за основу функціонально-семантичний критерій, М. С. Скаб подав свою класифікацію вокативних конструкцій, які назвав “реченнями апеляції”. У його класифікації виокремлено:

1. Речення, комунікативна настанова яких спонукати адресата мовлення до сприйняття.

Формальна особливість цих речень полягає у використанні їх в ініціальних позиціях діалогу чи монологу, на початку реплік. Вокативну форму іменника тут можуть поширювати (або й заступати) прикметники: займенникові прикметники, дієприкметники, які, проте, здебільшого, не містять спеціальної характеристики адресата. За умови трансформації такого утворення у двоскладне речення відсутній (але достатньо усвідомлюваний мовцями) предикат, на думку М. С. Скаба, “міг би бути заміщений імперативами, які означають дії-сприйняття мовлення, реакцію на нього” [58, с. 63].

2. Конструкції, які виражають вимогу виконати адресатом мовлення певну дію, що переважно є зрозумілою (випливає) з попереднього контексту (ситуації). Діапазон нав’язуваної ними дії є значно ширшим: охоплює ввесь простір фізичної та інтелектуальної діяльності особи, відповідно вищий рівень емоційності таких речень.

3. Речення апеляції, що стосуються комунікативних ситуацій зустрічі, часто несподіваної (впізнавання адресата, радості, здивування, обурення тощо). Предикативність таких утворень найближча до предикативності номінативних речень. Лексико-семантичне наповнення вокативних форм цієї

групи можуть становити й номінації особи, що містять сему оцінки або характеристики [58, с. 180 – 181].

К. Ф. Шульжук поділив вокативні речення на такі групи і підгрупи:

1. Спонукально-кличні речення, які виявляють насамперед ставлення мовця до того, що пов’язане з особами, до яких він звертається.

У межах цієї групи виокремлено дві підгрупи. Перша охоплює речення, що становлять заклик, вимогу, прохання відповісти чи відгукнутися; вони виражають передусім волевиявлення. У другій підгрупі − речення з яскраво вираженою емоційністю, унаслідок чого значення спонукання дещо послаблене. Емоційність цих речень пов’язана з вчинками тих осіб, яким вони адресовані. Їхній експресивний зміст глибший, ніж у речень першої підгрупи. Вони передають докір, закид, осуд чи радість. Такі речення часто мають у своєму складі вигуки *ой, ах, гей,* що слугують передусім стилістичними засобами і посилюють емоційне звучання речень. У них головне слово здебільшого повторене двічі. До цієї підгрупи належать також речення, що виникає наслідком пізнавання осіб, отже, виражають емоційну реакцію того, хто говорить, до названого ним адресата.

2. Емоційно-оцінні речення, які виражають передусім ставлення того, хто говорить, до адресата мовлення. Якщо в спонукально-кличних реченнях передусім виражене ставлення до того, що пов’язане з особами, до яких звертається мовець, то в оцінних реченнях яскравіше виявлене значення кваліфікації адресата [74, с. 149].

Крім цього, К. Ф. Шульжук розмежував і декілька груп звертальних конструкцій, що їх умовно можна кваліфікувати як номінативні речення. Першу групу становлять цілі звертальні формули, які із семантико-граматичного погляду можуть розчленовуватися. Друга група об’єднала речення з головним членом, вираженим кличним відмінком, у них звертальна функція надто послаблена, адресати не є співрозмовниками людини, і від них не очікують відповідь. Тому в цих реченнях немає спонукання до виконання адресатом певної дії, яскравіше виявлена функція

буттєва: вони передусім констатують наявність певних предметів, явищ тощо. Оскільки в них також виражають буття через уявлення суб'єкта і певною мірою збережене значення звертання, то їх можна назвати "кличним уявлення" [73, с. 226].

Досить детально диференціював "звертання-речення" П. С. Дудик, який за змістом і функцією виділив:

1. Звертання-речення, що ними гукають когось, просять, закликають чи вимагають якось зреагувати на кликання, зробити щось, розповісти, пояснити. За їх допомогою мовець застерігає особу, до якої звертається, від непродуманих чи небажаних вчинків, висловлень, забороняє їх більш або менш категорично.

2. Звертання-речення з виразною спонукальною функцією – попереджувальною, заборонною, наказовою.

3. Звертання-речення, що виражають інші реакції мовців, їхні глибинні переживання, настрої. Функції цієї групи такі різні, що їх неможливо об'єднати лише за одним критерієм [28, с. 39–40].

П. С. Дудик зазначив, що до третьої групи можна зарахувати такі звертання-речення:

1. Речення, що їх використовують у ролі виразників радості мовців від зустрічі, часто несподіваної, або, навпаки, невдоволення, обурення нею. Функціонально близькі до таких звертань-речень синтаксичні побудови, що їх можна кваліфікувати як окличні двоскладні речення.

Ці структури формуються у процесі пізнання, пригадування когось, вияву чогось-небудь і здебільшого є несподіваним і раптовим наслідком одного з моментів цього процесу. Вони завжди сповнені внутрішньої експресії, що передається інтонацією, у якій захоплення і подив помітно поглинають звертальну функцію конструкції.

2. Речення інтимної чи напівінтимної сфери, що виражають кохання, прихильність.

3. Звертання-речення, які передають переляк, досить часто доповнений безнадією чи глибоким болем від того, що трапилося.

4. Речення, які виражають докір, що подекуди виливається у невимовному горі [Там само].

Окремо П. С. Дудик зосередив свою увагу на групах звертань-речень, що адресовані декільком особам відразу або ж цілому колективу чи групі осіб, і тих реченнях, що складаються з двох частин, перша з яких має виразну звертальну функцію, а інша ідентифікує особу, до якої звертаються.

У “Синтаксисі сучасної мови. Проблемні питання” автори, називаючи, вокативні речення “кличними комунікатами”, поділили їх на три групи:

1. Закличні комунікати, які використовують для привернення уваги адресата до чогось.

2. Спонукальні, за допомогою яких вимагають зреагувати певним чином на якісь дії чи певне прохання.

3. Емоційні, які виражають різні почуття та волевиявлення [60, с. 408].

С. В. Харченко розмежувала власне вокативні і спонукальні вокативні речення на основі контекстного критерію: якщо вокативне речення розташоване перед реченням будь-якої модальності, то таке вокативне речення потрібно вважати власне вокативним, коли ж вокативну конструкцію використано ізольовано або ж після іншого речення розповідної чи питальної модальності, то вона є конструкцією спонукальної модальності [67, с. 14].

Різнопланове визначення семантики та відмінності у класифікаціях вокативних речень зумовлені синкретизмом семантико-синтаксичних властивостей вокатива як головного члена цих речень і різними підходами їх формально-синтаксичного та семантико-синтаксичного членування.

Отже, серед мовознавців немає одностайності стосовно класифікації вокативних речень, хоч для більшості з них за диференційний слугує спільний критерій – функціональне спрямування.

Наше дослідження ґрунтоване на класифікації вокативних речень І. Р. Вихованця, бо вона є найбільш універсальною та оптимальною.

1.4. Проблема статусу кличного відмінка в українському мовознавстві

Обов'язковим елементом вокативних конструкцій є назва адресатів мовлення, первинним формально-граматичним репрезентантом якої слугує спеціалізована форма кличного відмінка іменника.

В ієрархії відмінків сучасної української мови кличний відмінок посідає особливе місце. У мовознавстві переконливо доведено, що кличну відмінкову форму вживали в давній українській (давньоруській) мові та старій XIV – XVII ст. [55, с. 119]. Форми, що походять із праслов'янського вокатива, крім української, збереглися в чеській, польській, сербській, хорватській, болгарській, македонській та інших мовах.

У російській мові вокатива як особливої форми в граматичній системі немає, наявна лише його інтонаційна форма, хоч зафіксовані нові, специфічні усічені форми, властиві розмовному мовленню, утворені за допомогою нульової флексії від іменників, що закінчуються на -а або -я, пор.: *мам, пап* або *ма, па*. Такі форми кваліфікують як кличний відмінок, що перебуває зараз на стадії розвитку та у граматичних студіях отримало назву нового кличного відмінка, або як звичайне просторіччя, яке виходить за межі російської літературної мови.

М. С. Трубецькой, з одного боку, констатував невідмінковий характер вокатива в російській мові, а відповідно непов'язаність його існування з наявністю або відсутністю відмінкової іменної парадигми, з іншого боку, цікавим є його спостереження про появу замість втраченої форми – нової форми вокатива [64, с. 214].

Мовознавці протягом тривалого часу зосереджують свою увагу на статусі кличного відмінка, його семантико-синтаксичних, формально-синтаксичних та комунікативних характеристиках. Деякі з них не вважають кличний повноцінним складником відмінкової системи, тому часто

називають його відмінковою формою. Клична форма хоч і входить в особову-відмінкову парадигму іменника, проте умовно може бути названа відмінком, оскільки вона протиставлена як маркований член опозиції друга особа – не друга особа лише називному відмінкові [61, с. 75]. Інші ж лінгвісти визначають кличний відмінок як окрему, особливу грамему, що перебуває в синтаксичних зв'язках із членами речення, на підставі того, що в ряді слов'янських мов іменники можуть мати спеціалізовану морфологічну форму для вираження особи – адресата мовлення [51, с. 36]. Тож наукове вивчення функціональної співвідносності відмінків і так званої кличної форми не дає однозначної відповіді на питання про їхню граматичну природу і про місце вокатива в системі відмінкової парадигми.

У перших граматиках української мови кличний відмінок тлумачили як член відмінкової парадигми іменника, що посідає п'яту позицію в реєстрі відмінкових форму ([48, с. 5]; [65, с. 14]). Такий погляд закріпився у граматиках і дожовтневого періоду ([35, с. 19]; [46, с. 5]) та є невипадковим, адже відбиває своєрідний характер грамеми, її проміжну позицію між центральними і периферійними відмінками.

Однак у процесі детального опису матеріального вираження граматичного значення кличного відмінка увагу дослідників привернуло досить обмежене використання вокативних флексій, адже не мають спеціальних закінчень іменники середнього роду та всі іменники у множині. Здатне утворювати форми кличного відмінка порівняно нешироке коло іменників чоловічого та жіночого роду (переважно імен, назв осіб і окремих персоніфікованих номінацій істот, предметів та явищ). Це зумовило визначення кличного відмінка як неповноцінної, ущербної форми іменника, що, зокрема, виявилося в переміщенні його в кінцеву позицію парадигми відмінювання та сумнівності його відмінкового характеру. Тому в українській лінгвістиці набуло поширення запозичене з російської наукової літератури поняття граматичної форми як одного зі складників словозмінної

системи іменника та синтаксичних позицій звертання, які переважно виконує цей елемент.

У багатьох граматиках і монографічних працях кличну форму трактують як таку, що не має синтаксичних відношень іменників до інших слів, а слугує засобом вираження апелятивної функції [51, с. 28]. Водночас відзначають її відмінність від звичайних відмінків і в тому, що в прикметниках немає спеціальної форми узгодження з кличною формою іменника.

Л. А. Булаховський уважав, що кличні форми українських іменників становлять щодо своїх закінчень спадщину найдавнішої слов'янської і навіть індоєвропейської старовини. Успадковані з давньослов'янської мовної спільності формальні ознаки кличних форм іменників не охоплювали назв предметів, а тому відсутність кличних форм у слів середнього роду, звичайно, є цілком закономірною. На думку вченого, незначна група іменників середнього роду, що позначають істот, не могла достатньо вплинути на іменники з предметним значенням, щоб змінити стан категорії [9, с. 281].

Погляду на кличний відмінок як форму дотримувався і Ю. Шерех: "… згадаймо ще одну функцію, у якій іменник виступає в ролі граматично незалежного слова, хоч і не стоїть у називному відмінку, маємо тут на увазі звертання, для якого звичайно використовується клична форма іменника, а там, де її нема, − називний відмінок у ролі її заступника. Саме через те, що звертання граматично стоїть поза реченням, недоцільно називати кличну форму відмінком: відмінок бо показує форму припасування іменника до речення, а тут маємо якраз протилежне – виводження іменника поза межі речення. В усній мові звертання дуже часто виступають зовсім самостійно. Це так звані кличні фрази, уживані при гуканні" [72, с. 166].

Використання поняття кличної форми в граматичних описах української мови є некоректним, оскільки воно суперечить іншим номінаціям форм іменних частин мови. Таке терміновживання критикував Є. К. Тимченко: "Навряд чи можна похвалити цей відступ від традиції. Вокативна форма

чого? Авжеж, закінчення ймення. Але ж форми закінчення ймення і є відмінки, себто в показаній новині ми бачимо замасковану тавтологію, що не вносить нового розуміння”[63, с. 5]. Мовознавець, спираючись на світову граматичну традицію, обґрунтував відмінковий характер вокатива з погляду його формального вираження: “… вокатив, без сумніву, відмінок і цілком входить в скалю закінчень ймення. Відсутність форманту не є характерним, бо таку саме відсутність ми маємо і в певних формах номінатива” [Там само]. Є. К. Тимченко також описав цікаві факти утворення кличних форм у говорах української мови за допомогою усічення закінчення або й частини основи [Там само, с. 9], що відбиває виразне прагнення мови до матеріального маркування вокатива.

Кличний відмінок як відмінкова форма подана, зокрема, у теоретичному курсі “Сучасна українська літературна мова. Морфологія.” за редакцією І. К. Білодіда, де висловлено думку про те, що кличну форму неможливо розглядати поза відмінковою парадигмою, оскільки вона протиставляється формі називного відмінка [61, с. 74]. Кличний відмінок повернено до відмінкової парадигми української літературної мови та закріплено за ним статус відмінка у праці “Система відмінків української мови” І. Р. Вихованця [16; с. 139].

Одним із перших виявів нового підходу в підручниковій літературі стала праця М. В. Леонової, у якій вона зазначила: “Кличний відмінок має своє граматичне значення – виражає відношення незалежного предмета – учасника акту мовлення до дії, подає вказівку на співрозмовника – виконавця реальної чи спонукальної дії і виконує функцію підмета, прикладки до особового займенника, головного члена вокативного речення” [43, с. 54].

Уживання паралельно з номінацією “відмінок” системно невизначеного поняття “клична форма” свідомо чи несвідомо відбиває нечіткість морфологічної класифікації елементів, які так називаються, приховано призводить до заперечення відмінковості цих слів, а врешті-решт, до

заперечення їх іменниковості та виділення в окрему частину мови або долучення до якихось неіменних утворень [58, с. 29].

За визначенням М. Я. Плющ, кличний відмінок уходить до особово-відмінкової парадигми іменника, співвідносячись за значенням особи-діяча з формою називного відмінка і за апелятивною функцією − з усіма відмінками, однак опосередковано − через займенникове слово *ти*. Продовження семи "особа − адресат мовлення" реалізується як на рівні головних членів, так і на рівні компонентів, що поширюють предикативну основу речення [50, с. 155].

1.5. Семантико-синтаксичні функції кличного відмінка

У граматичній структурі української мови кличний відмінок має свої морфологічні, просодичні та синтаксичні особливості. На думку М. С. Скаба, специфічною рисою кличного відмінка є синкретизм змісту – одночасно наявна сфера значення об'єкта-адресата та суб'єкта потенційної дії [58, с. 83]. В українському мовознавстві немає єдиного погляду й на визначення синтаксичної функції кличного відмінка.

Традиційно іменник у формі кличного відмінка виводять із системи членів речення, він перебуває в позиції звертання (О. М. Пєшковський [49], О. О. Шахматов [70], П. С. Дудик [29]). Інші лінгвісти (С. П. Бевзенко [6], І. Р. Вихованець [14], М. Я. Плющ [50], А. П. Загнітко [33], М. С. Скаб [58, 59]) уважають, що первинною функцією іменника в кличному відмінку є формально-синтаксична позиція підмета або недиференційованого головного члена односкладного речення.

Досить чітко окреслив функціональну особливість кличного відмінка та його належність до групи граматичних засобів, що описують мовленнєві ситуації, де мовець спілкується з другою особою, О. Єсперсен: "Кличний відмінок там, де він існує, указує на те, що іменник використаний як друга особа і що він стоїть поза реченням чи сам утворює речення. Він дотичний до

наказового способу, про нього також можна сказати, що він виражає спонукання” [31, с. 211].

Є. В. Клобуков, уналежнюючи вокатив до граматичної категорії відмінка іменника, указав на його семантичну та формальну своєрідність: “… вокатив – приклад відмінка з суто модальними функціями. Інших таких відмінків, призначених для передання модальних ситуацій, у морфологічній системі немає, це явище унікальне: відмінок, у якому немає диктальних значень. Можна заперечити, що вокатив називає ту чи іншу особу як елемент позамовної дійсності; хіба це не диктальне значення? Ні, оскільки називна частина семантики вокатива – це лексичний компонент у семантичній структурі слофоворми і він наявний у всіх без винятку словоформах імені однаково називає певну особу. Граматичний компонент у семантичній структурі орієнтований на модус і слугує для відображення різноманітних модальних ситуацій, найчастіше апелятивних і фатичних” [38, с. 41].

Аналізуючи кличний відмінок, І. Р. Вихованець зауважив, що ця грамема перебуває у складних відношеннях із категорійним відмінковим значенням, оскільки “первинне індивідуальне значення кличного становить складне об’єднання первинних індивідуальних значень інших відмінків і супровідного невідмінкового значення” [16, с. 166].

Кличний відмінок, як і називний, знахідний, давальний, орудний та родовий відмінки, має типові відмінкові семантико-синтаксичні, формально-синтаксичні та морфологічні ознаки.

З морфологічного боку в кличного відмінка наявний кінцевий словозмінний афікс, що вказує на синтаксичні зв’язки і семантико-синтаксичні відношення цієї форми до інших компонентів речення. Йому притаманні семантико-синтаксичні ознаки ускладненої субстанціальності, пасивності – потенційної активності, динамічної фінальності – динамічної вихідності та формально-синтаксичні ознаки центральності і периферійності [16, с. 138].

Отже, кличний відмінок – неоднорідний граматичний елемент, що виражає низку семантико-синтаксичних і формально-синтаксичних функцій.

І. Р. Вихованець виокремив три основні семантико-синтаксичні різновиди кличного відмінка:

1. Семантично складний кличний адресата – потенційного суб'єкта дії (є первинний). У семантико-синтаксичному плані він виконує функцію семантично акцентованого адресата і відповідно нейтралізованого суб'єкта дії, а у формально-синтаксичному – функцію другорядного члена (детермінанта) речення, залежного від предикативної (присудково-підметової) основи речення.

2. Семантично складний кличний акцентованого адресата і відповідно потенційного суб'єкта.

3. Кличний ідентифікуючий полісемантичний, що дублює відповідну семантико-синтаксичну функцію граматично пов'язаного з ним займенникового іменника другої особи [16, с. 142].

Згодом І. Р. Вихованець доповнив їх четвертим різновидом кличного відмінка – кличним однокомпонентного речення як конденсатом адресатно-предикатно-суб'єктної структури [15, с. 189].

Визначені мовознавцем синтаксичні конструкції „об'єднуються відношенням до другої особи, тобто співрозмовника, адресата мовлення, і розрізняються семантико-синтаксичним змістом" [15, с. 186 − 187]. Центральною ланкою використання кличного відмінка (інваріантним проявом відповідної синтаксеми) І. Р. Вихованець уважає його функціонування в конструкціях першого типу. Відповідно нецентральними є інші прояви вокатива [15, с. 187].

М. Я. Плющ наголосила, що вокатив як морфологічна форма вираження апеляції − звертання до адресата мовлення на основі номінації особи (істоти) − завжди дає узагальнену вказівку на 2-гу особу чи то на рівні суб'єктно-предикативних зв'язків, чи на рівні синтаксичних елементів, що поширюють предикат або предикативну основу речення. Навіть у випадку

зв'язку кличного відмінка з ми-суб'єктом на перший план виступає співвіднесеність мовлення з 2-ю особою. Функціональне значення спрямування мовлення до адресата закладено передусім в особовому займенникові *ти (ви)*, а іменникові в кличному відмінку відводиться апелятивна роль через номінацію особи (істоти) [50, с. 154].

Кличний відмінок у потрактуванні М. В. Мірченка є суб'єктом потенційної дії з формально-синтаксичною центрально-периферійною позицією, яка виражає низку семантико-синтаксичних функцій: об'єкта-адресата-співрозмовника, якого суб'єкт-мовець спонукає до дії, у якій об'єкт-адресат стає суб'єктом. Отже, у кличному відмінку конденсовано виражена складна структура: мовець і його інтенція, спонукання до дії (суб'єкт і предикат) і співрозмовник (об'єкт першої моделі) та потенційна його дія з можливими валентними партнерами [45, с. 195].

М. В. Мірченко, дослідивши особливості вживання кличного відмінка, зробив висновок, що він реалізує ускладнену грамему підкатегорії субстанціальності, об'єктно-суб'єктність у діапазоні взаємодії активності-пасивності-активності, вихідну потенційну спрямованість, супровідну емотивність і фінальну перспективу дії. Грамема кличного відмінка як показника цих значень є похідним утворенням, що виникло в результаті злиття двох речень зі спільним лексичним компонентом, який перебуває на початковому етапі в різних семантико-синтаксичних позиціях – об'єкта (адресата) і суб'єкта. Ці функції і позиції збіглися в конденсованій формі відмінка. На формально-граматичному рівні кличний відмінок представляє категорію підмета в особливій синкретично-варіантній формі з адресатно-суб'єктною функцією, у нього основною є адресатна функція, модернізована суб'єктною та особливою емотивною семантикою. Первинна семантико-синтаксична функція кличного відмінка – адресатно-суб'єктна, що дає йому реалізовувати категорію підмета [45, с. 194].

1.6. Семантико-синтаксична і формально-синтаксична співвідносність кличного і називного відмінків

Кличний, як і називний, найбільш самостійний у реченнєтвірних функціях, тоді як інші відмінки завжди залежні від контексту, повністю зберігають значення, типове для цього відмінка.

Периферійність кличного відмінка полягає в його семантико-синтаксичному синкретизмі та вузькому лексичному діапазоні відмінкової форми, яка зазвичай охоплює назви осіб [16, с. 143].

М. С. Скаб висунув ідею двох найважливіших типів вживання кличного відмінка, що найповніше втілюють семантичні і синтаксичні особливості грамеми:

1. Кличний відмінок в поєднанні з імперативною формою дієслова. Його вживають для вираження початкової точки акту спілкування, а саме спонукання слухача до сприйняття інформації.

2. Апелювання як засіб підтримання уваги співрозмовника [58, с. 105].

У сучасній українській мові за особливим статусом вирізняють кличний відмінок, що є самодостатнім елементом для створення реченнєвої моделі. Ця грамема структурує односкладні вокативні речення, формально-синтаксичною специфікою яких є безприсудковість [15, с. 62].

Іноді кличний відмінок замінений називним, із яким має семантико-синтаксичну, формально-синтаксичну і морфологічну співвідносність.

Окремі дослідники, зосереджуючи свою увагу в мовознавчих розвідках та граматичних описах на функціональному призначенні кличної грамеми, вирізняють певні сфери її співвідносності з називним відмінком [63; 53; 16; 58]. Практично в усіх слов’янських мовах досить часто форми номінатива заміщують формами вокатива, а в деяких, передусім російській, відбувся повний занепад специфічних флексій кличного відмінка.

Синтаксичну відмінність називного та кличного відмінків О. О. Потебня вбачав у тому, що “називний лише в займенниках особових *я* і *ми, ти* і *ви* є 1-а особа і 2-а особа, інші займенники та прикметники суть 3-я особа; між тим кличний є 2-а особа, і як така узгоджується з 2-ою особою дієслова. Усупереч правилу “відокремлювати комою кличний від присудка … і не відокремлювати називного, відстань у живому мовленні між цими відмінками і присудком однакова”, тому дослідник робить висновок, що у наших мовах єдині відмінки для вираження підмета – це називний і кличний [53, с. 101].

О. О. Потебня звернув увагу на досить поширені в українському фольклорі випадки заміни вокативних форм формами номінатива. Він відкинув думку про те, що причиною цього явища є намагання зберегти віршовий розмір, і висловив припущення, що заміна є наслідком семантичної і граматичної спорідненості відмінків [53, с. 102].

Ідеї О. О. Потебні про тісний зв’язок називного відмінка з кличним, який простежуємо і в їхній історії, в українському мовознавстві продовжив Є. К. Тимченко, який подав коротке історичне пояснення такої заміни: “Справді, вживання вокативу в функції номінативу в слов’янських мовах є окремим випадком. Це явище припадає на ту добу, коли суфікс номінативу перестав усвідомлюватися як такий, себто як носитель одмінної функції при йменні. Повстала для свідомості однаковість обох форм відкрила можливість їх змішувати, себто вживати одну замість другої; найближчі для того поводи могли бути різні: вимоги метру, рими, емоція співця” [63, с. 11]. Мовознавець наголосив на тому, що в українській мові підметом можуть бути два відмінки − називний і кличний, тому кличний відмінок, як і називний, маючи певну діяльність у реченні, стоїть не поза ним, а в ньому [Там само].

Є. К. Тимченко на фактичному матеріалі з народної творчості показав, що вокатив може виконувати не тільки функцію підмета, а й прикладки та присудка, як і називний відмінок. Якщо кличний відмінок є підметом, він уходить до складу речення; коли ж кличний відмінок стосується підмета,

об`єкта або вживається незалежно, він може стояти поза реченням [63, с. 12 − 15].

А. Мейє спробував пояснити формальні особливості вокатива та тенденції подальшого його розвитку так: “У кличному відмінку ставили імена, що слугують для звертання. Кличний відмінок відрізнявся від називного лише в однині, відмінність наголошування, яка, за свідченням ведійської мови, була у множині та двоїні, виявляється в сербській мові. Членний прикметник не вживається у кличному відмінку, оскільки вказівні займенники його не мали. Тому стає зрозумілим прагнення усунути кличний відмінок, який, відповідно до свого значення, фігурує майже винятково у відмінюванні назв осіб. Ця тенденція досягла завершення в російській мові, де кличний відмінок у ролі особливого відмінка вже втрачений” [44, с. 372].

Є. В. Клобуков стверджував, що “немає жодної семантичної функції вокатива, яка б не була властива номінативу. Функціонально-семантична парадигма вокатива – лише частина парадигми значень номінатива. Відповідно всупереч наявній думці, характер семантики вокатива не протиставляє його останній відмінкові системі. Специфіка вокатива полягає передусім в обмеженості сфери його використання (розмовне мовлення), у функціональній, формальній та змістовій вторинності щодо номінатива” [38, с. 105].

М. М. Затовканюк причини вживання форми називного відмінка замість кличного тлумачила як вияв синонімічних відношень у сфері граматики: “… між вокативними і номінативними формами можна вбачати саме синонімічні відношення, які підтримуються номінативними закінченнями у звертаннях (як синтаксичних конструкціях) і, навпаки, вокативними закінченнями замість номінативних” [36, с. 152].

І. Г. Чередниченко вважав використання форм називного відмінка у звертаннях виявом стилістичного колориту офіційності, що має тенденцію до претворення в стилістичну норму [69, с. 287].

І. Р. Вихованець, характеризуючи явище семантико-синтаксичної, формально-синтаксичної та морфологічної корелятивності кличного та називного відмінків у сучасній українській мові, зазначив, що в кожному виді співвідносності їм притаманний різний ступінь зближення і розходження. Із зіставлень кличного і називного відмінків у межах семантико-синтаксичної, формально-синтаксичної і морфологічної співвідносності ще більше увиразнюється специфіка кожного з них [16, с. 143].

Семантико-синтаксична співвідносність кличного і називного полягає у вираженні ними суб'єктної функції, що є первинною в називного відмінка, тоді як у кличного − складник первинної для кличного адресатно-суб'єктної функції (функції адресата – потенційного суб'єкта дії). Називний є більш спеціалізованим відмінком для вираження суб'єктного значення, а кличний має обмежені можливості в цій сфері [Там само].

На думку М. М. Затовканюк та І. К. Кучеренка, суб'єктна специфіка кличного і називного відмінка зумовлена тим, що кличний позначає суб'єкта, який бере участь у комунікативному акті, а називний стосується суб'єкта, що не бере участі в такому комунікативному акті [42, с. 44; 36, с. 151].

І. Р. Вихованець заперечив такий характер співвідношення, тому додав, що кличний відмінок указує лише на суб'єкта, який бере участь у розмові, а називний має всезагальну спеціалізацію, охоплюючи суб'єкти, що беруть і не беруть участь у комунікативному акті. У зв'язку із цим кличний орієнтований на другу особу (співбесідника), називний – на всі особи. Отже, називний − немаркований елемент, а кличний – маркований. Крім того, суб'єктна функція кличного обмежена шарами лексики на позначення осіб, а називний не знає таких обмежень [16, с. 144].

Називний є основним засобом вираження суб'єктності, тоді як кличний підпорядкований називному, являючи собою периферійний компонент суб'єктної парадигми. Кличний відрізняється від називного ще й тим, що суб'єктне значення в ньому поєднане з адресатним й утворює суб'єктно-адресатну синтаксему.

У формах середнього роду і множині кличний відмінок зближений з називним, що робить його морфологічно співвідносним із називним.

М. Я. Плющ зазначила, що омонімія кличного і називного відмінків множини в реченні нейтралізована функціональною відмінністю між ними [51, с. 38]. Дослідниця наголосила, що основна опозиція кличного і називного виражена в їхній спеціалізації. Називний відмінок виконує функцію суб'єкта дії – підмета, яка зорієнтована на внутрішньосинтаксичну організацію предикативної основи речення. Кличний відмінок виражає функцію апеляції до адресата, що характеризується ізольованістю від синтаксичних зв'язків, властивих членам речення. Реалізація категорійного значення актуалізації та ідентифікації адресата мовлення входить до сфери встановлення контакту комунікантів − спонукання співрозмовника до спілкування, заохочення до чогось, вираження мовцем суб'єктивних оцінок тощо. На апелятивну функцію нашаровуються фонові значення експресивності, емоційності [50, с. 151].

М. С. Скаб звернув увагу на процес заміни кличного відмінка називним і серед загальних причин цього назвав:

а) функціональну близькість номінатива і вокатива;

б) відсутність спеціальних закінчень вокатива для іменників середнього роду в однині та іменників усіх родів у множині;

в) незвичність (неусталеність) уживання зі спеціальними вокативними флексіями іменників, що не називають осіб, хоч вони і можуть бути вжиті в персоніфікованому звертанні;

г) незручність використання спеціальних флексій вокатива у прізвищах, за якими називають адресата мовлення;

ґ) значний вплив на заміну форм вокатива формами номінатива в українській мові має російська субстантивована парадигма, що виявляється в умовах багатолітньої насаджуваної двомовності [58, с. 106].

М. С. Скаб наголосив, що ні омофлексійність, ні явища заступання форм кличного відмінка формами називного не спричинюють ні послаблення, ні

приглушення особливої семантики вокатива і сплутування її з номінативною учасниками спілкування. Про функціональну специфічність грамем сигналізують просодичні (особлива інтонація), синтагматичні (пов'язаність з імперативом) та відповідні пунктуаційні засоби [Там само].

1.7. Лексико-семантичне вираження головного компонента односкладних вокативних речень

Типовим виразником головного компонента вокативних речень української мови є іменникові лексеми. На вибір та використання тієї чи іншої форми вокатива впливають фонові знання про адресата, наявні в мовця: акт фактичного знайомства (адресат знайомий, малознайомий чи незнайомий мовцеві), знання про вік (адресат одноліток мовця, старший або молодший від нього), соціальний статус (адресат перебуває вище чи нижче від мовця в суспільній ієрархії, знання про перебіг характеру спілкування (офіційність чи неофіційність умов комунікації). Фонові знання є важливим орієнтиром для мовця у процесі номінації та кваліфікації адресата мовлення, під час якого використання мовних засобів переплітається із загальноприйнятими правилами і традиціями мовного етикету. Саме це дає можливість мовцю по-різному назвати та кваліфікувати адресата. Знайомство з адресатом дає змогу мовцеві також вибрати відповідні емоційно-характерологічні засоби [8, с. 3].

До найпоширеніших лексико-семантичних груп іменників для вираження головного компонента вокативних речень, які використовують для того, аби привернути увагу, спонукати слухати, спонукати до спілкування чи виразити певну емоцію в різних ситуаціях спілкування, належать такі:

1. Особові імена, прізвища, по батькові з прикметниками чи без них.
2. Назви спорідненості.

3. Номінації, пов’язані із соціальним статусом людини чи місцем її проживання.

4. Слова, використані в переносному значенні.

5. Абстрактні іменники.

6. Субстантивовані прикметники.

7. Назви осіб за видом діяльності.

8. Загальні та збірні іменники.

9. Універсальні етикетні найменування та ін.

Вокативну конструкцію в українській мові досить часто супроводжує пре- або постпозитивне імперативне речення.

Н. М. Костусяк установила семантико-синтаксичну специфіку адресатно-суб’єктного вокатива в українській мові. На її думку, “він може функціонувати в ролі залежного компонента, підпорядкованого предикатам дії, предикатам процесу, предикатам стану, локативним предикатам, предикатам якості та предикатам якості-відношенння” [40, с. 65].

У художньому тексті головними компонентами вокативних речень можуть бути назви речей, явищ природи, вигаданих істот, бо звертання тут часто слугує художньо-образним засобом чи стилістичним прийомом.

Основою позначення адресата за допомогою форм кличного відмінка є різноманітні критерії, які реферують статеві, вікові, статусно-рольові характеристики адресата, інтерперсональні стосунки між ним та мовцем.

1.8. Вокативні речення і речення спонукальної модальності

Вокативні речення вживають переважно для встановлення контакту через адресата мовлення. Такі синтаксичні конструкції, поєднуючи багатство семантичних відтінків, за певних комунікативних умов можуть набувати спонукальної модальності.

Спонукальну модальність прийнято виділяти в межах об’єктивних модальних значень як функціонально-семантичну субкатегорію, яка

відображає емоційно-вольові стосунки між комунікантами. Це спричинено насамперед комунікативними настановами, потребами мовленнєвої реалізації спонукання, яка у своїх конкретних виявах зумовлена особистісними, соціальними та ситуативними чинниками [67, с. 5 – 6].

Спонукальність як особлива категорія стала об’єктом лінгвістичного вивчення ще наприкінці XIX – на початку XX ст. Спершу спонукальну модальність синтаксичних конструкцій вивчали в межах формально-граматичної організації мови. Зміст цієї категорії витлумачували на синтаксичному рівні, а способи вираження – на морфологічному. Дослідники (Д. Н. Овсянико-Куликовський [47], О. О. Потебня [53], Ф. І. Буслаєв [10]) звернули увагу на необхідність виокремлення наказового способу, що слугує засобом відображення залежності дії (стану), позначеної дієсловом, від волі (бажання, наміру) особи мовця або діяча, виражає вимогу, наказ або прохання. У мовознавстві закріплено трактування особи мовця або діяча як значення наказової форми дієслова [66, с. 52].

Деякі мовознавці (О. М. Пєшковський [49], О. О. Шахматов [70]) висунули ідею виокремлення спонукального речення, що є особливим типом синтаксичних конструкцій, структурну основу якого становить дієслово-присудок у формі наказового способу. На засадах формально-семантичного підходу актуалізовано взаємозалежність ідентифікації спонукальних конструкцій із наявністю в них специфічних граматичних засобів вираження спонукальної семантики, передусім імператива.

Упродовж тривалого часу дослідники ототожнювали спонукальні конструкції з наказовими, що виражають волю мовця, спонукають співрозмовника стати виконавцем, суб’єктом будь-якої дії.

О. М. Пєшковський кваліфікував спонукальність як комунікативну категорію поряд із категоріями розповіді та питання, але наголошував, що категорія наказу найтісніше пов’язана з категорією наказового способу дієслова [49, с. 348].

У другій половині XX ст. відбувалася зміна методологічної бази дослідження з плану вираження у план функціонування. Спонукальні конструкції почали вивчати з погляду функціонально-семантичних відношень. Мовознавці зосередили свою увагу на взаємозв'язку семантичних компонентів висловлення з параметрами комунікативної ситуації.

М. Ф. Косилова, з'ясовуючи специфіку комунікативної ситуації, виокремила різноманітні значення спонукання [39, с. 55 – 56]. І. С. Андреєва проаналізувала особливості структурно-семантичної та комунікативно-функціональної взаємовідповідності й систематизувала відтінки спонукального значення, вираженого імперативом [3, с. 22].

Н. Ю. Шведова відповідно до комунікативного завдання повідомлення визначила питальні та непитальні речення, останні з яких розподілила на розповідні, бажальні та спонукальні. Дослідниця тлумачила спонукальні конструкції як такі, що виражають волевиявлення, вимогу, прохання і передбачають виконання, причому виконання не є обов'язковим [57, с. 88]. Класифікація Н. Ю. Шведової не спирається на будь-які самостійні й цілісні комплекси граматичних ознак. Однією з форм вираження волевиявлення у синтаксичних конструкціях, на її думку, стають форми синтаксичного спонукального способу. Спеціалізованою синтаксичною структурою вираження спонукання вона називає інфінітивні речення з обов'язковим поєднанням із відповідною інтонацією. Усі інші вияви спонукальності в синтаксичних конструкціях визнала неспеціалізованими, а конструкції з модальними словами на ознаку спонукальності назвала розповідними реченнями [Там само].

І. Р. Вихованець серед комунікативних типів речення поряд із розповідними та питальними виокремив спонукальні як такі, що виражають різновиди волевиявлення: наказ, вимогу, заклик, побажання, прохання, пораду тощо [14, с. 146]. Спеціалізованою формою вираження спонукального значення мовознавець визначив дієслівні форми наказового способу, зокрема

аналітичні форми наказового способу із частками *хай*, *нехай*. І. Р. Вихованець уналежнив до засобів формального вираження спонукальних конструкцій:

1) неозначену форму дієслова, якою передають додатковий відтінок категоричності;

2) неозначену форму дієслова з часткою *би (б)*, яка надає спонукальному реченню відтінку прохання, поради;

3) нейтралізовані форми умовного способу, які перейшовши до засобів вираження спонукання, пом'якшують ступінь його вияву [14, с. 147].

Дослідник також наголосив на потенційній можливості віднесення до комунікативних типів речення ще й оптативних конструкцій як модально орієнтованих зі специфічним значенням [Там само].

Н. С. Валгіна зазначила, що уналежнення речень зі спонукально-бажальним відтінком значення до спонукальних є умовним, тому пропонує розрізняти спонукальні та бажальні конструкції на основі наявності чи відсутності звернення до другої особи задля спонукання до дії [11, с. 70 − 71].

О. Д. Пономарів проаналізував спонукальні речення як один із модальних типів речення поряд із розповідними, питальними, гіпотетичними, переповідними, окличними й реченнями бажальної та умовної модальності, запропонував власне визначення спонукальних конструкцій, "у яких висловлюється спонукання до дії, до співучасті, або вони закликають до чогось. Присудок зазвичай виражається дієсловом наказового способу, інфінітивом чи дієсловом дійсного способу" [62, с. 42].

М. У. Каранська більш детально зупинилася на вивченні спонукальних конструкцій поряд із розповідними, питальними і бажальними та визначила основні засоби вираження спонукальних речень за способом повідомлення думки. Вона зосередилася на взаємозв'язку характеру волюнтативного семантичного компонента із формою його вираження [37, с. 24 − 28].

За визначенням М. У. Каранської, спонукальні речення "відображають вольові стосунки мовця з виконавцем: перший спонукає щось робити або не

робити, а другий має здійснювати визначене. Тому в цих реченнях цілком природним є присудок у формі наказового способу (друга особа)” [37, с. 24]. Дослідниця зазначила, що найчастіше використовують спонукальні речення прямого спонукання, які звернені до другої особи (осіб), що має виконувати сказане. На думку М. У. Каранської, серед спонукальних речень варто розрізняти речення прямого спонукання, загального спонукання та питально-спонукальні [37, с. 24 − 28].

А. П. Загнітко також зауважив, що є особливий різновид спонукальних конструкцій – питально-спонукальні, у яких виражене спонукання до дії за допомогою засобу питання [33, с. 21] та які не можна вважати суто спонукальними. Дослідник наголосив, що спонукальні речення − окремий тип речення, диференційований за власне модальністю, виокремив розповідні, бажальні, умовні, ймовірні, переповідні, стверджувальні та заперечні. На думку А. П. Загнітка, модальне значення спонукальності становить адресовану співрозмовникові чи групі співрозмовників вимогу такої дії чи поведінки, яка б забезпечила відповідність між основним змістом спонукального речення і дійсністю [32, с. 111].

Основними синтаксичними засобами вираження спонукальності є форми наказового способу дієслова, які становлять синтаксичний центр самостійного простого, предикативної частини складнопідрядного чи складносурядного речення, а призначення 3-ї особи – форма дійсного способу із спонукальною часткою [Там само].

Деякі українські мовознавці (П. С. Дудик, Л. В. Прокопчук [29, с. 78 − 79], К. Ф. Шульжук [74, с. 62]) у своїх дослідженнях визнали спонукальні речення типом речень за метою висловлення або комунікативним різновидом речень, що виражають різні види волевиявлення мовців і спрямовані на реалізацію певної дії. Серед різновидів та виявів спонукання мовознавці виокремлюють імператив, який ототожнюють із наказом, окрім спонукальних значень різної інтенсивності: прохання, заклику, побажання, благання, поради. Власне спонукальність як

почуттєвість найбільшої інтенсивності може виражатися тільки інфінітивом [29, с. 78 − 79]. Поширеними спонукальними конструкціями названо також еліптичні конструкції і слова-речення [74, с. 64].

Інші мовознавці (С. П. Бевзенко, Л. П. Литвин, Г. В. Семеренко [6, с. 39]) скористалися подвійною назвою таких синтаксичних структур − спонукальні (імперативні) речення, виокремили їх на основі комунікативного підходу. Функціональною ознакою цього типу речень вважають вираження волі або намагання мовця спонукати співрозмовника до якоїсь дії. Серед основних засобів оформлення спонукального значення названо:

1) дієслово у формі наказового способу;

2) дієслово у формі дійсного або умовного способу зі значенням наказового;

3) інфінітив;

4) дієслово у формі 3-ї особи теперішнього чи майбутнього часу зі спонукальними частками;

5) неповні обірвані речення [Там само, с. 40].

Енциклопедичне видання “Українська мова” подає подвійну номінацію спонукальних конструкцій, у якій імперативні речення ототожнено зі спонукальними, що виражають спонукання співрозмовника до виконання чи невиконання дії, позначеної дієсловом або іншим повнозначним комптонентом [23, с. 634].

А. П. Грищенко наголосив, що спонукальним реченням “властива низка комунікативно-функціональних ознак, в основі яких лежать різноплановий характер самої категорії спонукання і пов’язані з нею лексико-граматичні та інтонаційиі засоби організації відповідних синтаксичних структур” [23, с. 635].

Зазначено, що категорія спонукання як засіб реалізації волевиявлення має такі різновиди, як наказ, команда, розпорядження, вимога, заборона, погроза застереження, попередження, заклик, звернення дозвіл, згода, прохання, благання, пропозиція, рекомендація, порада [Там само].

Спонукальні конструкції в українській мові були предметом вивчення окремих праць. Зокрема, Л. В. Бережан у дисертації “Категорія спонукальності в сучасній українській мови” представила спонукальну модальність як різновид синтаксичної модальності, що має два основні вияви:

1) у формі прямоспонукальних конструкцій, які передбачають наявність мовця (адресанта спонукання) і співрозмовника (адресата спонукання безпосереднього виконавця бажаної чи очікуваної з боку мовця дії);

2) у формі непрямоспонукальних конструкцій які передбачають наявність мовця (адресанта спонукання) співрозмовника-інформатора повідомлення про предмет спонукання 3-й особі та потенційного виконавця спонукання [7, с. 3].

Таке розмежування пояснено категорією спрямованості спонукальних зв’язків та категорією адресатності. На думку дослідниці, спонукальні конструкції виражаютъся спеціалізованими та неспеціалізованими формами. Ядром вираження спеціалізованих форм прямого спонукання визнано дієслово в наказовому способі 1-ї та 2-ї особи однини чи множини або 1-ї особи множини. До спеціалізованих форм усного розмовного мовлення належить також реалізація конструкцій із наказовим способом [Там само].

Спеціалізованою формою непрямого спонукання названо складнопідрядне речення нерозчленованої структури семантичного типу (з’ясувальне) зі сполучними засобами. До неспеціалізованих форм віднесено:

1) інфінітивні спонукальні речення;

2) нечленовані комунікати, серед яких вокативні речення;

3) окремі структури з дієсловами-предикатами у формі індикатива та кон’юктива із загальною семантикою спонукальності [7, с. 3 − 4].

Н. В. Швидка наголосила на необхідності трактування всього класу конструкцій, які виконують єдину комунікативну функцію та передають те ж саме спонукальне значення, імперативними реченнями [71, с. 40]. Дослідниця виокремила такі структурні типи імперативних речень:

1) імперативні речення з формою наказового способу;

2) імперативні речення сумісної дії;

3) імперативні речення з формами дійсного способу;

4) імперативні речення з формою умовного способу;

5) інфінітивні імперативні речення;

6) питально-спонукальні речення;

7) номінативні спонукальні речення, до яких входять вокативні;

8) перформативні імперативні речення;

9) вигукові імперативні речення;

10) еліптичні імперативні речення [71, с. 125].

Г. Г. Дрінко розрізнила монофункціональні та поліфункціональні спонукальні конструкції. Для перших спонукання − єдина функція, їх формують речення з імперативними конструкціями та перформативними дієсловами. Для другої групи спонукання є вторинною функцією, вона представлена реченнями з дієсловами у формі дійсного та умовного способів, конструкціями з неособовими формами дієслова, бездієслівними спонукальними конструкціями, конструкціями з модальними дієсловами, питальними реченнями [27, с. 154 − 155].

С. В. Харченко визначила спонукальну модальність як таку, що відображає емоційно-вольові стосунки між комунікантами, зумовлені особистісними соціальними та ситуативними факторами. На її думку, спонукальні речення мають три основні функції: денотативно-спонукальну, фактично-спонукальну, регулятивно-спонукальну. Дослідниця проаналізувала спонукальні конструкції як синтаксичний засіб вираження спонукальної модальності та назвала односкладні речення спеціалізованими синтаксичними формами вираження спонукальної модальності [68, с. 64]. До неспеціалізованих синтаксичних форм вираження спонукання уналежнює:

1) речення спонукальної модальності з невербалізованим предикатом;

2) вокативні речення, спонукальні квазі-речення;

3) складні речення спонукальної модальності;

4) неспонукальні конструкції із спонукальним значенням, що постали внаслідок транспозиції розповідних і питальних речень у спонукальні: розповідно-спонукальні та питально-спонукальні [Там само].

Уживання неспеціалізованих семантико-синтаксичних структур зумовлено комунікативними завданнями мовця та ситуацією мовлення [Там само, с. 178 − 179].

Інваріантне спонукальне значення визначене наявністю:

1) вольового імпульсу;

2) певного спонукання до дії;

3) вказівкою на дію, до якої спонують адресата.

Варіантне значення спонукальної модальності формують аспекти волевиявлення і цілеспрямованості, ірреальності значення, а також особистісний, соціальний, ситуативний [Там само].

У вокативному реченні часто яскраво виражена спонукальна модальність – заклик отримати відповідь на запитання, бажання закликати до дій, зацікавити тощо, у зв’язку з чим скорочується частина інформації, призначення якої − характеризувати особу мовця, тобто я-суб’єкт. Однак семантичної недостатності не відчувається, оскільки кличний відмінок, крім апелятивного значення, дістає додаткове значення експресивної оцінки, що йде від особи мовця (я-суб’єкта). Додаткове функціональне навантаження кличного відмінка нашаровується на основне значення − апеляції до особи − адресата мовлення. Такий кличний відмінок можуть утворювати іменники зі значенням суб’єктивної оцінки, зокрема й назви неістот [50, с. 154].

Спонукання як психологічний вплив одного комуніканта на іншого, щоб змінити його поведінку реалізується в акті волевиявлення, який передбачає обов’язкову наявність мовця – суб’єкта (є ініціатором спонукання і виражає вольовий імпульс) і слухача (з одного боку, він є об’єктом, на який спрямовані комунікативні дії адресанта і який сприймає спонукання, а з іншого, досить часто сам в умовах реалізації прямої спонукальності виступає

суб'єктом спонукуваної дії [67, с. 6]. Наявність таких складників мовленнєвого акту характерна для вокативних речень.

Функціонуючи в певній комунікативній ситуації, вокативні речення можуть набувати спонукального значення. Основним змістом спонукальних вокативних речень є спонукання, адресоване особі, до якої звертаються. Власне вокативні і спонукальні вокативні речення розмежовують на основі контекстних критеріїв:

1) якщо вокативне речення передує іншому реченню будь-якої модальності, то воно належить до власне вокативних;

2) вокативне висловлення, ужите ізольовано або після іншого речення розповідної чи питальної модальності, є реченням спонукальної модальності [68, с. 160].

Вокативні речення спонукальної модальності здебільшого не потребують додаткового вербального розкриття свого змісту, оскільки такий зміст концентрується в них, хоч словесно й не виражений, а зрозумілий з інтонації, з якою вимовляють таке речення, та ситуації мовлення.

Вокативні конструкції зі значенням спонукання вживані і для поновлення контакту, для налагодження щойно розірваного каналу комунікації з ініціативи будь-якого учасника акту волевиявлення. У такій ситуації виконання спонукуваної дії повністю залежить від адресата спонукання, від його бажань, настроїв.

Головний (стрижневий) компонент семантико-синтаксичної структури вокативних речень спонукальної модальності може бути репрезентований тільки субстантивом чи сполученням слів у формі кличного відмінка або, коли іменник – це субстантивований прикметник чи дієприкметник, у формі називного відмінка. Семантико-синтаксична структура спонукальних вокативних речень може містити модифікатори.

Основна функція вокативних речень – фатична, але вони виконують також і фатично-спонукальну функцію, що є поєднанням власне фатичної (установлення контакту) і спонукальної, а саме її семантичних варіантів –

вимоги, наказу, команди, застереження. Адресант, називаючи особу (осіб), яку (яких) спонукає (спонукають) до виконання дії, установлює контакт і одночасно чогось вимагає. Тому змістом спонукальних вокативних речень стає імпліцитне спонукання, адресоване особі, до якої звертаються.

Форма спонукання залежить від особи адресанта, від адресата, від того, які стосунки між ініціатором спонукання та його потенційним виконавцем. мовець завжди обирає такі мовні засоби, що є очікуваними для адресата, комунікація є результативною за умови, що пресупозиція мовця збігається з пресупозицією адресата. На вибір спонукальної конструкції впливає й ситуація мовлення, стан співрозмовників та безліч інших факторів, проте визначальну роль відіграють стосунки між мовцем та адресатом і суть потенційної дії [29, с. 304] .

Висновки до розділу 1

У граматичній системі української мови особливе місце посідають звертання, що виконують функцію речення та номіновані вокативними синтаксичними конструкціями. В українській та слов’янській лінгвістиці вокативні речення як самостійні синтаксичні одиниці однозначно не потрактовані.

Спільною ознакою всіх визначень самостійних вокативних речень стала синтаксична ядерність, на підставі якої О. О. Шахматов виокремив такі конструкції в автономні односкладні структури.

Мовознавці по-різному визначали семантику вокативних конструкцій, що пов’язано із синкретизмом семантико-синтаксичних ознак вокатива як головного компонента цих речень і різними підходами до формально-синтаксичного та семантико-синтаксичного членування їх. Об’єднавчим для всіх вокативів у позиції автономного синтаксичного утворення слугує значення спонукання, що є одним із виявів предикативності як основної ознаки речення.

В українській синтаксичній теорії сформувалося три основних підходи до потрактування статусу вокативних речень:

1) як окремого різновиду односкладного (І. К. Кучеренко, І. Р. Вихованець, М. С. Скаб), зрідка – односкладного номінативного речення (М. У. Каранська);

2) як еквівалента речення (П. С. Дудик, К. Ф. Шульжук), що дістав назву звертання-речення;

3) як квазі-речення (А. П. Загнітко).

Підставою для кваліфікації вокативних речень як окремого типу односкладних слугують такі ознаки:

1) семантика спонукання, відмінна від семантики інших речень;

2) інтонація повідомлення;

3) предикативність;

4) здатність поширюватися залежними словами;

5) виконання комунікативної функції;

6) синтаксемний характер;

7) розчленування на дві конститутивні синтаксеми в семантико-синтаксичному плані, одна з яких є лексично вираженою, має складний семантико-синтаксичний зміст, а друга – лексично не виражена, нульова.

В українському мовознавстві став узвичаєним функціонально-семантичний поділ вокативних речень на три основні групи:

1) вокативні конструкції, які використовують для привернення уваги адресата до чогось;

2) спонукальні, за допомогою яких вимагають зреагувати певним чином на якісь дії;

3) емоційні, що виражають різні почуття та волевиявлення.

Головним компонентом вокативних речень є назва адресата мовлення, що виражена формою кличного відмінка іменника. Як і всі інші відмінки, кличний вирізняється своїми відмінковими семантико-синтаксичними,

формально-синтаксичними та морфологічними ознаками. Йому властива семантико-синтаксична ознака ускладненої субстанціальності, пасивності – потенційної активності, динамічної фінальності – динамічної вихідності та формально-синтаксична ознака центральності − периферійності.

Кличний відмінок має кінцевий словозмінний афікс, за допомогою якого виражають синтаксичні зв'язки і семантико-синтаксичні відношення цього відмінка до інших складників речення. Вибір форми кличного відмінка для позначення адресата зумовлений різними критеріями, що залежать від стосунків між ним та мовцем, статевих, вікових, статусно-рольових характеристик адресата.

Зрідка кличний відмінок замінюють називним, з яким він має семантико-синтаксичну, формально-синтаксичну та морфологічну співвідносність, адже обидва відмінки виражають суб'єктну функцію, що є первинною для називного відмінка і складником первинної адресатно-суб'єктної функції (функції адресата – потенційного суб'єкта дії) – для кличного.

Вокативні речення виражають основну функцію встановлення контакту з адресатом мовлення та поєднують чимало семантичних відтінків. У певних комунікативних ситуаціях вони передають заклик отримати відповідь на запитання, вимогу, наказ, команду, застереження, бажання до дій, зацікавлення чимось, що й уможливлює виокремлення вокативних конструкцій зі спонукальною модальністю, яку зазвичай визначають у межах об'єктивних модальних значень як функціонально-семантичну субкатегорію, що виражає емоційно-вольові стосунки між учасниками мовлення. У таких вокативних конструкціях мовець, називаючи особу (осіб), яка повинна стати виконавцем спонукуваної дії, установлює контакт і одночасно щось вимагає.

Характерною ознакою спонукальних вокативних речень є спонукання, адресоване особі, до якої звертаються. Розмежовують власне вокативні, що стосуються висловлення будь-якої іншої модальності, та спонукальні вокативні речення, що передують спонукальним.

Отже, вокативні речення – важливий елемент граматики сучасної української мови. Упродовж останніх десятиріч у сучасному мовознавстві помітне зацікавлення прагматичними аспектами мовлення різного функціонального призначення. Різноманітні мовленнєві потреби у своїй комунікації мовці реалізують передусім засобами синтаксису, серед яких і вокативні речення, що вирізняються з-поміж інших граматичних одиниць модально й емоційно забарвленим змістом та інтонацією, за допомогою яких передають широке значення та складне уявлення, вони не тільки називають адресата мовлення, але й слугують своєрідним центром, що конденсує в собі багатство семантичних відтінків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Абрамова А. Т. К вопросу об обращении в современном русском языке. *Славянский сборник*. Воронеж, 1958. Вып. 2. С. 109 − 125.
2. Адмони В. Г. Основы теории грамматики. Москва, 1964. 105 с.
3. Андреева И. С. Повелительное наклонение и контекст при выражении побуждения в современном русском языке : автореф. дис. … канд. филол. наук : 10.02.01. “Русский язык”. Ленинград, 1971. 24 с.
4. Бабайцева В. В. Односоставные предложения в современном русском языке. Москва, 1968. 154 с.
5. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французького языка. Москва, 1955. 416 с.
6. Бевзенко С. П., Литвин Л. П., Семеренко Г. В. Сучасна українська мова. Синтаксис. Київ, 2005. 270 с.
7. Бережан Л. В. Категорія спонукальності в сучасній українській мові : автореф. дис. … канд. філол. наук : 10.02.01 “Українська мова”. Івано-Франківськ, 1997. 16 с.
8. Бойко І. О. Концепція апелятива в комунікативній лінгвістиці. *Мовні і концептуальні картини світу*. Київ, 2015. Вип. 51. С. 43 − 52.
9. Булаховський Л. А. Клична форма (вокатив). *Булаховський Л. А. Вибрані праці в п’яти томах*. Т. ІІ. Київ, 1977. С. 281 − 284.
10. Буслаев Ф. И. Историческая грамматика русского языка. Москва, 1959. 623 с.
11. Валгина Н. С. Современный русский язык. Синтаксис. Москва, 2003. 416 с.
12. Ветрова О. Г. К проблеме обращения в современном английском языке. *Лингвистические исследования. Синтаксичиский анализ разносистемных языков*. Москва, 1979. С. 30 − 37.
13. Виноградов В. В. Основные вопросы синтаксиса предложения. *Вопросы грамматического строя*. Москва, 1955. С. 396 – 418.

14. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис. Київ, 1993. 368 с.

15. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови. Київ, 1992. 224 с.

16. Вихованець І. Р. Система відмінків сучасної української мови. Київ, 1987. 231 с.

17. Вихованець І. Р. Вокативні речення. *Українська мова : Енциклопедія*. Ред. : В. М. Русанівський, О. О. Тараненко та ін. 2-ге вид., випр. і доп. Київ, 2004. С. 85 – 86.

18. Вітрук Н. Л. Спільні ознаки односкладних речень репрезентації та апеляції. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія : Філологічні науки*. 2015. Вип. 225. С. 21 − 28.

19. Гайсина Р. М. Средства речевого контакта в современном русском языке : автореф. дис. … канд. филол. наук : 10.02.19 “Общее языкознание”. Саратов, 1967. 22 с.

20. Галкина-Федорук Е. М. Обращение как семантико-стилистическое средство выразительности в стихах С. Есенина. *Проблемы современной филологии : Сборник статей к 70-летию акад. В. В. Виноградова*. Москва, 1965. С. 63 – 67.

21. Гвоздев А. Н. Современный русский литературный язик : Синтаксис. 5-е изд., доп. Москва, 2009. Ч. 2. 352 с.

22. Городенська К. Г. Деривація синтаксичних одиниць. Київ, 1991. 192 с.

23. Грищенко А. П. Спонукальні речення. *Українська мова : Енциклопедія.* Ред. : В. М. Русанівський, О. О. Тараненко та ін. 2-ге вид., випр. і доп. Київ, 2004. С. 634 – 635.

24. Грунский Н. К. Очерки истории разработки синтаксиса славянских языков. Юрьев, 1910. 338 с.

25. Даскалюк О. Л. Адресат волевиявлення : комунікативно-прагматичний аналіз. *Науковий часопис Національного педагогічного університету*

ім. М. Драгоманова. Серія 10. Проблеми граматики і лексикології української мови : збірник наукових праць. Київ, 2011. Вип. 8. С. 299 – 304.

26. Дмитрієва Д. М. Функційно-комунікативні вияви звертання в сучасній українській прозі (на матеріалі А. Кокотюхи та С. Жадана). *Вісник Донецького національного університету : збірник наукових праць. Серія "Гуманітарні науки"*. Вінниця, 2015. № 1 – 2. С. 91 – 97.

27. Дрінко Г. Г. Спонукальні конструкції в англійській та українській мовах : дис. … канд. філол. наук : 10.02.17 "Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство". Донецьк, 2005. 182 с.

28. Дудик П. С. Звертання в сучасній українській мові. *Українська мова та література в школі*. 1971. № 5. С. 37 – 43.

29. Дудик П. С., Прокопчук Л. В. Синтаксис української мови. Київ, 2010. 384 с.

30. Дудик П. С. Синтаксис сучасного українського розмовного літературного мовлення (Просте речення: еквіваленти речення). Київ, 1973. 288 с.

31. Есперсен О. Философия грамматики. Москва, 1958. 404 с.

32. Загнітко А. П. Теоретична граматика української мови. Синтаксис. Донецьк, 2001. 662 с.

33. Загнітко А. П. Український синтаксис : теоретико-прикладний аспект. Донецьк, 2009. 137 с.

34. Загнітко Л. До питання про статус звертання у структурі речення. *Донецький вісник наукового товариства ім. Т. Шевченка*. Т. 16. 2007. С. 85 – 94.

35. Залозний П. Коротка граматика української мови. Полтава, 1906. Ч. 1. 68 с.

36. Затовканюк М. М. Словоизменение существительных в восточнославянских языках. Прага, 1975. 194 с.

37. Каранська М. У. Синтаксис сучасної української літературної мови. Київ, 1992. 400 с.

38. Клобуков Е. В. Семантика падежных форм в современном русаком языке : введение в методику позиционного анализа. Москва, 1986. 118 с.

39. Косилова М. Ф. К вопросу о побудительных предложениях. *Вестник Московского университета. Серия “Филология и журналистика”*. Москва, 1962. № 4. С. 48 – 56.

40. Костусяк Н. М. Адресатна синтаксична одиниця на тлі міжрівневої взаємодії. *Науковий вісник Волинського національного університету ім. Лесі Українки. Філологічні науки. Мовознавство : збірник наукових праць*. Луцьк, 2001. Вип. 1. С. 63 − 67.

41. Кучеренко І. К. Вокатив як виразник функціонуючого члена речення і так зване звертання. *Проблеми синтаксису : Праці міжвузівської наукової конференції з питань синтаксису*. Львів, 1963. С. 64 – 73.

42. Кучеренко І. К. Категорія відмінка в сучасній українській мові. Львів, 1961. 52 с.

43. Леонова М. В. Сучасна українська літературна мова : Морфологія. Київ, 1983. 264 с.

44. Мейе А. Общеславянский язык. Москва, 1951. 491 с.

45. Мірченко М. В. Структура синтаксичних категорій : монографія. Луцьк, 2004. 392 с.

46. Нечуй-Левицький І. Граматика українського язика. Частка 1. Етимологія. Київ, 1913. 166 с.

47. Овсянико-Куликовский Д. Н. Синтаксис русского языка. Санкт-Петербург, 1912. 322 с.

48. Павловскій А. Грамматика малоросийскаго нарьчія. Санкт-Петербург, 1818. 115 с.

49. Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении. Москва, 1938. 455 с.

50. Плющ М. Я. Граматика української мови : Морфеміка. Словотвір. Морфологія. Київ, 2005. 286 с.

51. Плющ М. Я. Функціональна співвідносність називного і кличного відмінків за значенням особи. *Мовознавство*. 1983. № 6. С. 36 − 42.

52. Попов А. С. Обращения-предложения в современном русском языке. *Русский язык в школе*. 1958. № 5. С. 36 – 39.

53. Потебня А. А. Из записок по русской грамматике. Москва, 1958. 536 с.

54. Проничев В. П. Синтаксис обращения (на материале русского и сербохорватського языков. Ленинград, 1971. 88 с.

55. Радевич-Винницький Я. Етикет і культура спілкування. Львів, 2001. 224 с.

56. Руднев А. Г. Синтаксис современного русского языка. Москва, 1963. 364 с.

57. Русская грамматика : в 2-х томах. Ред. : Н. Ю. Шведова. Москва,1980. Т. 2. 709 с.

58. Скаб М. С. Граматика апеляції в українській мові : монографія. Чернівці, 2002. 272 с.

59. Скаб М. С. Прагматика апеляції в українській мові. Чернівці, 2003. 80 с.

60. Слинько І. І., Гуйванюк Н. В., Кобилянська М. Ф. Синтаксис сучасної української мови. Проблемні питання. Київ, 1994. 670 с.

61. Сучасна літературна мова : Синтаксис. За заг. ред. І. К. Білодіда. Київ, 1972. 515 с.

62. Сучасна українська літературна мова. Синтаксис. За заг. ред. О. Д. Пономарів. Київ, 1994. 256 с.

63. Тимченко Є. К. Вокатив і інструменталь в українській мові. Київ, 1926. 118 с.

64. Трубецкой Н. С. Избранные труды по филологии. Москва, 1987. 560 с.

65. Ужевич І. Граматика слов’янська. Київ, 1970. 114 с.

66. Умрихіна Л. Еволюція поглядів на спонукальні конструкції. *Південний архів. Філологічні науки : збірник наукових праць. Вип. LXVII*. Херсон, 2017. С. 52 – 56.

67. Харченко С. В. Семантико-синтаксична та комунікативна структура речень спонукальної модальності : автореф. дис. … канд. філол. наук : 10.02.01 “Українська мова”. Київ, 2001. 24 с.

68. Харченко С. В. Семантико-синтаксична та комунікативна структура речень спонукальної модальності : дис. … канд. філол. наук : 10.02.01 “Українська мова”. Київ, 2001. 207 с.

69. Чередниченко І. Г. Нариси з загальної стилістики української мови. Київ, 1962. 495 с.

70. Шахматов А. А. Синтаксис русского языка. 2-е изд. Москва, 1941. 620 с.

71. Швидка Н. В. Імперативні речення в сучасній українській мові : семантика, засоби вираження спонукальності, функції : дис. … канд. філол. наук : 10.02.01 “Українська мова”. Слов’янськ, 1998. 172 с.

72. Шерех Ю. Нарис сучасної української літературної мови. Мюнхен, 1951. 402 с.

73. Шульжук К. Ф. До питання про вокативні речення. *Граматика мови і граматика слова : збірник наукових праць*. Донецьк, 2005. С. 218 – 228.

74. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови : підручник. Київ, 2004. 408 с.

75. Яценко І. Т. Чи є звертання членом речення? *Синтаксична будова української мови*. Київ, 1968. С. 83 – 92.

РОЗДІЛ 2
ФУНКЦІОНАЛЬНО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВОКАТИВНИХ РЕЧЕНЬ У ХУДОЖНЬОМУ ДИСКУРСІ

2.1. Характерні ознаки художнього дискурсу

Художній тип дискурсу – одне з найскладніших понять дискурсології. Використання терміна *дискурс* щодо художнього твору і розмежування понять “художній текст” і “художній дискурс” є дискусійними питаннями сучасного мовознавства.

Науковці використовують різні чинники виокремлення художнього дискурсу та характеризують його у своїх класифікаціях. На думку В. І. Карасика, художній дискурс уходить до складу персонального типу дискурсу, тобто адресант постає як особистість у всьому багатстві свого внутрішнього світу та будує висловлення із власних поглядів [40, с. 280]. А. Д. Бєлова уналежнює його до дискурсів за сферами функціонування [8, с. 12], а за визначенням Г. Г. Почепцова, художній дискурс – різновид безадресатного писемного типу [67, с. 76].

Трактування художнього дискурсу залежать від методологічних підходів, основними з яких є антропоцентричний, когнітивний та комунікативно-прагматичний.

Антропоцентричний підхід пов’язаний із тлумаченням художнього дискурсу як сукупності художніх текстів, інтерпретованих з позицій автора й читача, у центрі яких постає теорія мовної особистості, “стимулом якої стало усвідомлення пріоритетності особистісних витоків у мові” [17, с. 14]. Оскільки в межах цього підходу використовують психолінгвістичні методи вивчення тексту, тобто аналізу процесів породження та сприйняття тексту мовцем і реципієнтом, то основними проблемами антропоцентричних досліджень постали питання тратування тексту.

Когнітивний напрям зумовлений трактуванням художнього дискурсу як складного знака, центральним поняттям якого є художній текст, що “виражає знання письменника про дійсність, реалізовані у формі індивідуально-авторської картини світу” [5, с. 24]. Дослідники зосереджують увагу на поглибленому семантичному аналізі, концептуальному просторі, ментальних моделях. Актуальним стає вивчення мови творів чи окремого твору письменника через текст як цілісної мовної єдності, у якій переплітаються картина світу народу, мовою якого пише письменник, та індивідуальна художня картина світу письменника, його світобачення [74, с. 497].

Дослідження художнього тексту в комунікативно-прагматичному аспекті передбачає врахування таких компонентів комунікації, як мовець (автор), адресат (читач) та повідомлення (художній текст), які взаємодіють у комунікативному акті, що спричиняє появу художнього дискурсу. Такий підхід до вивчення художніх творів найпоширеніший у сучасних дискурсивно орієнтованих лінгвістичних розвідках [42; 72; 40; 43].

Із комунікативно-прагматичного погляду художній текст є компонентом акту художньої комунікації, яка передає особливу реальність та, поєднуючись із дискурсами автора і читача, створює свій тип дискурсу. К. Д. Сєдов зауважив, що “прагматичне вивчення структури художнього дискурсу вможливлює його тлумачення як арени взаємодії учасників мовленнєвого акту: мовця, слухача і тієї реальності, що відображена в тексті” [72, с. 30].

На підставі цих підходів можемо сформулювати такі основні ознаки художнього дискурсу:

1) актуалізація художніх текстів в усьому структурно-типологічному та жанрово-стилістичному розмаїтті;

2) наявність комунікативної ситуації, що становить тричленний акт, де об’єднані автор (мовець), художній текст та читач (реципієнт);

3) фіксація художнього тексту як повідомлення в комунікативному акті та розподіл комунікативних ролей автора й читача;

4) взаємодія учасників мовленнєвого акту, відображеного в тексті.

Н. В. Кондратенко наголосила, що використання термінологічного поняття “художній дискурс” на позначення комунікативного утворення, що являє собою художній текст у процесі його створення і сприйняття, є цілком виправданим. З одного боку, дискурсивна діяльність автора художнього тексту передбачає актуалізацію мовленнєвих актів, що тимчасово порушують конвенції співвідношення тексту й реальності, а з іншого – дискурсивна діяльність читача актуалізує та розвиває авторські наміри, часом додаючи власні, вибудовуючи майже новий, інший художній текст, який перебуває в центрі дискурсивного утворення як повідомлення, що занурюється в комунікативну ситуацію [43, с. 44].

У нашому дослідженні дотримуємося узвичаєної дефініції, відповідно до якої художній дискурс – це мова всієї художньої літератури, яка в процесі мовленнєвої реалізації постає у формі текстів художніх творів; система, яка функціонує як засіб відображення реальної чи вигаданої дійсності, яку автор розуміє, сприймає та передає по-своєму, а також як засіб комунікації автора та читача, їхньої взаємотворчості. У межах загального художнього дискурсу розрізняємо дискурси окремих художніх жанрів [42, с. 253].

Компонентами художнього дискурсу є конкретні висловлення діалогічної чи монологічної форми з наявними в них численними кореляціями історичного, соціального, психологічного чи культурологічного змісту, що в структурі тексту реалізують часовий аспект, інтеракції між партнерами, а також простір, у якому він відбувається, значення, які він експлікує, використовує, репродукує або перетворює.

У художньому дискурсі співіснують два рівні комунікації – внутрішній, горизонтальний (комунікація між персонажами, побудована за законами художнього тексту) та зовнішній, або вертикальний (комунікація автор – читач / глядач, що залежить від багатьох компонентів сприйняття, серед яких найважливішими є соціокультурний, етичний та психологічний).

Вивчаючи твори художньої літератури, маємо справу з художнім дискурсом як втіленням вербального повідомлення, що передає предметно-логічну, естетичну, образну, емоційну й оцінну інформацію, об'єднану в ідейно-художньому змісті тексту в єдине ціле [59, с. 5].

2.2. Драматургійний текст як об'єкт лінгвістичних досліджень

Драма – своєрідний рід художньо-літературної творчості. Поряд з іншими двома літературними родами – епосом і поезією – вона вирізняється істотними особливостями як у способах донесення до адресата (глядача) відтворюваних мовними засобами образів і подій, так і мовною організацією тексту літературного твору, призначеного для акторського відтворення в просторі сцени.

Для драматургійного мовлення характерна підвищена емоційність, мотивованість та залежність від контексту. Використання мовних засобів у драматургії порівняно з поезією та прозою має свої особливості [73, с. 1].

У текстах п'єс простежуємо зв'язки з комунікативно-мовленнєвими підсистемами національної мови, де відбувається різноманітна соціальна взаємодія. Драматургійні твори є своєрідним мовленням у дії, тобто висловленнями в екстралінгвальних контекстах, що враховують психологічні, культурні та інші чинники.

Важливою ознакою мовної організації драматургійного твору є зображення дійсності через спонукання до дії головних персонажів, що виражено різноманітними комунікативними актами. Ці спонукання сформовані насамперед за допомогою лексичних та синтаксичних компонентів. Лексико-синтаксичну будову діалогу в драмі визначають два вектори: кожна репліка персонажа адресована не тільки співрозмовникові, а передбачає певну реакцію читача або глядача [56, с. 3].

Завдання характеристики дійової особи і розвитку дії розв'язують у п'єсі лише засобами розмовного стилю мови в його діалогічній формі. Саме тому

мова драматургійного твору насамперед повинна бути граматично чіткою, зрозумілою і точною. Діалог має бути динамічним і реалістичним, щоб за його допомогою було природно відтворено правду життя, його мовні закономірності.

Порівняно з текстами інших літературних родів у драматургійному діалозі значною мірою активізовані певні категорії граматичного рівня. Серед них своє місце посіли вокативні речення, які стали домінантною ознакою синтаксису мови драми, що спричинено характерністю для них діалогічного мовлення. Воно складається з комплексу реплік або їх чергування у формі “запитання – відповідь”, “спонукання до дії – реакція”, тому в них виразніше, чіткіше виявляється емоційно-експресивна, вокативна функція, пробудження уваги персонажа, якому адресовано мовлення.

Зміст і структура діалогу залежать від характеру відтворюваних обставин, ідеологічної позиції, якої дотримуються учасники розмови, ставлення співрозмовників один до одного, до тих, про кого вони говорять. Кожна репліка діалогу, на відміну від монологу, залежить від попередньої, а її зміст визначено контекстом епізоду або цілого твору.

Діалог у драмі переважно напружений і відзначається динамічністю та лаконізмом реплік, їхнім змістовим наповненням. Діалогічні речення-репліки не використовують окремо, вони пов’язані між собою так, що одне з них є відносно вільним, а друге структурно, функціонально підпорядковане йому, що й утворює лексико-семантичну єдність.

Саме у драматургійному діалозі, який орієнтований на візуальне сприймання сценічної дії, активно вживають такі конструкції, що містять виразні експресивно-оцінні та емоційні характеристики. Оскільки вони виконують дуже широке коло комунікативно-прагматичних функцій: прохання, заклик, вимогу, попередження, заборону, наказ, глибинні переживання, настрої, почуття, зокрема радості від несподіваної зустрічі чи невдоволення або обурення тощо.

Вокативні речення досить часто вживані як перші репліки в діалогічній єдності. Вони виражають комунікативне спрямування на подальше мовлення.

У багатьох проблемах сучасної лінгвістики значне місце посідає з'ясування специфіки мови певних літературних родів, зокрема й драми. Лінгвістичний аналіз українських драматургійних текстів представлений багатьма науковими розвідками, у яких науковці обирають різні підходи до аналізу таких творів, серед яких можна виокремити три основні напрями: 1) лінгвоцентричний; 2) когнітивний; 3) комунікативний.

Традиційним є лінгвоцентричний підхід, у межах якого вивчають мовну організацію драматургійних текстів, їхні синтаксичні, семантичні та стилістичні особливості. На з'ясуванні таких питань наголошував ще В. В. Виноградов, який зазначав, що мова драматургійних творів становить сукупність систем композиційного об'єднання діалогічних відрізків у цілісну художню структуру. Тому вивчення мови драми повинно насамперед бути спрямованим на розкриття тих художніх тенденцій, які приховані в діалогічній формі [14, с. 160].

Д. Х. Баранник та Г. М. Гай відзначали, що під час вивчення драматургійного твору "одне з найважливіших місць повинно зайняти питання мовної організації" [6, с. 3], тому що саме "мова за характером своєї дії є втіленням самої дії, основним джерелом усіх фізичних та психологічних реакцій" [6, с. 16].

Дослідження лінгвостилістичної характеристики драматургійних творів представлені розвідками Н. А. Кагановича [38; 39], В. А. Гофмана [23], Я. А. Мамонтова [50; 51], Г. М. Удовиченка [78; 79], зокрема в них порушено питання мовного оформлення драми, стилістики синтаксису, суб'єктивної символічної експресії, семантики конкретного слова, взаємодії авторської та прямої мови, лексичних та фразеологічних засобів створення гумору, мовних партій персонажів. Я. В. Януш у праці "Мова української класичної драматургії" схарактеризувала мову І. Карпенка-Карого, М. Кропивницького,

М. Старицького, Лесі Українки, І. Франка, з'ясувала компоненти мовної майстерності О. Коломійця, О. Корнійчука, І. Кочерги [80].

У другій половині XX ст. помітно посилилося зацікавлення розмовним мовленням персонажів, з'явилися праці Г. П. Їжакевич [37], П. П. Плюща [62], С. Я. Єрмоленко [32]. З'ясовуючи специфіку мови драматургії, Г. П. Їжакевич акцентувала увагу на значенні реплік персонажів, які стають засобами індивідуалізації, типізації та увиразнення [37]. С. Я. Єрмоленко вивчала питання взаємодії розмовних, книжних та нейтральних елементів у мовних партіях персонажів класичної драматургії [32].

Актуальним стало вивчення структурно-композиційної та синтаксичної специфіки драматургійного тексту в дослідженнях Д. Х. Баранника, Г. М. Гая [6], які зосередили увагу на діалозі та монолозі як формах текстової організації п'єси, з'ясували синтаксичну організацію репліки у драматургії та особливості організації драматургійного діалогу.

В українській лінгвістиці досліджено також особливості мови, стилю та композиції драм В. Винниченка, М. Зарудного, М. Куліша, Я. Мамонтова, М. Стельмаха [7; 6; 2; 49; 18; 25].

Із 90-х років XX ст. активізувалося вивчення поетики творів В. Винниченка, проблем їхньої жанрово-стильової специфіки, гри підтекстів та глибокого психологізму мовних партій персонажів [27]. Питання мовної своєрідності драматургії М. Куліша проаналізовано у працях С. Т. Лавріненко та М. П. Панфілова [49; 58].

Лінгвоцентричний підхід XXI ст. розвивається у різних напрямках: вивчення функціонування лексики у драматургійних текстах, що представлене ґрунтовними розвідками О. В. Ожигової, у яких на широкій джерельній базі проаналізовано явища стилізації усно-розмовної мови в драматургії кінця XX – XXI століття [54; 55; 56], дослідження ономастики драми (Н. Ф. Попович [65], Т. І. Крупеньова [48]), аналіз лінгвоструктурних особливостей організації п'єс (Н. В. Гуйванюк [26], Н. О. Слюсар [73], Н. О. Руснак, І. М. Струк [69]).

Мовні особливості творів сучасної драматургії простежено у праці Т. В. Ткаченко [77]. Дослідниця зосередилася на проблемі взаємодії ремарки та репліки. Окрім цього, новими ознаками стилю п’єс останніх років вона назвала соціально-груповий принцип індивідуалізації мови персонажів.

Когнітивний підхід до вивчення драматургійних текстів зумовлений потребою нових методик аналізу об’єкта як форми реалізації знань у мові, модельного відбиття дійсності, утіленого у творі. Цей підхід ще скупо представлений у розвідках українських лінгвістів. В. Б. Білоус визначив лінгвістичні риси епохи у драматургії В. Винниченка, дослідив типові тогочасні концепти [9]. І. В. Данилюк проаналізував концепт “сміх” в авторських ремарках сучасної драматургії [28].

У рамках комунікативного підходу вивчення драматургії пов’язане зі спрямуванням сучасного мовознавства в дискурсивному напрямку. Н. В. Кондратенко зауважує, що комунікативний підхід скерований на аналіз прагматичного чинника в тексті як вияву комунікативного наміру мовця й реципієнта [43, с. 37] Н. Я. Іванишин торкнулася питань формування та функціонування імпліцитних значень у драматургійних текстах початку XX ст. [36]. Н. М. Сафонова з’ясувала специфіку вираження суб’єктивно-модальних значень у драматургійному дискурсі [71]. О. І. Криницька дослідила комунікативні стратегії в текстах модерної драми [47]. Взаємодія літературного та авторського дискурсу, ієрархія “соціальних масок”, засоби створення комічного в сучасній драматургії слугували предметом наукового зацікавлення І. П. Зайцевої [33]. В. В. Корольова проаналізувала комунікативну структуру та прагматику сучасного українського драматургійного дискурсу [44].

Сучасні мовознавці вважають текст драми ідеальним прикладом зображення реальної комунікації засобами художньої літератури. Із цього погляду з’ясовано лінгвостилістичні особливості сучасних драм, зокрема, проблему взаємодії авторської мови та реплік персонажів [22], взаємодію драматичного з епічним та ліро-епічним, а також визначено роль сонгів як

прийому, на якому засновано гру емоцій [16], простежено функції монологу в драмі [53], окреслено пунктуаційну систему драматургійного тексту [12].

Останнім часом в українській лінгвістиці помітно активізувалися дослідження драматургійного дискурсу на матеріалі англо-, німецько- та російськомовних драм [16; 52; 75; 77].

Лише в деяких лінгвістичних працях вивчені комунікативно-прагматичні функції синтаксичних конструкцій, використаних у цьому літературному жанрі [33; 52].

Незважаючи на те, що дослідження мови творів української драматургії має свою історію, воно представлене вужчим тематичним спектром розвідок порівняно з вивченням мови поезії та прози. Малодосліджений, зокрема, синтаксис мови драматургійних творів.

2.3. Структурно-семантичні типи вокативних конструкцій у драматургійних текстах

2.3.1. Вокативні речення в українській класичній драматургії XIX ст.

Вивчення особливостей організації мови драматургійного твору на матеріалі зразків цього жанру становить наукову і практичну проблему. Кінець XIX – початок XX ст. − найбільш плідний період в історії української класичної драматургії, українського професійного театру, а також показовий етап в історії української літературної мови. Активізація театрального життя в Україні, розквіт соціально-психологічної та соціально-побутової драми, найкращі зразки якої представили видатні драматурги цього періоду І. Карпенко-Карий, М. Старицький та М. Кропивницький – усе це мало значний вплив на розвиток української літературної мови того періоду. Саме тому матеріалом для дослідження послугували вокативні речення, дібрані з

текстів творів українських драматургів-класиків І. Карпенка-Карого, М. Старицького та М. Кропивницького. Ці речення об'єднано в групи на основі семантико-граматичної класифікації односкладних вокативних речень, запропонованої І. Р. Вихованцем [15, с. 61 − 62].

Функції вокативних конструкцій визначено на основі контексту, який дає змогу інтерпретувати значення цих синтаксичних одиниць відповідно до умов, обставин, ситуацій розвитку подій драматургійного твору, або ж авторських ремарок, що містять стислу характеристику особливостей та часу дії, зовнішнього вигляду й поведінки персонажів, їхньої міміки, інтонації, психологічного змісту висловлень.

Широко вживаними в досліджуваних драматургійних творах є вокативні речення, що називають адресата мовлення, щоб привернути його увагу. Використовуючи такі речення, дійові особи **гукають** когось:

Катре! Катре! *(Михайло тихо крадеться)* [СР, с. 171]; ***Харлампіє Григоровичу!*** [СР, с. 180]; ***Бабусю! Бабусю!*** (до вікна) [СР, с. 206];

− **питають** про щось:

Софроне! *Ти спиш? Може, ти їсти хочеш?* [КАР, с. 80]; ***Василино!*** *Хто ж це?* [КАР, с. 104]; ***Оксано!*** *Це ти?* [КР, с. 106]; ***Тату!*** *Що то було у скляній банці?* [КР, с. 262]; ***Досю!*** *Ти вмієш держати язика на припоні?* [КР, с. 371]; ***Селемидо!*** *Чи я тебе діждусь?* [КР, с. 448];

− **інформують**:

Михайло Михайловичу! *Приїхав і справник, і непримєнний член волость описати (вбігає)* [КАР, с. 61]; ***Панночко!*** *Пан уже приїхали* [КР, с. 393]; ***Юрку!*** *Тебе панночка кличуть* [КР, с. 379];

− **застерігають:**

Мар'яно, Мар'яно! *Не по тій дорозі скачеш ти: гляди, щоб часом не спіткнулась* [КАР, с. 167]; ***Палазю!*** *Дворянин – одно, холоп – друге!* [КАР, с. 297];

− **вимагають** якось **зреагувати**:

Тарасе! *Дай обнять тебе!* [КАР, с. 120]; ***Мар'яно!*** *Ти ж мені до вподоби!* [КАР, с. 156]; ***Оксано! Оксано!*** *Вернись...* [КАР, с. 108]; ***Марусе!*** *Слухай сюди* [КР, с. 61]; ***Дядьку!*** *Так ви й справді добряча людина! Йдіть обніму вас міцно* [КР, с. 446].

У таких вокативних реченнях звертання завжди спрямоване до конкретної особи, що є адресатом мовлення.

Серед вокативних конструкцій, що називають адресата мовлення задля привернення його уваги, є й такі речення, у яких в ролі головного компонента використані емоційно-оцінні деривати, що характеризують позитивне ставлення до дійової особи драматургійного твору:

Татку! *(гукає)* [КАР, с. 313]; ***Марисю!*** *(кидається до неї Микола)* [КАР, с. 305]; ***Катрусю!*** *Ось де ти* [СР, с. 157]; ***Тетяночко!*** [СР, с. 157].

Зрідка трапляються здвоєні вокативні речення, перше з яких виконує виразну звертальну функцію, а друге – функцію кваліфікації, емоційної оцінки, що переважає над власне звертальною першого речення:

Ярино! Моя голубко! [КАР, с. 41]; ***Данило! Дитино моя!*** [КАР, с. 186]; ***Марино Іванівно! Маринонько!*** [КАР, с. 418]; ***Одарко! Серденько моє!*** [КР, с. 31].

Друга група вокативних речень, використаних у драматургійних творах, спеціалізується на комунікативно-прагматичній **функції спонукання**. Адресат, до якого звертаються, є водночас суб'єктом (виконавцем) потенційної дії. Ця група об'єднує кілька підгруп:

а) вокативні речення, за допомогою яких **наказують** зробити що-небудь:

Омеляне Григоровичу! *Ідіть сюди!* [КАР, с. 36]; ***Гаврило!*** *Іди ти попереду!* [КАР, с. 418]; ***Мар'яно!*** *Поморгай на нього гарненько!* [КАР, с. 183]; ***Мелашко!*** *А іди сюди!* [КАР, с. 220]; ***Марисю!*** *Пошли за матір'ю до Сидоровички…!* [КАР, с. 302]; ***Палажко!*** *Достань баранчик, давай шапку!* [КАР, с. 321]; ***Куме!*** *Давайте моє мені…* [КАР, с. 374]; ***Оксано!*** *Вернись!* [КР, с. 108]; ***Зінько!*** *Поцілуй мого побратима!* [КР, с. 212]; ***Варваріє!*** *Подай там ту пляшку, що чорний білетик наліплений* [КР, с. 273]; ***Мамо!*** *Дайте*

ключі, достану альбома [КР, с. 298]; ***Парасю!*** *...побіжи у двір, запроси до мене Михайла* [КР, с. 192]; ***Мамо!*** *Ходім додому, тут негаразд* [СР, с. 216]; ***Паніматко!*** *Котіть барило* [СР, с. 224];

б) вокативні речення, що виконують функцію **вимоги чи прохання**:

Йосипе! *Швидше додому, там дитина мала плаче, треба її погодувати…* [КР, с. 161]; ***Свахо Галько!*** *Та підождіть-бо, чого ви так поспішаєте?* [КР, с. 156]; ***Христиночко!*** *Одумайтесь…* [КАР, с. 218]; ***Мамо!*** *Придивляйтесь на мене пильно…* [КР, с. 146]; ***Одарко! Одарко!*** *А вийди сюди на часинку!* [КАР, с. 34]; ***Прохоре!*** *Послухай моєї поради* [КР, с. 454]; ***Меласю!*** *Ну не сердись…* [КАР, с. 216]; ***Няню!*** *Дайте мені краплі…* [СР, с. 288]; ***Куховарко!*** *А всип ще* [КР, с. 382]; ***Доню!*** *А винеси гиндичатам води…!* [КР, с. 451]; ***Галино, Галино!*** *Утни мені якої весело* [СР, с. 228]; ***Мамо!*** *Уговоріть же татка, щоб не губили мене!* [КАР, с. 307]; ***Охріме!*** *Гей, братці, дайте помочі* [КАР, с. 98];

в) вокативні речення **заборони**:

Сидоре! *Знай же честь* [КАР, с. 39]; ***Наточко!*** *Перестань* [СР, с. 189]; ***Степане!*** *Покинь це* [СР, с. 357]; ***Марусю!*** *Годі!* [СР, с. 378].

До третьої групи належать вокативні речення, що *виражають емоційні реакції мовця* на дії співрозмовника. Ці емоції завжди ускладненні почуттям подиву, яке набуває різної градації та ступеня вияву, сповнені внутрішньої експресії, переданої інтонацією. Функції таких речень настільки різноманітні, що іноді їх неможливо об’єднати за якоюсь однією спільною ознакою. Основними значеннєвими підгрупами в межах цієї групи є такі:

1. Вокативні речення, що виражають **радість** від зустрічі, часто несподіваної:

Софроне! *(кидається до нього Василина) Тебе випустили?* [КАР, с. 82]; ***Мій ти милий!*** *Ти думаєш, що я ці три дні за тобою не скучала?* [КАР, с. 157]; ***Варко!*** *Я не вірю своєму щастю. Мені все здається, що ти шуткуєш!* [КАР, с. 240]; ***Тату****! (Марта обніма батька і плаче)* [КАР, с. 177]; ***Орле мій! Щастя моє!*** *(прожогом кинулась йому на шию і заридала)* [КАР, с. 31];

Таточку! Любий мій! *(обніма батька)* [СР, с. 326]; ***Олено! Олено!*** *Пташечко моя, голубонько моя сизокрилая, доленько моя щасливая!* [КР, с. 139].

2. Вокативні речення, за допомогою яких виражають **любов**, ніжне та **прихильне ставлення** до особи.

Такі речення лунають переважно з уст закоханих, між якими відбувається короткочасний обмін репліками на початку зустрічі, що є для співрозмовників несподіваною, жаданою і відбувається за драматичних умов. Для цих конструкцій характерне використання пестливих слів, поширених звертань, вигуків, що передають взаємну прихильність, сердечність або безжурність, грайливість:

Моя зоре! *Я багатіший далеко від старшини, бо ти мене любиш!* [КАР, с. 42]; ***Марисю!*** *(кидається до неї Микола) Ти мій розум, моє серце, мої очі! Дай поцілую тебе за пораду!* [КАР, с. 305]; ***О моя зоре, мій цвіте рожевий!*** [КР, с. 32]; ***Горличко моя, серце моє!*** *(припав до Олени)* [КР, с. 164]; ***Одарко, Одарко!*** *Нащо ж ти так любо глянула мені в вічі?* [КР, с. 74]; ***Царице моя! Провідна зоре!*** *Ви окували мою душу, сп'янили!* [СР, с. 279]; ***Моя Марусенько! Моя ціпонько!*** [СР, с. 286]; ***Моя зірнице!*** *(цілує) Як в очі ці дивлюсь, далеке бачу небо…* [СР, с. 392]; ***Моя перепілочко!*** *Я тебе дуже, Катрусю, люблю…* [СР, с. 168]; ***Голубочко моя, серденько, рибонько!*** [СР, с. 210].

3. Вокативні конструкції, що передають **злість, невдоволення**:

Свахо! *Затули лиш на хвилинку писка!* [КР, с. 465]; ***Ярино!*** *Ти не бреши, не бреши!* [КАР, с. 41]; ***Романе!*** *Цього я не люблю!* [КР, с. 229]; ***Мамо!*** *Не проклинайте мене!* [СР, с. 196].

4. **Розпач та горе**, яке часто доповнене безнадією, глибоким болем, сумом від того, що трапилося:

Дитино моя дорога! *Все для твого щастя є у мене…(Зінько дивиться вслід Марті)* [КАР, с. 178]; ***Микито, Микито!*** *Що ти наробив? (з жахом)* [КР, с. 62]; ***Тетяно! Дочко!*** *(пада)* [КАР, с. 136]; ***Татку! Татку****, не кидайте*

мене! Що ж я без вас робитиму? [КАР, с. 274]; ***Ох, матінко! Доленько моя злая!*** *Боже мій, на кого ж ти мене покинеш? (ридаючи, біжить до Семена й падає йому на шию)* [КР, с. 66]; ***Доненько, доненько, дитино моя люба!*** *Заспокойся ж ти на хвилиночку!* [КР, с. 145]; ***Олено! Олено!*** *На кого ж ти мене покинула? (припадає до неї і голосе)* [КР, с. 163]; ***Горличко моя, серце моє!*** *(припав до Олени)* [КР, с. 164]; ***Дитино моя! Нещасная моя!*** [СР, с. 198]; ***Друже мій, брате мій!*** *Ти мене на світ підвів (кидається до Хоми Маруся)* [СР, с. 242].

Зафіксовано також вокативні речення, що однаково адресовані всьому колективу або ж певній групі осіб. Це переважно усталені в мові офіційні звертальні формули, якими починають промову чи виступ:

Люде добрі! *Закопайте мене живого в землю, убийте мене камінням, дрючками, бо я не варт собаки* [КАР, с. 230]; ***Панове!*** *Дозвольте ще поставить ставок з п'ять* [СР, с. 355].

У тексті драм зрідка трапляється паралельно-однорідне функціонування вокативних речень, тобто підряд ужитих кількох вокативних речень, що адресовані різним особам одночасно зі спонуканням виконати одну спільну дію:

Параско! Мотре! Романе! *А йдіть сюди!* [КАР, с. 366]; ***Марусе! Микито!*** *Стривайте!* [КР, с. 61]; ***Катре! Анюточко!*** [КР, с. 178].

2.3.1.1. Граматична форма та лексико-семантичне наповнення головного компонента вокативних речень XIX ст.

У досліджуваних драматургійних творах переважають вокативні речення, головний компонент яких має форму кличного відмінка іменника. Проте зафіксовано й випадки використання називного замість кличного:

Семен! *Чи тобі ж пить горілку?* [КАР, с. 41]; ***Карпо!*** *Тебе за сторожа прислали?* [КАР, с. 76]; ***Карпо!*** *Цить* [КАР, с. 79]; ***Омелько!*** *Мерщій!* [КАР, с. 321]; ***Гаврюшка!*** *Дай вогню!* [КАР, с. 63]; ***Филимон***

Сидорович! *Чого ти?* [КАР, с. 102]; ***Михайло Михайловичу!*** *Глядіть, щоб я вам чого-небудь не сказав!* [КАР, с. 34]; ***Тарас! Тарас! Тарас!*** *Де ж ти, коханий мій* [КАР, с. 145]; ***Платон Калістратович!*** *Здраствуйте!* [КАР, с. 152]; ***Михайло Каленович!*** *Оставте шутки, не лякайте мене* [КАР, с. 161]; ***Микола!*** *Заходь-заходь, я одна…* [КАР, с. 305]; ***Стьопа! Микола!*** *Ідіть я вам розкажу* [КАР, с. 326]; ***Палажка!*** *Поклич Никодима і Костя – панові худо* [КАР, с. 380]; ***Никодим Михайлович!*** *Заспокойтесь* [КАР, с. 411]; ***Брат!*** *Чуєш, брат!* [КР, с. 74]; ***Йосип Степанович!*** *Моя жінка – то мій і сором буде…* [КР, с. 156]; ***Хазяїн!*** *Там чабан прийшов, щоб тютюну продали* [КР, с. 332]; ***Кіндрат Антонович! Лукерія Степановна!*** *(біжить, гукає)* [КР, с. 354]; ***Михайло!*** *Ти тут?* [СР, с. 131]; ***Павло Платонович!*** *То ви?* [СР, с. 149]; ***Марко Карпович!*** *На вихід!* [СР, с. 273]; ***Павло!*** *Ти не маєш жодного права так ображать мене…* [СР, с. 160]; ***Михайло!*** *Голубе мій! Скруто моя! За тебе мені і страждати не тяжко…* [СР, с. 169].

Уживання називного відмінка в ролі головного компонента вокативних речень спостерігаємо у творах усіх трьох українських драматургів, проте найбільше він поширений у п’єсах І. Карпенка-Карого. Важко пояснити таке вживання: чи воно віддзеркалює суто авторське вподобання, чи це результат втручання редактора в текст твору, що бувало за радянського часу, або ж це використання називного відмінка замість кличного зумовлене тим, що у граматичній системі української літературної мови називний та кличний відмінки виявляють семантико-синтаксичну, формально-синтаксичну та морфологічну корелятивність. У кожному виді співвідносності цим відмінкам притаманний різний ступінь зближення і розходження, зокрема семантико-синтаксична співвідносність кличного та називного полягає у вираженні ними суб’єктної функції, хоч і зі своїми особливостями.

Дослідження лексико-семантичного наповнення головного компонента вокативних речень, використаних у творах цих драматургів, допомогає інтерпретації функціонально-семантичного навантаження вокативних

конструкцій. Лексико-семантичне наповнення досить різноманітне, його виражають:

1. Власні імена людей (особові імена та імена по батькові):

Олександро Кіндратовно! *(гукає із саду)* [КР, с. 30]; ***Микито!*** *Стривай!* [КАР, с. 61]; ***Тетяно!*** *Невже мене не любиш?* [КАР, с. 113]; ***Анюточко!*** *Що з нею сталося? Допоможіть!* [КР, с. 178].

2. Ввічливі звертальні слова, пов'язані з тогочасним соціальним устроєм суспільства, його традиціями та звичаями:

Пане! *Там Гордій Поварів прийшов* [КР, с. 116]; ***Панночко!*** *Скоріш!* [КР, с. 393].

3. Назви спорідненості, що мають позитивну чи негативну оцінку:

Бабусю! *Як тільки смеркне, принеси мені сина…* [КР, с. 395]; ***Діду!*** *Що б я вас попросила?* [КАР, с. 89]; ***Дядечку!*** *Я покину все, приїду до вас і буду доглядати вашу старість!* [КАР, с. 59].

4. Метафоричні слова з оцінним значенням на зразок *серденько, лебедонько, ластівко,* які виражають суб'єктивне ставлення однієї особи до іншої, поєднуючись із присвійними займенниками:

Серденько! *Якби ти знав, як мені тяжко!* [КАР, с. 265]; ***Ластівко моя!*** *І мені любо глянуть на твоє веселеє лице!* [КАР, с. 125]; ***Голуб'яточко моє!*** [КР, с. 396].

5. Субстантивовані прикметники із присвійними займенниками чи без, які надають тексту відтінку близькості чи інтимності: ***Милий мій! Коханий!*** *Глянь, глянь…* [КАР, с. 107].

6. Іменники абстрактної семантики, поєднані з присвійними займенниками:

Доле моя! Щастя моє! *Я тебе кохаю, як ніколи в світі!* [СР, с. 199]; ***Любове моя! Скруто моя!*** *За тебе мені й страждати, й мучатись не страшно!* [СР, с. 169].

2.3.2. Специфіка функціонально-семантичного використання вокативних конструкцій у творах драматургів XX ст.

Драматургія XX ст. засвідчила появу оригінальних літературних явищ, зумовлених соціополітичними змінами в Європі. Нова драматургія порушує гострі проблеми та відкрито апелює до інтелекту читача. Вона характеризується зміною духовно-інтелектуальних і соціальних векторів в українському суспільстві загалом і в мистецтві та літературі – зокрема, що яскраво віддзеркалює мова творів цього періоду.

Матеріалом послугували вокативні речення, дібрані з текстів творів українських драматургів − яскравих представників XX ст. : В. Винниченка, М. Куліша, І. Кочерги, Я. Мамонтова, М. Зарудного, О. Коломійця, О. Корнійчука, М. Стельмаха.

Найширше використані в досліджених драматургійних творах речення з **емотивною функцією**. Такі конструкції характеризують особу (або предмет) з певного боку, доповнені почуттями різноманітної градації та ступеня вияву. У цих вокативних реченнях відображене потужне експресивне забарвлення, яке виражає емоційно-оцінне ставлення мовця.

Комунікативне навантаження вокативних речень з емотивною функцією досить різноманітне. Їх використано задля того, щоб виразити:

1. **Радість** під час зустрічі:

Маринко! Сестро моя! *(кинулась до Марини)* [ЗР, с. 64]; ***Мамо!*** *(посадив матір на стілець) Як я давно бачив вас... Зовсім посивіли* [ЗР, с. 285]; ***О Васю!*** *Я радий тебе бачити! Сідай* [КЛ І, с. 115]; ***Максимку!*** *Здрастуй, рідненький!* [КЛ І, с. 252]; ***Мироне! Боже мій, Мироне!*** *(радісно)* [КОР, с. 408]; ***Дядьку Іване, дядьку Іване!*** *(кидається один до одного в обійми)* [КОР, с. 414]; ***Даниле Васильовичу!*** *Яким вітром? (радісно)* [КОР, с. 530]; ***Гості дорогі!*** *(іде назустріч сім'ї) Як я рада, що ви приїхали!* [КОР, с. 518]; *О, кого я бачу!* ***Пане Варто!*** *Пане Варто, дай вам боже здоров'я! Ідіть сюди...* [36, с. 51].

Іноді такі вокативні конструкції передають ще й **подив:** ***О, пані вчителько!*** *(здивовано) І ви до мене?* [КОР, с. 402]; ***Олено! Олено!*** *Дружино моя, де ж ти взялася?* [КОР, с. 520]; *О!* ***Степанидо Іванівно!*** *Навіть вас до млина потягнуло! (здивовано)* [КОР, с. 541].

2. **Прихильне ставлення:**

Марино, хороша моя! *Я тебе вічність не бачив (цілує)* [ЗР, с. 252]; ***Хороша моя! Сонце моє!*** *Як же я буду цілий рік без тебе?* [КЛ І, с. 96]; ***Дорога Мар'яно!*** *Моя красуне, моє кохання, моя ластівко! (падає перед нею навколішки)* [КЛ І, с. 343]; ***Моя дорога, мила Оленко!*** *Тепер я найщасливіший у світі* [КЛ ІІ, с. 203]; ***Меласю! Рідна! Свічечко ясна!*** [КЧ, с. 376]; ***Кароліно! Моя дружинонько!*** *(любовно бере її за руки). Ти не дочекалася мене сьогодні?* [МТ, с. 67]; ***Дорога моя!*** *Єдина, бажана… (пригортає дужче, цілує щоку)* [ВН, с. 101].

Ці речення, як і в класичних драматургійних творах, використовують переважно закохані під час прощання або ж їхньої довгоочікуваної чи несподіваної зустрічі, що відбувається за певних драматичних умов. У їхній структурі поширені пестливі слова, вигуки, що передають взаємну прихильність, ніжність або грайливість.

3. **Погрозу:**

Лейбо! *Дивись мені!* [ЗР, с. 13]; ***Мамо!*** *Я втечу! Я втечу, мамо!* [ЗР, с. 38]; ***Сеньйорино!*** *Вам має бути відомо, що земля кругла!* [ВН, с. 244]; ***Юлько!*** (*тихо) Все одно уб'ю… Не втечеш* [КОР, с. 448]; ***Ой Савко!*** *Дивись, щоб не полетів ти за вікно з твоїм дотепом!* [МТ, с. 167].

4. **Злість:**

Наталко! *Ну, добре! Пішки піду (злісно)* [ЗР, с. 123]; ***Дмитре!*** *Іди, щоб мої очі не бачили тебе!* [ЗР, с. 170]; ***Шльондро!*** *(схопив курку, кинувся до Ольги)* [ЗР, с. 183]; ***Капітане!*** *Який же ти мерзотник!* [КОР, с. 51]; ***Гей, ти, діду Данієлю!*** *Дивися сюди: я хочу набити пику от цій бабі, що молиться за мене!* [МТ, с. 106]; ***Галько! Галько!*** *А бодай ти крізь землю провалилася! (іде назад)* [МТ, с. 212]; ***Ах ти ж куций пес!*** *Ну, я ж тобі покажу!* [МТ, с. 344];

Насте! *Лиши! Ти ж не п'яна! (гнівно)* [ВН, с. 425]; ***О тюхтію нещасний!*** *Що ж йому було робити?(злиться)* [КЧ, с. 79].

5. **Роздратування:**

Тату! *Не лізь не в своє діло!* [ЗР, с. 135]; ***Омельку!*** *А яке тобі діло? Захочу, то й на ярмарок понесу* [ЗР, с. 137]; ***О старе опудало!*** *Носиться з тим писарством, як дурень з писаною торбою…* [КЧ, с. 80]; ***Магдалино Романівно!*** *(крикнув) Що ж ви від мене хочете?* [КОР, с. 480].

6. **Страх:**

Тітко Варваро! *Що з вами?!* [КОР, с. 395]; ***Дядечко!*** *Мені страшно...* [МТ, с. 114]; ***Патере! Патере!*** *Рятуймо дім божий! (з жахом)* [МТ, с. 115]; ***Дядьку Юхиме!*** *(перелякано) Ховайтеся! Зараз німці будуть...* [МТ, с. 149]; ***Ой мамочко!*** *Мені аж моторошно робиться...* [МТ, с. 386]; ***Папонько! Мамонько!*** *Більшовики коней запрягають! Виїжджають! Тікають!* [КУЛ І, с. 207].

7. **Паніку:**

Кров! Кров! Горить кров! ***Мамо!*** [ЗР, с. 64]; ***Мати!*** *А де мати? Кличте в хату!* [ЗР, с. 64]; ***Пилипе!*** *Куди ж він зник? Пилипе! (не озивається)* [КОР, с. 393]; ***Тату! Тьотю!*** *Що ж тепер робити?* [МТ, с. 217]; *А боже мій!* ***Дмитрику!****... Боже, як тяжко! Ти хворий?* [КУЛ І, с. 178].

8. **Розпач:**

Мамо! *Краще б ви мене були в купелі залляли або в ополонці втопили!* [ЗР, с. 28]; ***Пане!*** *(впала навколішки) За віщо?* [ЗР, с. 37]; ***Назаре! Назаре!..*** *(кинувся до Назара)* [ЗР, с. 54]; ***Лідо!*** *Я боровся, як ніколи…*[КОР, с. 114]; ***Грицю! Грицю!*** *Де ж Гриць? (несамовито кричить)* [КОР, с. 199]; ***Ох, діточки, діточки!*** *Чи на те ж ви народилися, щоб сирітками лишиться…* [МТ, с. 45]; ***Соколики мої ріднесенькі!*** *Нагорювалися ми без вас за царських воєн, а ви ж ізнов хочете покинути нас!* [МТ, с. 148].

9. **Горе:**

Тату! Тату! *(Оксана впала до ніг)* [ЗР, с. 26]; ***Іванко! Синочку мій!*** *(наче ще не збагнула страшної звістки)* [ЗР, с. 187]; ***Павлушо!*** *(на устах*

застиг шалений розпачливий крик) [КЛ І, с. 312]; ***Юрію! Юрасю!*** *(плаче)* [СТ, с. 460]; ***Марку, Марку!*** *(кричить) Де ж ти? Де ти, мій єдиний... кров моя... Марку... Марку... (з криком і риданням біжить далі)* [СТ, с. 123]; ***Ой донечко, донечко!*** *Що ж ти наробила? (голосить)* [МТ, с. 215]; ***Ой Івдонько!*** *Горе!* [КУЛ І, с. 199].

10. **Жаль:**

Нещасна дівчино моя! *Кари панам, кари!* [ЗР, с. 64]; ***Леоне!*** *У мене душа болить... Я винна... Марк попереджав мене...* [МТ, с. 121].

11. **Докір:**

Пане Лисицький! *Чув я ваші молитви!* [ЗР, с. 57]; ***Лейтенанте!*** *Ви забули, що стоїте не в себе на міноносці перед бандою в морській формі…* [КОР, с. 49].

12. **Тривогу:**

Ну, Тосю! *Це, дійсно, як нежить у тебе. Ти б хоч лікарства якогось взяла у лікаря…* [ВН, с. 66]; ***Леоніде!*** *Ну що ж з вами?* [ВН, с. 105].

13. **Хвилювання:**

Діду! *Ти очі так собі заплющив чи дрімаєш? (схвильовано)* [КЛ І, с. 303]; ***Дорогий Касяне Петровичу!*** *Повірте мені, мабуть, ніхто не схвильований, як я* [КЛ, с. 514]; ***О Рішаре!*** *Якби ти міг побачити, що діється в моїй душі* [МТ, с. 45]; ***Марусю!*** *Не треба! (схвильовано) Чуєш? Не треба...* [ВН, с. 127].

14. **Іронію:**

Ой, Солохо, Солохо! *Чи не сам дядько вклав у тебе відерце меду?* [СТ, с. 618]; *Ха-ха!* ***Херувимчик ти мій гарнесенький!*** *Куди тобі з твоїм чепурненьким личком і з твоєю розумненькою книжечкою до безбожності!* [МТ, с. 94]; *Невже не торгувались? (сміється)* ***Ех, дворянчики!*** [ВН, с. 90]; ***Ех, панове, панове!*** *І сміх із вас, і сльози, і жаль на вас дивитись (сміється)* [ВН, с. 499].

15. **Вдячність:**

Олесько! *Спасибі (цілує в голову)* [КЛ І, с. 58]; ***Євгено!*** *Спасибі, дитя* [СТ, с. 447].

Значний функціонально-семантичний потенціал у драматургійних творах мають також вокативні речення, що спеціалізуються на приверненні уваги адресата. Їх номіновано реченнями з **апелятивною функцією** [4]. Такі конструкції уживають для того, щоб:

1) **покликати** когось:

Мамо! Мамо! *(почувся крик Марини)* [ЗР, с. 26]; ***Пані Марино!*** *(гукає) Це я* [ЗР, с. 261]; ***Євгене! Євгене!*** *(захекавшись вбігає розчервонілий Євген)* [СТ, с. 419]; ***Бабо Домахо!*** *Чуєте?* [МТ, с. 145]; ***Наталко! Ой Наталко!*** *(виглянув у вікно)*; ***Дядьку Демиде!*** *(гукає)* [СТ, с. 606]; ***Вероніко! Вероніко!*** *(пішов у той бік, коли пішла Вероніка)* [СТ, с. 480]; ***Захаре!*** *(гукає)* ***Діду Захаре!*** [60, с. 346]; ***Панасе! Панасе!*** *(підходить до вікна й гукає)* [ВН, с. 366]; ***Зятю!.. Зятеньку! А, сватоньки!*** *Ви ж чого тут поховались?* [ВН, с. 398]; ***Борисе! Насте! Насте!*** *(сердито біжить до дверей, гукає)* [ВН, с. 421];

2) **привітатися** з кимось:

Тимофійовичу! *Доброго здоров'я!* [ЗР, с. 178]; ***Омельку!*** *Будь здоровий і щасливої тобі дороги!* [ЗР, с. 178]; ***Федю!*** *Здрастуй!* [ЗР, с. 196]; ***Наталко!*** *Привіт!* [КЛ І, с. 338]; ***Парубче!*** *Здоров був! Не тутешній?* [КЛ ІІ, с. 60]; ***Панове козаки!*** *Дай боже здоров'я!* [КЛ ІІ, с. 112]; ***Людочко, Людочко, дорогенька!*** *Добрий вечір! (дзвонить)* [СТ, с. 603]; ***Терентію Йосиповичу!*** *Привіт!* [КОР, с. 112]; ***Павле Софроновичу!*** *Доброго здоров'я!* [КОР, с. 290]; ***Люди божі!*** *Добридень!* [МТ, с. 125]; ***Варваро Михайловно!*** *Здрастуйте, милая!* [КУЛ І, с. 245];

3) **попередити** про щось:

Пташ-ечко! *(нагнувся до Катерини) Вранці виступаємо!* [ЗР, с. 261]; ***Грицю!*** *Не пливи – там прірва, глибоко! Вернись, рідий бісе, потонеш!* [КЛ І, с. 10]; *Стій…* ***Гайдаю!*** *Стрілятиму я* [КОР, с. 74]; ***Пане Альберте!*** *Будьте обережнішими* [МТ, с. 43]; ***Товаришу Пупе!*** *Я на вітер слів не кажу…*

[КУЛ І, с. 309]; ***Черепе!*** *Одійди! Ударю!* [КУЛ І, с. 314]; ***Пане Магуро, пане Магуро!*** *Гайдамаки на село йдуть! (вибіг)* [ЗР, с. 62];

4) **зреагувати** на щось:

Миколо! Миколо! Миколо! *Та прокинься ти, голова – два вуха! (трясе його за плечі)* [КЛ І, с. 14]; ***Григорію Стратоновичу!*** *Не чує… Григорію Стратоновичу!* [КОР, с. 572]; ***Охтисонько, Настонько, Онисонько й Христонько!*** *Ви таке тут зчинили, що вас кличе папонька. Негайно!* [КУЛ І, с. 240]; *Стривайте!* ***Юрку, Юрку!*** [МТ, с. 134]; ***Боцмане Бухто!*** *Що це за аврал такий? Юнго! (кричить)* [КОР, с. 57]; *Тікати треба, тікати...* ***Марино, Марино!*** [ЗР, с. 54]; *Івасю! Я тут! Я тут...* [МТ, с. 144]; ***Наталко!*** *Батько кличе* [ЗР, с. 133];

5) **повчати** чомусь:

Магуро! *(гукає) Ти ще проклинатимеш свою долю!* [ЗР, с. 35]; ***Сашко!*** *Будь мужнім! Розумію, важко тобі, але... сам винен. Таку дівчину проґавив* [ЗР, с. 165]; ***Христофоре!*** *Знай міру!* [КЛ І, с. 151]; ***Ірочко! Моя малютко!*** *Так у поважній компанії не кажуть* [КУЛ І, с. 306]; ***Дівчино!*** *Май сором. Май сором, кажу!* [ВН, с. 570];

6) **отримати відповідь** на запитання:

Дорогий Карпе Корнійовичу! *Скажіть, чому ви з усіма жартуєте, веселі, а зі мною стримані?* [КОР, с. 342]; ***Тату, тату!*** *А рогачі брати?* [ЗР, с. 121]; ***Світлано-о!*** *Ну що там?* [ЗР, с. 147]; ***Григорію!*** *Ти спиш?* [ЗР, с. 255]; ***Андрію!*** *(гукає) Чого ти прикипів до неї?* [ЗР, с. 342]; ***Сидоре!*** *Як живеш?* [КЛ І, с. 109]; ***Солдатику!*** *Не поспішаєш?* [КЛ І, с. 217]; ***Боцмане Кобзо!*** *Ти любиш цю арію, чув її?* [КОР, с. 44]; ***Тату!*** *Що сталося?* [КОР, с. 283]; ***Хлопчику мій****! Ну як ти тут живеш?* [КОР, с. 358]; ***Микито! Микито!*** *(через паркан) Ну кажи: ти за кого?* [МТ, с. 151]; ***Марусю!*** *Що за пакет, скажи! Для чого? Навіщо ти зараз дала?* [ВН, с. 140]; ***Матросику!*** *Тепер ви проб'єте Дарнданелли, так? (захоплено)* [КУЛ ІІ, с. 202];

7) **повідомити** про щось:

Дядьку Ониську! *Ху-у-у! (захекавшись) Бігом на ферму, бо нас там уже лають!* [КЛ І, с. 18]; ***Тітко Одарко!*** *Там щось у двигуні зіпсувалось, техніка не знайшла, так за вами послали* [КЛ І, с. 30]; ***Хлопці!*** *Сьогодні на планеті відбулась грандіозна подія* [КЛ І, с. 47]; ***Адмірале!*** *До нас прибув дорогий гість* [КОР, с. 63]; ***Тітко Палажко, тітко Палажко!*** *Та тітко Палажко! Опоросилася наша льоха Примадонна* [КОР, с. 185]; *Телеграма!* ***Тьотю! Папо!*** *Телеграма! (махає телеграмою) Ура, ура!* [МТ, с. 174]; ***Шановний добродію Анатолію Олександровичу!*** *... я мушу сповістити вас, що не можу більше користуватися вашою гостинністю…* [ВН, с. 259]; ***Панно Маріє!*** *Знаєте, ви щодалі, то все більше цікавите мене* [МТ, с. 105];

8) спитати **дозволу:**

Олю! *Можна тебе запитати?* [ЗР, с. 138]; ***Зойко!*** *Можна я тебе поцілую?* [ЗР, с. 195]; ***Дорога Галино Іванівно!*** *Дозвольте вас обняти* [КОР, с. 556]; ***Ніно Василівно!*** *Дозвольте мені замість Тетяни?* [МТ, с. 176]; ***Дорогі товариші!*** *А мені дозвольте вітати вас од бузанівського жіноцтва (подає Дудці букет)* [МТ, с. 232]; ***Марусю!*** *Дозволь тобі представити нашого Шерлока Гольмса…* [ВН, с. 528];

9) **привітати** когось:

Пане Вацлаве! *Поздоровляю вас!* [ЗР, с. 36]; ***Юрію Івановичу!*** *Вітаю вас, сердечно вітаю!* [СТ, с. 427]; ***Платоне Івановичу!*** *Бажаю вам щастя, веселих, радісних днів!* [КОР, с. 97]; ***Ну, брати-товариші, й ви, Тарасовичу!*** *Поздоровляю вас, Юхиме Тарасовичу, як трудового героя, од щирого серця...* [КУЛ І, с. 45].

Третя група вокативних речень спеціалізована на спонуканні адресата до спілкування чи виконання чогось, співрозмовник водночас є адресатом, до якого звертаються, і суб’єктом (виконавцем) потенційної дії. Їх номінуємо реченнями з **волюнтативною функцією** [4]. За допомогою таких конструкцій дійові особи:

1) **закликають** виконати якусь дію:

Гей! ***Пане шинкарю!*** *Почастуй хлопців-молодців!* [ЗР, с. 8]; ***Омеляне Степановичу!*** *Розкажіть, розкажіть* [ЗР, с. 148]; ***Світлано! Олю! Дмитре!*** *Ходімо!* [ЗР, с. 184]; ***Ілонко, Роксолано, Жанно Д'Арк!*** *Поїхали!* [КЛ І, с. 208]; ***Дядечко! Любий!*** *Ходімо додому...* [МТ, с. 122]; ***Галько!*** *Ходімо мерщій! Затягнеш мені корсет!* [МТ, с. 176]; ***Товариство!*** *Ходім на гори!* [МТ, с. 345]*;* ***Євгене Семеновичу!*** *А йдіть-но, дайте мені сірників засвітити лампу* [ВН, с. 231]; ***Гей, каменярі!*** *Сюди! На поміч!* [МТ, с. 74];

2) виражають **наказ:**

Діду Касяне! *Вам бойовий наказ: беріть свою стукачку та беріть дробовика, зараз рушайте до млина...* [КУЛ І, с. 119]; ***Бабо Лукіє!*** *Вам бойовий наказ: дайте дідові на сторожу хліба і шматок сала* [КУЛ І, с. 119]; ***Світлано!*** *Мерщій повертайся!* [ЗР, с. 121]; ***Наталко!*** *Винеси піджака!* [ЗР, с. 143]; ***Товаришу Риндю!*** *Не пускайте її!* [ЗР, с. 183]; ***Аристарше!*** *Зайди-но сюди!* [КЛ І, с. 45]; ***Пилипе Пилиповичу!*** *(підписав доповідну записку, через стіл простягає папку). Доповідну товарищу Доценку передайте негайно* [КЛ І, с. 185]; ***Каменярі, каменярі!*** *Тихо!* [МТ, с. 74]; ***Христинко!*** *Встань – замкнеш за мною двері* [КУЛ ІІ, с. 313];

3) **просять про щось:**

Пане! *Віддайте Марину…* [ЗР, с. 26]; ***Пане Кореню!*** *Богом молю... (повзає навколішки перед збентеженим Коренем)* [ЗР, с. 58]; ***Яринко!*** *Не плач, дружино моя!* [ЗР, с. 117]; ***Світлано!*** *Не йдіть, не треба!* [ЗР, с. 126]; ***Панове!*** *Воїни, налийте мені в бокал... самогону!* [ЗР, с. 260]; ***Янеку!*** *Відпусти на волю!* [КЛ ІІ, с. 82]; ***Іване Романовичу!*** *Пожалійте своїх дітей, як себе не жалієте!* [СТ, с. 405]; ***Пилипе!****... ти побудь недалеко* [КОР, с. 390]; ***Тату!*** *Дайте хоч ви мені пораду!* [МТ, с. 143];

4) **забороняють:**

Катю! *Зачекай сваритися!* [КЛ І, с. 10]; ***Ой Майю, Майю!*** *Не заважай* [КОР, с. 98]; ***Тетяно!*** *Тетяно, припини! (шарпнув її за руку)* [КОР, с. 388]; ***Товариші!*** *Досить політичних промов!* [МТ, с. 251]; ***Дурнику мій!*** *Не треба* [КУЛ І, с. 311].

Зафіксовано й використання декількох вокативних речень разом до різних адресатів одночасно, щоб спонукати їх до виконання однієї дії: ***Никодоре! Мотроно! Іване!*** *Сідайте…* [КУЛ І, с. 148]; ***Настонько! Охтисонько!*** *Ось заспівайте нищечком, тихенько…* [КУЛ І, с. 212].

2.3.2.1. Лексико-семантичне вираження головного компонента вокативних речень у драматургійних творах ХХ ст.

Якщо для мови драматургії кінця ХІХ ст. характерне переважно вживання власних імен, ввічливих звертальних, метафоричних слів, назв спорідненості, абстрактних іменників і субстантивованих прикметників, то лексико-семантичне наповнення головного компонента вокативних речень драматургійних творів ХХ ст. значно ширше. Це пов’язано з багатоманітністю тематики драм цього періоду, у яких змальовано різнотипні ситуації: від родинного спілкування до політичної комунікації. Спільними для вираження головного компонента вокативних речень п’єс ХІХ та ХХ ст. є такі номінації:

1. Назви адресата на ім’я та на ім’я і по батькові:

Льоню! *Мені дуже хороше з тобою!* [ЗР, с. 194]; ***Климе!*** *Що з тобою? Це я!* [ЗР, с. 337]; ***Василино Петрівно!*** *Пробачте, оберніться* [ЗР, с. 406]; ***Романе Петровичу!*** *Ви нам зараз же Раду депутатів – і кінець буржуям!* [МТ, с. 135]; ***Антоне! Антоне!*** *Мабуть, ще не чув про наш поворот* [МТ, с. 137].

У таких вокативних конструкціях уживають й емоційно-оцінні деривати, що характеризують позитивне чи негативне ставлення мовця до дійової особи драматургійного твору:

Ярино! Ярино! Яриночко! *Це ти? (стрепенувся, але не прокинувся)* [СТ, с. 465]; ***Богдане! Богданчику!*** *Який ти став! Я ж тебе малого в колисці колисала* [СТ, с. 481]; ***Дашко!*** *Це ти? (зупиняється)* [МТ, с. 305].

Варто зазначити, що на відміну від драматургійних творів XIX ст., герої п'єс XXI ст. широко використовують вокативні речення, головний компонент яких – власне ім'я, поєднане з прикметниками *шановний, вельмишановний, дорогий, милий*, що свідчить про міжособистісні стосунки між дійовими особами, які поважають одна одну:

Вельмишановний Сергію Павловичу! *Ніяк не думав, що тут зустріну вас* [КОР, с. 360]; ***Дорогая Поліно Йванівно!*** *Я приніс би її моментально, тільки ж не в такому вигляді...*[МТ, с. 175]; ***Шановний Сидоре Макаровичу!*** *коли мене мучить голод, я відчуваю, як на моїх пальцях виростають пазури* [МТ, с. 276]; ***Милий П'єре!*** *Ви спасли папоньку!* [КУЛ І, с. 238].

Оскільки в текстах XX ст. дійовими особами бувають іноземці, то в ситуаціях спілкування з ними часто використовують **іншомовні імена:**

Альберете! *Ти забуваєш, де ми* [КУЛ І, с. 44]; ***Ах Рішаре!*** *Ти забуваєш, що кінчається третя доба* [КУЛ І, с. 51]; ***Габрієле!*** *Що робиться на волі?* [КУЛ І, с. 58]; ***Себастьяне!*** *Це – пророцтво!* [КУЛ І, с. 285]; ***Дашето! Дашето!*** *(йде)* [КУЛ І, с. 283].

2. Назви осіб, які перебувають у родинних стосунках (із прикметником або займенником, що мають переважно позитивну оцінку):

Мамцю! Мамунечко, люба! Ну мамо! *Та прокинься ж! (схвильовано)* [КУЛ ІІ, с. 262]; ***Татуню!.. Татуню!*** *Сьогодні наше свято. (обнімає, цілує)* [ВН, с. 191]; ***Бабуню!*** *(поцілував її і вибіг)* [КОР, с. 542]; *Антоне Тимофійовичу!* ***Швагре!*** [ЗР, с. 174]; ***Тітко Варваро!*** *Що з вами?* [КОР, с. 395]; ***Моя дружинонько!*** *Суворий шлях судився будівничим нового життя!* [МТ, с. 68]; ***Тьотю Лідо!*** *(метнулась до неї, обняла і поцілувала)* [МТ, с. 102]; ***Кумо!*** *То ви гірше Гоголя! Я про свій процент уже й не питатиму* [СТ, с. 625]*;* ***Дядьку Антоне!*** *Ви чули, що в неділю Совєт вибиратимуть?* [МТ, с. 139].

Іноді такі назви спорідненості мають знижене семантичне забарвлення:

Мамашо! *Здорові! Що ви тут робите?* [ВН, с. 169]; ***Папашо, папашо!*** *Що ж це таке? Куди ви дивитесь? Як ви дозволили Галі?* [ВН, с. 210].

3. Ввічливі звертальні слова з етикетною функцією засвідчують шанобливі стосунки. До їхнього складу нерідко входять іменники *пан / пані*, які поєднуються з власними іменами, назвами військових рангів та застарілими назвами:

Добродію Дудко*! (з певною гідністю) Я не знаю, хто ви такий, а я завжди був чесним залізничним представником* [МТ, с. 228]; ***Панно Людо! Панно Людо!*** *Ну годі!* [ВН, с. 594]; ***Молодий чоловіче!*** *Я комендант монастиря святого Пантейлемона...* [КЧ, с. 278]; ***Пане добродію!*** *Так не можна!* [МТ, с. 289]; ***Пане Марко!*** *Ви помиляєтесь, коли думаєте, що вас не можна покохати* [МТ, с. 97]; ***Пане Чумаренко!*** *Ви, мабуть, забули, що я дочка Тараса Негуди?* [МТ, с. 145]; ***Пане генерале!*** *Змилосердьтесь, я ваш!* [СТ, с. 501]; ***Пане адмірале!*** *Я не забув, що серед вас я парвеню* [КОР, с. 49]; ***Пане хорунжий!*** *Тільки не калічте моїх крил!* [СТ, с. 408].

Значно поширені в ролі головного компонента вокативних речень XX ст. імена, прізвища та назви, що відображають статус співрозмовника, зі словами *товариш, товаришка, громадянин*, що зовсім не було властивим для творів XIX ст.:

Товаришу лікаре! *Слухаю!* [КЛ II, с. 282]; ***Товаришко Феню!*** *Я завжди була лютим ворогом міщанства!* [МТ, с. 223]; ***Товаришко бабо Оксано!*** *Та нам треба людей зараз сколективізувати…* [КУЛ I, с. 185]; ***Товаришу Архипе!*** *Судити народного президента – не ваше діло!* [МТ, с. 242]; ***Громадяне мотоциклісте!*** *Знайомтесь – батько мій* [КОР, с. 181].

Використання таких номінацій спричинене тим, що обрані для дослідження твори належать до радянського періоду, для якого були характерні саме такі звертання. Тоді апелятиви *товариш, товаришка* активно використовували на позначення людей, пов’язаних спільною справою, або ж уживали в ситуаціях статусної невизначеності адресата.

4. Метафоричні слова оцінного значення, ужиті з присвійним займенником або без нього:

Котику, котику! *Тільки тебе, тільки тебе люблю!* [ВН, с. 166]; ***Моє чаєнятко! Моє янголятко!*** [КУЛ І, с. 199]; ... ***ясочко моя! Рибонько моя малесенька!*** [МТ, с. 77]; ***Дівчино, горличко, журавочко, лебідонько!*** *Прокинься...* [СТ, с. 494].

5. Субстантивовані прикметники із займенником чи без нього:

Милий! *Їдьмо на село* [КУЛ І, с. 382]; ***Любий мій!*** *(голубить його) Не ображайтеся на мене...* [МТ, с. 370]; ***Ой любий мій, дорогий, золотий!*** [КУЛ І, с. 133].

6. Іменники з прикладковим компонентом:

Мій хлопчику-мрійнику! *Жорже!* [КУЛ ІІ, с. 182]; ***Товариші-брати!*** *Не без борні дістанеться нам слово…*[КЧ, с. 369].

7. Іменникові назви абстрактних понять:

Фортуно, фортуно! *Коли з тобою можна зустрітись?* [СТ, с. 622].

Наповнення головного компонента вокативних речень драматургії ХХ ст. має і свої особливості, які відрізняють його наповнення в попередній період, крім наданих вище, головний компонент виражають:

1. Назви представників соціальних груп:

Горожани! *Хто меч підняв, той од меча загине!* [МТ, с. 93]; ***Граждани буржуї!*** *Шапки скиньте перед дідом...* [КУЛ І, с. 46].

2. Назви військових звань:

Мічмане Кноріс! *(гукає)* [КОР, с. 50]; ***Капітане!*** *Який же ти мерзотник!* [КЛ ІІ, с. 51]; ***Солдати свободи!*** *Ми вийшли зустрічати першого міністра, але найбільша радість для нас, що ми зустріли вас…* [КОР, с. 139].

3. Застарілі номінації, пов’язані з військовою справою:

Осауле! *Давно бачу, що тобі Січ не дорога* [КЛ ІІ, с. 109]; ***Отамане Пасикевичу!*** [СТ, с. 478] .

4. Назви різноманітних титулів:

Сеньйорино! *Вам має бути відомо, що земля кругла* [ЗР, с. 244]; ***О княгине!*** *Скільки шляхетних фамілій на Україні втратило не більше, ніж ви…* [КЧ, с. 116]; ***О ясновельможний графе!*** *(у захваті)* [КЧ, с. 150].

5. Уособлені назви певних політичних чи суспільних процесів, поширених у ХХ сторіччі:

Колективізаціє! *Сто-ой! (махнувши музикантам, щоб перестали)* [КУЛ І, с. 176]; ***Контрреволюціє!*** *Сто-ой! (натовп спинився)* [КУЛ І, с. 194].

6. Слова, запозичені з конфесійного стилю, що означають певні релігійні поняття, евфемінізовані назви злої сили:

О сине диявола! *Будь проклятий!* [МТ, с. 106]; ***О діти сатани!*** *Чого ви тут? Покиньте дім бога мого!* [МТ, с. 124]; ***Дияволові діти!*** *Що робите в домі святого Пантелеймона?* [МТ, с. 292].

7. Іменникові назви збірних понять:

Людство! Людство! *На нас наводять жах голод, чума, смерть* [МТ, с. 104]; ***Добірне товариство!*** *Я так розумію: переключимо жінок на підвищені швидкості!* [КЛ І, с. 8]; ***Товариство!*** *Не можна так голосувати!* [МТ, с. 140].

Оскільки в драматургійних творах ХХ ст. відтворені різні суспільні зміни, то в них трапляються вокативні конструкції, властиві політичному дискурсу. За допомогою таких вокативних речень дійові особи привертають увагу слухачів до тієї інформації, яку буде перед ними виголошено. Вибір вокативної конструкції на початку промови зумовлений особливостями аудиторії, до якої звертаються:

Моряки! *Трапився нечуваний факт в історії Чорноморського флоту!* [КОР, с. 52]; ***Офіцери!*** *Не для показу викликав я вас, настала відповідальна хвилина* [КОР, с. 63]; ***Друзі!*** *Центральна рада просить вас згадати, хто ви…* [КОР, с. 38]; ***Українізатори!*** *А чому б головного командувателя війська України та Криму на головного отамана або й на гетьмана перекласти?* [КУЛ ІІ, с. 129]; ***Брати українці!*** *Хто не бачив, хто не зна країни нашої учора?* [КУЛ ІІ, с. 201].

У досліджених творах зафіксовано чимало вокативних речень, у складі яких перед головним компонентом використано частки відвигукового походження ***ой, ех, гей, ох***, що спричинено потребою впотужнити емотивну

функцію, оскільки вони передають захоплення, здивування, біль, жаль, сумнів, осуд, сумнів, тому мають суб'єктивно-модальне навантаження та вживаються для увиразнення емоційності чи експресії:

Ех Іване Тарасовичу! *Що там говорить, коли увесь предмет перед вами налицьо!* [МТ, с. 200]; ***Ех ти ж дурень сиволапий!*** *Скільки в тебе десятин?* [МТ, с. 261]; ***Ох… ох… Галушечко ти моя!*** *(обняв його)* [КЛ, с. 194]; ***Ой кумо!*** *Бідні вони та нещасні!* [ЗР, с. 96]; ***Гей, люди!*** *Дивітеся люди!* [МТ, с. 119].

2.3.3. Особливості вживання вокативних речень у драматургійних текстах початку XXI ст.

Драматургія XXI ст. запропонувала новий погляд на традиційну драму. Вербальні засоби часто поступаються невербальним – співвідношення репліки та ремарки змінюється на користь останньої. Сучасний театр акцентує не на змісті мовних партій, що їх виконують актори, а на звукових чи візуальних ефектах.

Характерною рисою сучасної української драматургії є взаємодія, взаємопроникнення жанрів, нетиповість художнього бачення автора і, відповідно, неоднозначність рецепції читача. Якщо, наприклад, у драмі 20 – 30-х рр. XX ст. кількість жанрових модифікацій була обмеженою (героїчна, історична, соціально-політична драма, національно-політична комедія, трагікомедія, неромантична трагедія), то нині жанрове розмаїття представлено значно ширше [55, с. 29].

У сучасній літературі на перетині художнього і театрального мистецтва такі класичні жанри, як трагедія, комедія, драма суттєво трансформовані, відбувається їх взаємопроникнення, об'єднання та розширення меж. Часто драму розпочинають з авторської ремарки, яка визначає її жанрову

своєрідність психологічно програмує певний тон і налаштовує на сприйняття художнього твору.

Іноді сучасні драматурги обмежуються мінімальною інформацією про твір та його жанр, даючи змогу читачеві самостійно робити висновки та інтерпретувати все самому. Популярною також є тенденція до осучаснення класичних творів, нового погляду на них.

У новітніх драмах дослідники розрізняють такі жанрово-видові модифікації:

1) традиційний жанр: форми та методи, успадковані від попередніх епох і без суттєвих змін наповненні іншим мовним матеріалом (його представляють твори О. Денисенко, С. Майданської, С. Новицької);

2) жанр “нової драми”, для якого характерні показові новостворені форми та засоби, наприклад, драма абсурду, лірична, епічна драма (її репрезентують твори Л. Демської, В. Сердюка);

3) контамінація обох жанрів; залежно від обраного жанру окреслено специфіку мовно-стилістичної структури, побудову діалогу, вибір елементів (творчість Н. Нежданої, О. Миколайчука-Низовця, С. Щученка, Т. Іващенко, Я. Верещака) [56, с. 8].

Нова українська п’єса максимально віддалена від фольклорних мовних джерел, стилістики класичних творів, вирізняється пошуком нетипових засобів відтворення драматургійної дії і таким різновидом мовної організації, який не тільки відтворює актуальні лінгвальні процеси, але й формує певну нову мовну модель.

Подібно до класичної, сучасна драма – це діалог, у якому мовець реагує на репліку, підхоплює висловлене іншим, використовуючи різнотипні синтаксичні конструкції. Аналіз цього комунікативного зв’язку дає змогу простежити роль вокативних речень у його налагодженні. Їх дібрано з 34 п’єс українських драматургів початку XXI ст.

Найпотужніше комунікативно-прагматичне навантаження мають вокативні речення, за допомогою яких **відкривають мовленнєве**

спілкування, привертаючи увагу адресата до висловленого адресантом. Оскільки у процесі спілкування адресантові відведено роль ініціатора, саме він бере участь у формуванні комунікації. У процесі комунікативного акту комуніканти створюють висловлення, тому зазвичай такі речення вживають на початку репліки в ситуаціях:

1) **питання**:

Альфоне! *Чого ти такий збентежений, що ти шукаєш?* [УД, с. 4]*;* ***О, Коломбіно, Коломбіно!*** *О, де ж чарівна та хвилина, коли на мене вірно глянеш?* [УД, с. 7]; ***Ей, Лепорелло!*** *Де гусак?* [УД, с. 95]; ***Сашо!*** *Що тут зрештою відбулось?* [УД, с. 162];

2) **зустрічі** знайомих осіб, коли вокативні речення використовують для привітання один одного:

Маринцю! *Привіт! Вибач, що трохи спізнилася…* [ДБ, А. Багряна "Рододендрон"]; ***Аллочко!*** *Як ти, дорогенька?… (ідуть один одному назустріч)* [ДБ, А. Багряна "Рододендрон"]; ***Василівно!*** *Доброго здоров'ячка!* [ДБ, А. Багряна "Рододендрон"]; ***Симоно?!*** *Що ти тут робиш?* [ДБ, О. Миколайчук-Низовець "Ассо та Піаф"];

3) **телефонної розмови чи листування** для початку спілкування:

Сашко! *Алло!* ***Сашко!*** [ДБ, "Душа в огні"]; ***Ласкава пані!*** *Ви, певно, й не надієтесь листа від мене, а щонайменше здивуєтесь, що се нараз приплило мені по так довгім часі, як ми бачились, писати до Вас* [ДБ, Т. Іващенко "Таїна буття"]; ***Дорога Олечко!*** *Ви кажете, що якось мало спосібні до переписки* [ДБ, Там само];

4) **гукання** когось:

Лесю... Лесику!... *(Олесь вискакує з-за ящика)* [УД, с. 28]; ***Дашко! Дашко!*** *Ти куди поділася?* [УД, с. 37]; ***Сусіде!*** *(він не обертається) сусіде!* [УД, с. 60]; ***Андрію! Андрію!*** *Агов! (починає гукати, спочатку тихо, потім – голосніше)* [ДБ, Н. Симчич "Вирію, не зникай"];

5) **повідомлення** певної інформації:

Дорогий мій сину! *Рада повідомити тобі: наша Едіт знов бачить* [УД, с. 424]; ***Друзі!*** *Закінчилось моє вільне життя!* [УД, с. 453];

6) **попередження**:

Хазяїне! *Якийсь божевільний хоче вас убити!* [УД, с. 95].

Окрему групу становлять вокативні речення, у яких значення привернення уваги знівельоване **яскраво вираженими емоціями**, спричиненими певною ситуацією. Ці речення передають:

1) **тривогу:**

Сашко! *На тобі лиця нема! Що сталось? Болить серце?!* [ДБ, В. Герасимчук "Душа в огні"];

2) **страх:**

Бабусю, рідненька*... Мені так страшно... Мені холодно... Тараса нема... Я хочу їсти... (далі плаче)* [ДБ, Н. Симчич "Вирію, не зникай"]; ***Мамо! Мамочко!*** *Убивають! О майн гот!* [ДБ, О. Миколайчук-Низовець "Територія Б"];

3) **страждання:**

Я без неї помру! Де вона, де? ***Коломбіно!*** *(ходить, заламуючи руки)* [ДБ, с. 16]; ***Ромчику, діточки!*** *За що ж нам таке покарання? Чому вони вбили вас? За що вони вбили? (хапається за голову, голосить)* [ДБ, А. Багряна "Є в ангелів – від лукавого"].

Широко використовують вокативні речення, які **передають волевиявлення мовця співрозмовникові.** Використовуючи такі конструкції, дійові особи спонукають співрозмовника до виконання певної дії за допомогою:

1) **наказу:**

Дівчата! *Ей! Підйом! Проспите і царство небесне!..* [ДБ, О. Ірванець "Електричка на Великдень"]; ***Слуги-яниченьки!*** *Гей, сторожа моя вірная! Біжіть усі мерщій до палацу й ухопіть цих трьох проклятих гяурів, держіть їх, особливо того, ротатого!* [ДБ, Б. Жолдак "Знай, хто Мамай"]; ***Барбаро!*** *Негайно замовкни!* [ДБ, С. Щученко "Давай пограємо"];

2) **прохання:**

Рідненькі! *Скажіть, будь ласка, чи мешкає в цій оселі Борис Вікторович Патончук?* [ДБ, О. Миколайчук-Низовець “Територія Б”]; ***Лялечко!*** *Давай не будемо так голосно…* [ДБ, Г. Паутяк “Лялечка і Мацько”]; ***Сашко!*** *Іди сюди – подивись, що я придумала!* [ДБ, В. Герасимчук “Діша в огні”];

3) **заборони:**

Панно! *Я не дозволяю!* [УД, с. 64].

Значне функціональне навантаження у драматургійних творах XXI ст. мають вокативні речення, спеціалізовані на вираженні **ставлення адресанта до співрозмовника** загалом та його дій зокрема. Вони характеризують особу з певного боку. Такі вокативні речення мають яскраве експресивне забарвлення. Вони виражають:

1) **приязне ставлення:**

Альфредику! *Приємна несподіванка. Як завжди в пошуку дурощів?* [УД, с. 381]; ***Реймоне, друже!*** *Як я радий тебе бачити! (Вибігає назустріч)* [ДБ, О. Миколайчук-Низовець “Ассо та Піаф”]; ***Любочко! Мила моя сестричко!*** *як мені тебе не вистачає! Як я втомився!* [ДБ, Я. Верещак “Чоловіча комедія з жіночими сльозами”];

2) **злість, погрозу:**

Сестро! *Не роби з мене ідіота!* [ДБ, Я. Верещак “Чоловіча комедія з жіночими сльозами”]; ***Гелено!*** *я ж просив – тільки не з Маратом. Просив чи ні?! (Кидає одяг, топче) Погань! Потаскуха! Дурепа!* [ДБ, Я. Верещак “Чоловіча комедія з жіночими сльозами”]; ***Крихітний недолюдку!*** *Перестань шипіти, як підсмажений черв’як* [ДБ, С. Щученко “Два етюди під одним дахом”]; ***Пане Бандеро!*** *Я просив би підбирати слова* [ДБ, Я. Верещак “Дорога до раю”];

3) **жаль:**

Дитинко моя, сирітко бідная! [ДБ, Я. Верещак “Дорога до раю”].

2.3.3.1 Спільне та відмінне в лексико-семантичному наповненні головного компонента вокативних конструкцій у драматургійних текстах початку XXI ст.

Лексико-семантичне наповнення головного компонента вокативних речень у драматургійних творах початку XXI ст. має дещо спільне з лексико-семантичним наповненням головного компонента таких речень у драмах попередніх періодів. Він виражений типовими назвами, а саме:

1. Іменами та іменами по батькові осіб, до яких звернене мовлення:

Тамаро Леонідівно! *Які плітки? Ми з вами тут тет-а-тет...* [УД, с. 183]; ***Валеріє!*** *Я кохаю тебе!* [УД, с. 375]; ***Яне!*** *Де я можу привести себе до ладу?* [УД, с. 391]; ***Сашко, Сашко!*** *Ти мовчав?* [ДБ, “Душа в огні”]; ***Клавдіє Олексієвно (Олексіївно)!*** *А ми хто тут такі?* [ДБ, Б. Жолдак“Жетон”]; *Ну, дівчинко, ну!* ***Стефанку! Тарасику!*** [ДБ, А. Багряна “Є в ангелів – від лукавого”]; ***Петре, Петрусю, Петрику***! [ДБ, Там само]; ***Сергійчику!*** *сер-день-ко!* [ДБ, Там само].

Часто таким номінаціям передують займенник чи прикметник оцінного значення, ужиті для того, щоб наголосити на доброзичливому ставленні до співрозмовника:

Моя люба Соню! *(важко дихає) Я вирішив зробити те, що намислив...* [УД, с. 58]; ***Любенька Нінусю!*** *Я не знаходжу собі місця* [УД, с. 125]; ***Вельмишановна Альбіно Романівно!*** *А хто цей чоловік, ваш родич?* [ДБ, О. Миколайчук-Низовець “Територія Б”].

Якщо в текстах драм XX ст. зафіксовано поодиноке використання іншомовних імен, то в текстах новітньої української драматургії вони досить поширені. Це зумовлено тим, що сучасні автори часто надають перевагу тематиці, пов’язаній із переробленням уже відомих зарубіжних сюжетів, пор.:

Фінісе! *Ти нестерпний!* [УД, с. 115]; ***О, Сальфоне!*** *Ти бачиш: вірна любов перемогла* [УД, с. 22]; ***Лепорелло!*** *Впускай бичка! Тореодор готовий!*

[УД, с. 96]; ***Симоно!*** *Фараон дав мені п'ять франків! Хіба ж не слава?* [УД, с. 429]; ***Едіт!*** *Нарешті! Що ти робила всю ніч?* [УД, с. 431]; ***Барбаро!*** *Ти про що? Я, звісно, розумію, у тебе – шок!* [ДБ, О. Танюк "Авва і Смерть"].

2. Номінаціями іншомовних титулів:

Сеньйоре! *Пробачте, я хотіла сказати, герр Зонненблюм, ой, пане Сонях!* [ДБ, Я. Верещак "Хованка"]; ***О-о, месьє!*** *Ваша щедрість не має меж* [ДБ, О. Миколайчук-Низовець "Ассо та Піаф"]; ***Мадам Гассіон! Мадам Гассіон!*** *Сталося диво! Едіт прозріла!* [УД, с. 424].

3. Назвами осіб, які перебувають у родинних стосунках (що мають переважно позитивну оцінку):

Мамцю... мамцю-у-у-у! *(скавчить)* [УД, с. 49]; ***Доню!*** *іди відчиняй, бо я боюся* [ДБ, О. Миколайчук-Низовець "Територія Б"]; ***Брате!*** *Невже ти не розумієш, як це гидко?* [ДБ, Я. Верещак "Чоловіча комедія з жіночими сльозами"]; ***Дідусю!*** *Любий, ти дуже вчасно виник (Опускається в крісло.) А-у, дідусю, привітик!* [ДБ, Там само]. Іноді такі назви мають знижену або іронічну семантику:

Маманю! *В який ви час живете?!* [ДБ, І. Коваль "Лев і Левиця"].

4. Ввічливими звертальними словами *пан / пані*, які поєднуються з власними іменами:

То ви мене чекали? ***Панно Лесю!*** *Якби я знав, на крилах прилетів би!* [ДБ, Н. Неждана "І все-таки тебе я зраджу"]; ***Пане Яне!*** *Яне! Я ж казала тобі...* [УД, с. 398].

5. Іменниковими назвами зі значенням збірності (лексичної або словотвірної):

О воїнство небесне! *Земле! Ще хто? До пекла вдатися? Цить, серце, цить, не м'якніть, м'язи. І тужаві станьте, й держіть мене…* [ДБ, Я. Верещак "Жіноча комедія з чоловічими сльозами"]; *Товариші!* ***Братці!*** *Прийміть поранених! Підвезіть! – кричали поранені на сумному шляху* [ДБ, В. Герасимчук "Душа в огні"]; ***Діти! Людські діти!*** *Стережіться діда Мани! Стережіться Того, Що Водить!* [ДБ, Н. Симчич "Вирію, не зникай"].

6. Метафоричними номінаціями оцінної семантики, ужитих з присвійним займенником або без нього:

Мій солодкий льодяничку! *Що ти там?* [УД, с. 177]; ***Мій котику!*** *Ну, будь ласочка, ну... (горнеться до нього)* [ДБ, О. Танюк "Авва і Смерть"]; ***Микольцю, життя моє!*** *Прости мені усе… що… прощається… (плаче)* [ДБ, А. Багряна "Є в ангелів – від лукавого"]; ***Сонце моє!*** *Завдяки тобі я виграв парі і маю поділитися з тобою відсотками* [УД, с. 453].

7. Уособленими назвами:

Морський Вітре! *Красуня Дюдя пам'ятає і любить тебе!* [ДБ, Н. Симчич "Вирію, не зникай"]; ***Вогню!*** *Палаєш ти, вогню, і затухаєш!* [ДБ, Т. Іващенко "Таїна буття"]; ***Меч мій любий, меч мій милий!*** *Бий-рубай, його щосили!* [ДБ, Б. Жолдак "Знай, хто Мамай"]; ***Півню!*** *Бачили?* ***Зоре! Конятко!*** *Господар до мене зайшов!* [УД, с. 47].

8. Субстантивованими прикметниками:

Коханий! *(ніжно і спокусливо)* [ДБ, А. Багряна "Рододендрон"]; ***Ау, любий!*** *Ти мене чуєш?* [ДБ, С. Щученко "Два етюди під одним дахом"].

У ролі головного компонента вокативних речень, використаних у текстах драм XXI ст., також ужито лексику, що властива лише цьому періоду та відрізняється від лексики творів XIX − XX ст. Її представляють:

1. Скорочені розмовні варіанти імен:

Льохо!.. *Синочку! (пролізає у лаз і його клич чути вже за сценою)* [УД, с. 46]; ***Серього! Аліку!*** *Нада линять. Переходим у той вагон. Взяли товар і переходимо* [ДБ, О. Ірванець "Електричка на Великдень"]; ***Толян!*** *Уймись. Засохни!* [ДБ, Там само].

2. Жаргонні слова:

Ой, чувихо! *Які в тебе туфлі!* [ДБ, Я. Верещак "Королівський особняк"]; ***Ей, фраєре!*** *Сєкі!* [ДБ, О. Ірванець "Електричка на Великдень"].

3. Зневажливі номінації осіб:

Дорогий зятьок! *Будь ласкавий, не топчи ліжко* [ДБ, О. Миколайчук-Низовець "Територія Б"]; ***Негідниці!*** *Не смій більше водити*

в дім цього… [ДБ, А. Багряна “Рододендрон”]; ***Блазню!*** *Ця людина претендує на твою роль* [ДБ, Я. Верещак “Дорога до раю”].

4. Завуальовані авторські назви з негативним значенням:

Гей, ви! ***Ординці чортові!*** *Ось тут я − січовий стрілець!* [ДБ, А. Багряна “Є в ангелів – від лукавого”]; ***Нещасний донжуане магічних закапелків!*** *Хіба ж для того я тебе малювала, щоб ти мене лякав?!* [ДБ, Я. Верещак “Хованка”].

У проаналізованих п’єсах поширені вокативні речення, якими дійові особи розпочинають промови. Для цього вони використовують:

1. Займенники та прикметники з назвами близьких осіб:

Любі мої родичі та їх найдорожчі друзі! *(Підхоплюється дідок, виймаючи велику фотокартку сина). Подивіться на ось цю фотокартку і дайте слово сказати!* [ДБ, О. Миколайчук-Низовець “Територія Б”].

2. Прикметники *шановний, дорогий* зі збірними іменниками:

Шановне товариство! *Вважаю, що пауза, яку ми з честю витримали, дещо затягнулася* [ДБ, О. Миколайчук-Низовець “Територія Б”]; ***Дорогі колеги!*** *Люба Марто, ти знаєш, як ми всі тебе шануємо і любимо, який незабутній слід ти залишила в наших серцях* [ДБ, Н. Неждана “Коли повертається дощ”]; ***Шановна громадо, панове-товариство!*** *Дочекалися й ми тієї днини, коли чорні сили зла і реакції, поборювані Світлим Козацьким Духом, затремтіли і жахнулися!* [ДБ, Н. Симчич “Свято воскресаючого духу”]; ***Шановні дами, панове та гості!*** *Сьогодні в житті нашого міста відбувається визначна подія* [ДБ, С. Щученко “Два ютюди під одним дахом”]; ***Дорогі друзі! Панове товариство! Братове і сестри!*** *Я радий вас вітати на початку другого дня нашого божевільного дійства* [ДБ, Н. Симчич “Свято воскресаючого духу”].

3. Субстантивовані прикметники зі значенням певної сукупності осіб:

Кохані! *Мушу зізнатися, що на цьому світі є порівняно небагато речей, котрі чогось варті* [ДБ, Н. Симчич “Свято воскресаючого духу”]; ***Рідні!*** *Людина створена так, що їй завжди всього мало* [ДБ, Там само].

2.4. Основні аспекти дослідження байки в лінгвістичних дослідженнях

Байка – один із найдавніших видів епічної творчості. Вона належить до ліро-епічного роду літератури та є середньою ланкою, сходинкою між міфом і героїчним епосом. Байка, маючи усталену композиційну будову та елементи українського фольклору, завжди привертала неабияку увагу українських письменників.

Роль малих оповідних жанрів у культурному житті України та розвитку української літератури була значною. Проте “коли більші види: роман та повість, драма, лірика, – давно вже звернули на себе увагу науковців, то дрібні оповідні жанри: коротенький історичний і побутовий анекдот, фацеція і навіть байка, – залишаються в затінку” [24, с. 117].

Байки мають яскравий національний колорит. Персонажі, які діють у байках, – це не карикатури, не уособлення тих чи інших загальнолюдських вад, а типізація явищ тогочасної дійсності, утілення її основних рис в художні образи.

Віршована байка є різновидом жанру байки, її трактують як відносно коротку розповідь з історично зумовленим співвідношенням епічних, драматичних, ліричних, сатиричних і афористичних елементів, де поетичними засобами, передусім за допомогою прийомів алегоричності й фантастичності, створюють наочно-образну, психологічно ємну й часто динамічну ситуацію, що формує узагальнений образ-символ негативної або позитивної якості, який стверджує значущу для цієї епохи цінну філософську істину [60, с. 4].

В українській літературі однією з найбільш виразних, типових для жанру байки є манера діалогічної оповіді, у якій використовують живі елементи усної мови в її лексичному складі, синтаксичній та морфологічній будові.

Байка – це обов’язково розповідь про факт. Драматичну ситуацію в байці виражають за допомогою діалогу, який складається з одноразового висловлення та висловлення у відповідь або одноразової дії та дії у відповідь. Тричленну схему байки вважають основною. Відомо, що такий принцип побудови широко використовували здавна, тобто: ситуація (висловлення чи дія) – реакція (висловлення у відповідь, дія у відповідь) – результат, тому драматичний момент уважають визначальним у жанрі байки [21, с. 157].

Будь-яка байка містить конфлікт, який може відбуватися між двома та більше сторонами, тому на будь-яке висловлення повинна бути відповідь, на кожну фразу одного персонажа є контрфраза іншого персонажа, на кожну дію одного персонажа байки є протидія, бо в цьому і полягає конфлікт [21, с. 160]. Така побудова сприяє широкому використанню різних за будовою та семантикою синтаксичних конструкцій.

Основною рисою оповіді байки є настанова на імітацію усного мовлення. Під час цього образ автора зливається з оповідачем і розповідає про події як очевидець, удаючи з себе здебільшого наївну, простодушну людину.

Аналіз праць, присвячених дослідженню байки в різні періоди її розвитку від античності до сьогодення, уможливив визначити кілька наукових підходів до її вивчення.

У річищі лінгвостилістичного напрямку байка є типовою моделлю літературного твору та має сталі прагматичні, композиційно-структурні, тематичні та власне стилістичні ознаки [3]. У межах жанрово-функціонального підходу [66] з’ясовано жанрову специфіку й функціональні властивості байки як соціально зумовленого жанру та констатовано, що протягом свого багатовікового побутування функція байки змінювалася (від морально-оцінювальної до сатиричної) [70, с. 119].

У рамках системно-структурного та його розвинутого варіанта – синергетичного напряму байку вивчали як систему у взаємодії, кооперації лінгвістичних і екстралінгвістичних чинників, тобто як систему

самоорганізації й саморозвитку літературного жанру [60, с. 5]. У дослідженнях структурно-семантичного підходу установлено зв'язок між сюжетом, фабулою та змістом байки [19], виокремлено композиційні та структурно-семантичні особливості тексту байки [75], що забезпечують зв'язність тексту байки.

Визначення мовних чинників пов'язане з параметрами значення, змісту та функцій. Їх описано через аналіз трьох основних аспектів байки: композиційного, змістового та функціонального.

Дослідження композиційного аспекту байки охоплює параметри формального, формально-змістового, структурно-семантичного та жанрово-стилістичного рівнів. Змістовий аспект байки зумовлений параметрами, що пов'язані з розширенням спектру тематики та змінами в образній системі. Функціональний аспект передбачає визначення особливостей функціонування байки в різні літературно-стильові епохи [20, с. 62].

Жанр байки вивчали переважно в аспекті жанрово-стилістичних ознак, образної специфіки, функціональних, змістових, композиційних особливостей тексту, тоді як мовно-стилістичним особливостям тексту не надавали належного значення.

Дослідники зосереджували свою увагу на теоретичному осмисленні природи й сутності байки, історії та тенденціях її розвитку, порівнянні байки з іншими спорідненими жанрами [66; 14; 30; 11; 13; 34], історико-літературному аналізові байки різних національних літератур [45; 3; 1], літературно-критичному описі творчості окремого байкаря [46; 35], поодинокі праці присвячено вивченню прагмастилістичного та лінгвокогнітивного аспекту англійської і німецької байки [22; 61; 60].

Відсутність системних лінгвістичних досліджень, що створюють зв'язок граматичного, прагматичного та стилістичного аспектів української байки, особливо помітна в роботах з вивчення цього жанру. Такі питання в українському мовознавстві порушували лише принагідно, зокрема в працях

П. П. Плюща [62; 63; 64], В. Т. Косяченка [45], Ф. С. Кислого [41], О. М. Дорогокуплі [31].

Байка як своєрідний жанр художньої літератури має свої структурно-синтаксичні особливості, виражені у специфічній системі викладу, використанні різних типів синтаксичних конструкцій, серед яких певне місце належить вокативним реченням, що зумовлено також діалогічною формою мовлення в байці.

2.5. Функції вокативних речень в українських байках

2.5.1. Структура та семантика вокативних конструкцій у байках XIX ст.

У XIX ст. активно формувалася нова українська національна література. У цей період байка була серед панівних літературних жанрів, що сприяли розвитку художньої літератури. Автори використовували у своїх байках народний колорит, нові українські життєві реалії, удосконалювали структуру розповіді, розширювали тематику. Розквіту жанру байки в Україні сприяв Л. Глібов.

Матеріалом для дослідження послугували вокативні речення, дібрані з текстів байок Г. Сковороди, П. Білецького-Носенка, Є. Рудиковського, П. Гулака-Артемовського, Л. Боровиковського, О. Бодянського, М. Устияновича, Є. Гребінки, П. Писаревського, Л. Глібова, С. Руданського, Ю. Федьковича, М. Старицького, Б. Грінченка.

Основну групу вокативних речень, широко вживаних в українських байках XIX ст., становлять ті, що **номінують адресата мовлення задля привернення його уваги**. У таких вокативних реченнях звертання завжди спрямоване до конкретної особи або персоніфікованого предмета. Їх використовують з різною метою, а саме для того, щоб:

1) **покликати** когось:

Сусідонько! (*озвалась горлиця з дубка)* [УБ1, с. 279]; ***Дядечку!*** *Дільце є до вас!* [УБ1, с. 154]; ***Добродійко!*** *Де ти сама?* [УБ1, с. 85];

2) **привітатися** з кимось:

Кумасю! *Кукурік! Здоровенька була!* [УБ1, с. 422]; ***Цуцику!*** *Здоров був!* [УБ1, с. 217]; ***Сестричко!*** *Добривечір!* [УБ2, с. 221]; ***Василю!*** *Здоров, пане-брате!* [УБ2, с. 135];

3) **попередити, застерегти** кого-небудь:

Земляче! *Бог з тобою! На тебе десь туман у Литі навели* [УБ1, с. 118]; ***Діти, діти!*** *Миніть теє битє…* [УБ2, с. 76]; ***Неробо!*** *Не носився б так ти з коштами* [УБ1, с. 277];

4) **інформувати** про щось:

Ведмедику! *Наліг на мене сон, віддам за сон мільйон!*; ***Маестро!*** *Першим я в почесному реєстрі, хоч став, сказать, героєм дня!* [УБ1, с. 371]; ***Кумо!*** *Лишенько мені у сій поганій стороні* [УБ2, с. 120]; ***Ей Хівре!*** *Переліг лежить наш при дорозі* [УБ1, с. 66];

5) **зреагувати** на те, що буде повідомлено:

Ой дядьку! *Не глузуй!* [УБ1, с. 85]; ***Дівчатоньки-діти, рожевії квіти!*** *Я вигадав вам брехеньку, щоб голову молоденьку звеселить на час!* [УБ2, с. 175];

6) **повчати:**

Дівчино-серденько! *Жартуй, поки є время, жартуй, та не глузуй із бідних парубків* [УБ1, с. 110]; ***Химерний Щиглику!*** *Коли тобі базарний люд воздав хвалу не по заслузі, так се тебе твої базарні друзі виміряли по самих собі* [УБ2, с. 109];

7) **отримати відповідь на запитання**:

Тимоше! *Як то ти думаєш?* [УБ1, с. 97]; *Магай бі!* ***Кумонько!*** *А що це ти, серце, знаєш?* [УБ1, с. 33]; ***Литвине!*** *Куди йдеш?* [УБ1, с. 94]; ***Билинонько!*** *Чого така ти стала, мов рибонька, в'яла?* [УБ2, с. 145]; ***Пане соцький!*** *Як…? Той, кажеш, злодій, то бідняк?* [УБ2, с. 33]; *Ох, Ох!* ***Мій***

свате! *Навіщо славоньку пускати, що ти заможний на селі?* [УБ1, с. 254]; ***Сердешний куме!*** *Ну й чому не прибіг до мене вранці?* [УБ1, с. 136].

До другої групи належать вокативні речення, спеціалізовані на **вираженні емоційних реакцій на дії співрозмовника**. Ці емоції завжди ускладнені почуттям подиву, сповнені внутрішньої експресії, яку передає інтонація. Функції таких речень уможливили виокремити. Вони мають чотири значеннєві підгрупи, які виражають:

а) **радість** від зустрічі:

Порадонько моя! *А як же ждала я!* [УБ1, с. 213]; ***Голубонько-кумонько!*** *Тебе я ждала-ждала, аж плакала, як виглядала.* [УБ1, с. 226];

б) **вдячність комусь, прихильне ставлення** до кого-, чого-небудь: ***Братику!*** *Спасибі за добреє слівце!* [УБ1, с. 144]; ***Зозуленько!*** *Ти зіронько моя!* [УБ2, с. 129]; ***Синичко моя! Биструшечко, вертушечко!*** [УБ2, с. 168];

в) **погрозу, невдоволення** чи навіть **лайку, прокляття**:

Ах паршивцю! Пресучий враже! *Щоб ти сказився, кате жорстокий!* [УБ1, с. 447]; ***А злодію! А розбишако клятий!*** *Щоб луснув ти, пропав за те, що правду потоптав…*[УБ1, с. 277]; ***Ех братці!*** *Все не так! (Сусід Карпо доводить)* [УБ1, с. 254];

г) **розпач:**

О квіти, мої діти! *Нащо ж я вас кохав? Нащо вас доглядав? (хом'як став плакать і тужить)* [УБ1, с. 218]; ***Гроші мої, грошенята!*** *Де ви ділись, лебедята?* [УБ2, с. 177]; ***Ой, пташко ти чудна!*** *Одна лиш квітка розцвіла, одна…* [УБ1, с. 322].

Третя група вокативних речень, використаних в українських байках, вирізняється своєю виразною **спонукальною функцією**. Адресат, до якого звертаються, є водночас суб'єктом (виконавцем) потенційної дії. Ця група об'єднує три значеннєві підгрупи, що передають:

1) **наказ** чи **спонукання** виконати якусь дію:

Друкарю! *Не дрімай: де треба точку став* [УБ1, с. 73]; ***Щуко!*** *Ти в воді сиди і за мишами не ходи* [УБ1, с. 93]; ***Брате!*** *Вставай, мем хату будувати* [УБ1, с. 244];

2) **прохання**:

Язичку! *Мовчи, кашки дам* [УБ1, с. 93]; ***Панночку ріднесенький!*** *Помилуй!* [УБ2, с. 126]; ***Ой Вітрику, наш милий друже!*** *Навій нам дощику мерщій* [УБ1, с. 175]; ***Охріме! Дядечку!*** *Будь ласка, схаменись.* [УБ2, с. 86]; ***Молодичко!*** *Поласуй з нами!* [УБ2, с. 222];

в) **заборону**:

Старче! *Не плач, не журися!* [УБ1, с. 176]; ***Галочко!*** *Не слухай!* [УБ1, с. 85]; ***Ледащо!*** *Годі спати!* [УБ2, с. 103].

2.5.1.1. Лексико-семантична експлікація головного компонента вокативних речень у байках XIX ст.

Головний компонент вокативних речень, ужитих в українських байках XIX ст., має чимало спільного з його наповненням у драматургійному дискурсі, адже головний компонент експлікують:

1. Власні імена людей (особові імена та імена по батькові):

Михайло Йвановичу! *Еге! Так ви той? Як той метеличок!* [УБ1, с. 131].

2. Назви спорідненості з позитивною оцінкою:

Ох, братику! *Там я його звів!* [УБ1, с. 132]; ***Батечку!*** *Се ж знає всяк: мені роботи-діла − аж голова вся біла!* [УБ1, с. 274]; ***Гай, гай, дідусику!*** *– озвавсь один Вітряк* [УБ1, с. 202]; ***Бабусю!*** *Хотів я подивитись, чи дуже довгий світ* [УБ1, с. 206].

3. Ввічливі звертальні означальні слова разом з означуваними іменниками:

Ясновельможий Леве! *– рече, насупившись Ведмідь – про що ж тут довго говорить?* [УБ1, с. 239]. Іноді в таких синтаксичних одиницях

використано інверсію: ***Поважний Дубе наш!*** *Великий ти удався, нащо ж маленьких зневажать?* [УБ1, с. 205].

4. Назви представників соціальних груп:

Пани! *Чи знаєте, кого забрать?* [УБ2, с. 17]; ***Народе!*** *Не давай на себе зброї, щоб не було й тобі біди такої* [УБ1, с. 291].

Специфічне наповнення головного компонента вокативних речень у байках зумовлене використанням номінацій, які властиві саме цьому жанру, а саме:

1. Назви тварин, птахів, рослин із залежними прикметниками чи без них: ***Ох, Кущику!*** *Я на чужині…* [УБ2, с. 145]*;* ***Свинко!*** *Бачила пана?* [УБ2, с. 143]*;* ***Химерно Вороно!*** *Сиділа б ти собі мовчки!* [УБ2, с. 108].

2. Іменники з прикладковим компонентом у постпозиції:

Ой Вороно-жалібнице! *Чого марно крячеш?* [УБ2, с. 108]; ***Котусю-братику!*** *Скажіть скоріше, хто із хазяїнів отут усіх добріше?* [УБ1, с. 132].

3. Застарілі іменники:

Пико гаспидська! Чортівський Солоп'яго! [УБ1, с. 68].

4. Узагальнені назви осіб, характерні лише для авторської мови байок та використовувані в зачині чи наприкінці байки, щоб **попередити когось або навчити** чогось:

Людинонько! *Давно у мене серце в'яне, терпіти далі сил не стане* [УБ1, с. 311]; ***Читачу!*** *Поклястися можу: картину бачив ти на цю похожу* [УБ1, с. 319]; ***Ей Моми, Моми наших днів!*** *Вас хлібом не годуй – у нас шукать би вади* [УБ1, с. 330]; ***Сатирики!*** *Цю чарку п'ю за вас, із хрону негодящий квас!* [УБ1, с. 322].

5. Персоніфіковані назви предметів:

Ех Морковко! *Сумую недарма… гризе мене печаль німа* [УБ1, с. 321]; ***Сопілочко!*** *Чому поникла голова?* [УБ1, с. 328].

6. Іменники абстрактної семантики, поєднані з прикметниками:

Свята старовино! *Про тебе я згадав: правдивії слова твої не вмерли…*[УБ1, с. 241].

Майже в усіх типах вокативних конструкцій уживають означальний компонент у ролі метафоричного епітета, що визначає певну рису предмета або явища.

Іноді для посилення емоційного впливу у складі вокативних структур трапляється повторення того самого слова в ролі головного компонента вокативної конструкції:

Ой Вовче, Вовче! *Не хвались, краще стережись!* [УБ1, с. 174]; ***Ой Хомо, Хомо!*** *Схаменись!* [УБ2, с. 137].

У вокативних реченнях переважає головний компонент, виражений словами, що утворені за допомогою здрібніло-пестливих суфіксів: ***кумонько, кумасеньку, дядечку, братику, цуцику, вовчику, вітрику*** та ін. Такі слова мають чітке емоційне забарвлення та слугують засобом вираження іронічного, прихильного чи співчутливо-фамільярного ставлення до персонажів.

У складі вокативних речень байок перед головним компонентом, вираженим іменником у формі кличного відмінка, активно використовують частки відвигукового походження ***а, ой, ех, ей, ох*** для вираження суб'єктивно-модального значення та увиразнення емоційності, експресії, яскравого відтворення усно-розповідної мови, що створює ілюзію розмови з уявлюваним співбесідником. Такі частки в українських байках багатофункціональні: вони підсилюють вираження найрізноманітніших почуттів та переживань героїв – здивування, захоплення, біль, жаль, нетерпеливість, осуд, сумнів.

2.5.2. Функціонально-семантичні особливості вживання вокативних речень в українських байках XX − початку XXI ст.

Істотна відмінність нової байки від старої в тому, що стара байка показує людину в тварині, а нова байка – тварину в людині. Відображення

тварини в людині дає змогу відкрито викривати, що й спостерігаємо в нових байках.

Сучасна байка, порівняно з байкою минулих сторіч, стала більш стислою. Вона виявляє тенденцію до скорочення або ж зникнення довгих авторських характеристик, розгорнутих висловлень персонажів, діалогів, поступово зникає також і експліцитна мораль байки.

Характерно, що обсяг прагматичної та естетичної інформації, яку має у собі байка, не зменшується, а, навпаки, збільшується. Унаслідок еволюції байки значно змінено її форму, композицію, стиль та засоби появи байки.

Сучасні автори вводять нові композиційно-стилістичні прийоми, які формують більш насичені образи-символи. Персонажі втрачають тісний однозначний зв’язок із символами, що були характерними для класичних байок.

Дійові особи схильні до абстрактної схематизації. З’являються такі конструкції байок, у яких символізація образу відбувається поетапно, засобом ієрархічної побудови в одній байці є декілька сюжетів, із яких кожен наступний − більш абстрактний і пов’язаний з попереднім не персонажами, а лише аналогіями та асоціаціями.

Паралельно з послабленням конкретності персонажів посилюється роль читача. Автори інтенсивніше починають використовувати такі прийоми, як:

− схематизацію, символізацію персонажів уже в самому сюжеті (наприклад, працьовиті бджоли − символ стабільності);
− уведення абстрактних персонажів поряд із конкретними;
− абстрактні назви байок;
− скорочення кількості дій у сюжеті, скорочення тексту байки;
− вживання назв реалій із світу людей.

З’явилися байки-приповідки, байки-епіграми, байки-жарти, байки-пародії, мовна організація яких відрізняється від класичних байок, тому дослідження комунікативно-прагматичних особливостей вокативних

конструкцій, ужитих у таких байках, та їх лексико-семантичного наповнення є наразі актуальним [76, с. 23].

Найширший функціональний потенціал мають вокативні речення, спеціалізовані на **пробудженні уваги адресата**. Вони зосереджують співрозмовника на інформації, яку висловлюють для:

1) **повідомлення** про щось:

Індичко! *Вчора Соловей перед народом когось чорнив...* [ГД, с. 49]; ***Мамусю!*** *– каже хлопчик Саша. – в сусід опоросилася свиня, а поросята – ой, куди там нашим!* [ГД, с. 100]; ***Тату!*** *До світу-дня прийдуть мене вітати* [ГД, с. 149]; ***Шановне панство!*** *Нині до нашого ліска перелітна Качка прибула...* [ГР2, с. 54];

2) **попередження** про щось:

Мамо й тату! *Я хочу з вами поговорити. Тільки не лякайтесь, бо мова піде про гроші* [ГР1, с. 53]; ***Товариші! Панове! Друзі!*** *Біда в Радянському Союзі!* [ГР2, с. 75];

3) **повчання** чогось:

Люди! *Спишіть цю сваволю, хіба бились предки за такую волю?* [СВ, с. 46]; ***Сину!*** *Діло це негоже! Гріх від Бога буде...* [ЮР, с. 74]; ***Миколко!*** *Краще б ти умів мізком ворушити* [СИВ, с. 204]; ***Синочки!*** *Живіть дружно! Оріть ланки потужно!* [ПЛ2, с. 65];

4) **запитання:**

Друже! *Хто ви є за фахом?* [СИВ, с. 10]; ***Володю!*** *Що ти сказав міліціонеру?* [РБ, с. 220]; ***Голубонько!*** *Кума! Чи ти зішла з ума?* [ГД, с. 78]; ***Татусю!*** *Підемо в байрак? Ти ж обіцяв по губи...Так?* [ГД, с. 145]; ***Довгоносику ти сірий!*** *Хто найсильніший серед звірів?* [ГР1, с. 15].

Із дещо вужчим функціональним потенціалом автори використовують вокативні констукції **волевиявлення, спонукання**. Такі речення персонажі вживають у процесі комунікації, аби:

1) **наказати** щось виконати:

Гнате! *Виручай, бери косу живо!* [СВ, с. 15]; ***Білогруда!*** *З'єднаємо серця наші! (будильник до Курочки)* [РБ, с. 206]; ***О Мурашечко!*** *Горить у грудях кров! Подай мені любові руку!* [ГД, с. 53]; ***Ей, синку!*** *Довідайся піди, а чи не трапилось біди!* [ГД, с. 191]; ***Ей лежню!*** *Покидай кочагу! Іди до нас на труд і на розвагу!* [ГД, с. 120]; ***Ей друже мій Підсаче!*** *Дай ниточку заштопатись сяк-так!* [ГД, с. 139]; ***Ой любий мій!*** *– гукає друг до Пса. – іди поглянь на виднокруг* [ГД, с. 148]; ***Горобчику! Брате!*** *Майни та подивись, розумна голова, чи майбутній цар то наш співа?* [ГД, с. 226];

2) **попросити** щось:

*Просили: "**Ольго!** Розкажіть про себе!"* [СВ, с. 160]; ***Татуню!*** *Подай мені руцю!* [ЮР, с. 17]; ***Дідусю!*** *Відпусти мене...* [РБ, с. 168]; ***Ой Левику...*** *Ой царю наш, візьми моїх ти Лисеняток у придворні* [ЛП, с. 47]; ***Лисиченько! Ласкавенька! Голубко!*** *Продай мені таку, як в тебе, шубку...* [ГД, с. 113]; ***Лисичко, любая!*** *Прохаю – послужи: що чула – розкажи!* [ГД, с. 169]; ***Зевесе!*** *– бога умовл – допоможи найти пропаще* [ГД, с. 193]; ***Колеги!*** *Будьте справедливі! Для співу в мене нелегкі умови: і дійками, і хвостом Бог обділив...* [ГР1, с. 9]; ***О справедливий Леве!*** *Роздерти устигните мене ви...* [ГР2, с. 47]; *Благають овечки:* ***О голово мудра!*** [ПЛ3, с. 55]; ***Любий мій Фордзоню!*** *Візьми мене з собою…* [ПЛ3, с. 37]; ***Павуче! Любий брате!*** *У тебе вдача вояка, повичисть мені хату…* [ПЛ1, с. 18].

Обмеженіше вживані вокативні речення, якими виражають певні **емоції, почуття**. Такими конструкціями персонажі передають реакцію на конкретну особу, подію чи висловлену співрозмовником інформацію. Вони часто ускладнені означеннями, вираженими прикметниками, змістом таких вокативних речень стає називання ознак певних об'єктів, їхня оцінка та емоційна характеристика. Ці речення виражають переважно різко негативні емоції, зокрема:

1) **злість, невдоволення:**

Хлопче! *Що ти налягаєш? Давиш, наче танк! (репетує так)* [ЮР, с. 52]; ***Непослухе!*** *Неймійко! Розкаряко! (сердита мама хлись по спині Рака)*

[РБ, с. 199]; *Ах ти!* ***Вертихвосте!*** *Ах ти, лизун! Нам що тепер від господині буде?* [ГД, с. 112]; ***Сплюхи!*** *Не маєте стида!* [ГД, с. 118]; ***Каліко!*** *Мов пилка, не пілікай!...* [ГР2, с. 61]; ***Опудало невмите!*** *Аж соромно тут жити! (димареві)* [ПЛ3, с. 51]; ***Свиното!*** *Мовчи! (озвався Сірко з-під тину)* [ПЛ1, с. 7];

2) **іронію:**

Благодійнички! Депутатики! *Ваші пики такі нудні!* [ЮР, с. 10]; ***Котюго...*** *Це ти по-якому? На рідній мові вже набив оскому?* [ЛП, с. 47]; ***Ах пташечко моторна!*** *Ти стараєшся дарма, бо господаря нема* [ГД, с. 103]; ***Ой люди!*** *Сміх мене бере! осел наш сіє і оре!* [ГД, с. 138]; ***Дорогий папашо!*** *Де ви жити будете, то вже справа ваша...* [ГЛ, с. 73]; ***Пани і панянки!*** *Спасибі за те, що не топчете травички і квітів не рвете!* [ГЛ, с. 111];

3) **страждання:**

Любове! *Ти не моя, не моя!* [СВ, с. 138];

4) **дорікання:**

Окаяний баламуте! *Ти покинув Зіну* [ЮР, с. 44]; ***Оксано!*** *Знов нема обіду в нас... Все ти з тим романом!* [СВ, с. 47]; ***Трезоре!*** *Ти позбувся ума! Сумління в тебе і трішечки нема!* [ГД, с. 112].

2.5.2.1. Лексичне вираження головного компонента вокативних речень у байках XX – початку XXI ст.

Головний компонент вокативних речень у мові сучасних українських байок виражений типовою для вокативних конструкцій лексикою. Його представляють:

1. Власні імена людей (особові імена та імена по батькові):

Федосю! *Якийсь хлопець питав, де ти, букета приносив...* [СВ, с. 88]; *Жінка крикнула:* ***Гавриле!*** *Тут же зоопарк...* [ГЛ, с. 38].

2. Назви спорідненості та свояцтва з позитивною оцінкою:

Любі мої, мамо й тату! *Шле до вас вітання мужній воїн український, син рідний Ваня!* [СИВ, с. 69]; ***Бабуню!*** *Я тепер киянин* [СИВ, с. 344]; ***Ой дядечку!*** *Звір з'їсти хоче!* [ГД, с. 125]; ***Татусю!*** *Був на світі птах такий, Птах Дронт. Тепер немає* [ГД, с. 130]; ***Кумасі!*** *Любасі! Мерщій!* [ПЛ3, с. 30].

3. Ввічливі звертальні означальні слова разом з означуваними іменниками:

Пані і панове! *В кого дітлахи руді, знайте – всі попові!* [ЮР, с. 79]; ***Добрі люди!*** *Ой, бо же ж мій! Ой що ж то буде!* [ПЛ2, с. 54]; ***Друзі милі!*** *Порядки геть старі, віджилі!* [ГР, с. 42]; ***Любі друзі!*** *Чи ж дзеркало винне?* [ГР2, с. 172].

4. Назви тварин, птахів, рослин із залежними прикметниками чи без них:

Зозулю! *– хтось гука. Вписать усяк свого вмовляє...* [ГД, с. 61]; ***Соєчко тендітна!*** *Прощайте!* [ГД, с. 75]; ***Котику!*** *Як справи?* [ГЛ, с. 182].

5. Узагальнені назви осіб, які використовують автори на початку чи наприкінці твору для того, щоб **попереджувати, закликати когось або навчити** чогось:

Жінки! О подруги мої! *Ви – щастя нашої сім'ї! Ви – друг надійний у житті, Ви – вірний спільник у труді, Ви – наших днів краса, наш рай і небеса...* [ГД, с. 106]; ***Читачу!*** *Ти цікавишся, яка подальша доля Їжака?* [ГР2, с. 42]; ***Інтелігенте!*** *Чуєш?* [69, с. 14]; ***Господарю!*** *Якщо нам не даси, шматок (бодай гнилої) ковбаси, ми гавкати не будем...* [ЛП, с. 34].

6. Персоніфіковані назви предметів:

Мед-горілочко моя, оковитая! *Чарко з дзвону-кришталю недопитая!* [ЮР, с. 21]; ***О ясна зоре! О душі ти спраго! Моя ти звабо! Моя наснаго!*** [ЮР, с. 40].

7. Іменники абстрактної семантики, поєднані з прикметниками. Їх часто виголошують уявному співбесіднику, вони завжди насичені експресією і разноманітні за характером відтворюваної емоції. Такі вокативні речення використовуються переважно в монологічному мовленні для його драматизації:

І баба дідова з ніг падала, безсила, ревла із ним водне: ***О смерте лютая! О смертонько немила!*** *Чи чуєш ти мене?* [ГД, с. 178]; ***Доле наша чоловіча!*** *Яка ти сувора! Про це думав я у цирку на виставі вчора!* [ГЛ, с. 78].

8. Номінації за видом діяльності:

Броварнику! *Дивись: нема барила, нема вже й пива* [ПЛ2, с. 25].

Діалогічна форма байки сприяє широкому використанню вокативних речень з неоднаковими комунікативно-прагматичними функціями. Вокативним конструкціям у байці найбільш властива підвищена емоційність, експресивність, що й відрізняє їх від вокативних речень, уживаних у текстах інших жанрів.

Висновки до розділу 2

Вокативні речення широко представлені в мові драматургійних творів, що зумовлено значною мірою її діалогічністю. Вони вжиті в різноманітних комунікативних і стилістичних значеннях.

У п’єсах І. Карпенка-Карого, М. Кропивницького та М. Старицького обмежено використано вокативні речення, головний компонент яких експлікує називний відмінок. Таку заміну можна тлумачити по-різному: чи це авторське бачення, чи редагування тексту творів за радянського часу, або ж вживання називного замість кличного пов’язане з тим, що ці відмінки виявляють семантико-синтаксичну, формально-синтаксичну та морфологічну співвідносність, у кожному виді якої їм притаманний різний ступінь зближення і розходження.

Оскільки діалоги у драматургійних текстах бувають емоційно навантаженими, ситуативно-динамічними, то вокативні речення супроводжуються неоднаковими емоційно-експресивними характеристиками, що допомагають виконувати їм певні функції.

У досліджених драматургійних текстах XIX ст. використано три основні типи вокативних конструкцій. Найуживанішими є вокативні речення з

апелятивною функцією, що називають адресата мовлення, аби привернути його увагу, менш уживані – вокативні речення, що виражають емоційні реакції мовця на дії співрозмовника, обмежено вживані – вокативні речення зі спонукальною функцією.

Кожен тип вокативних речень виконує свої функції. За допомогою конструкцій, що називають конкретну особу – адресата мовлення, увагу якого привертають, дійові особи гукають когось, питають про щось, попереджають, інформують, застерігають або вимагають якось зреагувати.

Використовуючи вокативні речення, що виражають емоційні реакції на дії співрозмовника, герої драм виявляють любов, ніжне та прихильне ставлення один до одного, радість від несподіваної зустрічі, передають погрозу, невдоволення, заперечення, розпач, горе, безнадію, глибокий біль, сум.

Вокативними реченнями зі спонукальною функцією дійові особи наказують чи спонукають, забороняють, вимагають або просять зробити що-небудь. Залежно від контексту вони передають іноді додатковий відтінок – докір, жаль, тривогу, співчуття, злість.

Широке використання вокативних речень у драматургійних текстах І. Карпенка-Карого, М. Кропивницького та М. Старицького свідчить, з одного боку, про різноманітність комунікативно-прагматичних функцій цих конструкцій, а з іншого – про майстерне використання драматургами всіх їхніх функціональних типів.

Українська драматургія XX ст. представлена творами багатьох тематичних різновидів, присвячених як морально-етичним, так і суспільно-політичним проблемам, для характеристики яких послугували й різнотипні вокативні речення.

У драматургійному дискурсі цього періоду найширший семантичний потенціал мають вокативні речення з виразною емотивною функцією, що охопили 15 значеннєвих різновидів. За допомогою цих речень передано такі емоційні реакції мовця на дії співрозмовника, як радість від зустрічі,

прихильне ставлення до когось, погроза, невдоволення, злість, роздратування, страх, паніка, розпач, горе, жаль, докір, тривога, хвилювання, вдячність, іронічне ставлення до чого-, кого-небудь.

Значне функціональне навантаження мають також вокативні речення з апелятивною функцією. Вони об'єднують 9 різновидів вокативних структур, які використано для того, щоб покликати когось, привітатися з кимось, попередити, закликати зреагувати, повчати, попередити, привітати когось, отримати відповідь від когось, повідомити про щось.

Обмеженіше використано в драматургійних творах XX ст. вокативні конструкції з волюнтативною функцією. Основне їх призначення – закликати виконати якусь дію, наказати щось зробити, просити про щось, заборонити що-небудь.

Основну групу вокативних речень в українській драматургії XXI ст. становлять речення з апелятивною функцією, спеціалізовані на приверненні уваги адресата, широко використовують також вокативні конструкції для вираження волевиявлення мовця співрозмовникові, менш уживані вокативні речення з емотивною функцією, які передають ставлення до співрозмовника загалом та його дій зокрема. Важливу роль відіграють вокативні конструкції, що відкривають мовленнєве спілкування на початку репліки в різних ситуаціях.

Якщо для мови драматургійних творів кінця XIX ст. характерне вживання власних імен, ввічливих звертальних, метафоричних слів, назв спорідненості, абстрактних іменників і субстантивованих прикметників у ролі головного компонента вокативних речень, то лексико-семантичне наповнення цього компонента вокативних речень у драматургійних творах XX ст. вирізняється використанням назв представників соціальних груп, військових звань та застарілих номінацій на позначення осіб, пов'язаних з військовою справою, уособлених понять політичних чи суспільних процесів, евфемінізованих назв.

Лексико-семантичне наповнення вокативних речень у драматургійних текстах XXI ст., крім спільних назв, використаних у вокативних реченнях XIX – XX ст., відрізняється вживанням скорочених розмовних варіантів імен, жаргонних слів, зневажливих номінації осіб, завуальованих авторських назв із негативним значенням.

У текстах байок XIX ст. використано такі типи вокативних речень:

1. Речення, що називають адресата мовлення, аби привернути його увагу. За допомогою цих речень персонажі байок гукають когось, питають про щось, інформують, попереджають, застерігають або вимагають якось зреагувати конкретну особу.

2. Вокативні конструкції, які спонукають адресата до виконання певної дії: йому наказують чи спонукають, забороняють, його просять зробити що-небудь.

3. Вокативні речення, за допомогою яких виражають емоційні реакції мовця на дії співрозмовника, зокрема такі, як прихильне ставлення до іншого, радість від несподіваної зустрічі, погрозу, невдоволення, заперечення, розпач, безнадію, сум. Чимало вокативних речень одночасно передає декілька функцій.

Багато спільних комунікативних функцій виконують вокативні речення, використані в українських байках XX – початку XXI ст.: за допомогою цих речень так само привертають увагу адресата, менше їх використовують для передавання волевиявлення, спонукання, найобмеженіше вони виражають певні емоції.

Лексико-семантичне наповнення головного компонента вокативних речень, ужитих в українських байках XIX – поч. XXI ст., має свою специфіку. На противагу драматургійному дискурсу, де типовими є переважно власні імена, ввічливі звертальні номінації, метафоричні слова, назви спорідненості, абстрактні іменники і субстантивовані прикметники, у вокативних реченнях, ужитих у байках, домінують розмовні емоційні слова, використано такі художні прийоми, як персоніфікація та уособлення.

Вокативні речення, зафіксовані в байках XIX ст., мають значно ширше лексико-семантичне вираження головного компонента, ніж вокативні речення в байках XX – початку XXI сторіч.

За активністю вживання у драматургійних творах та байках XIX − початку XXI ст. вокативні речення ієрархізовано так:

1. Вокативні речення, що слугують засобом привернення уваги співрозмовника, якому адресоване мовлення.

2. Емоційно-екпресивні вокативні конструкції.

3. Вокативні речення зі спонукальною функцією, що передбачають обов’язкову та негайну реакцію співрозмовника.

Кожна група вокативних речень має чимало функціонально-семантичних підгруп, кількість та значення яких залежать безпосередньо від періоду написання творів, ситуації, яку відтворено в просторі художнього твору, стосунків персонажів тощо.

Лексико-семантичне наповнення головного компонента вокативних речень відбиває всі ті назви реалій, що були найактивнішими та найактуальнішими в певний час. Аналіз лексико-семантичної експлікації головного компонента дає змогу інтерпретувати взаємовідносини між адресантом та адресатом та відповідно визначити комунікативно-прагматичні функції вокативних речень.

Вокативні речення посідають помітне місце серед засобів стилістичного синтаксису. Вони слугують ефективним засобом емоційного і значеннєвого увиразнення мови дійових осіб, важливим конструктивним складником тексту, компонентом як діалогічної, так і монологічної частини твору.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Абдурахманов А. М. Формирование и развитие жанра басни в дагестанской литературе : автореф. дисс. … канд. филол. наук : 10.01.02 “Литература народов СРСР”. Махачкала, 1986. 17 с.
2. Андрієнко О. Ю., Карпенко Ю. О. Нотатки про ономастику М. Куліша. *Мова та стиль творів І. О. Буніна, М. Г. Куліша, Ю. І. Яновського : збірник наукових праць*. Відп. ред. : Ю. О. Карпенко. Київ, 1994. С. 81 – 94.
3. Анненкова Н. М. Лингвостилистическая характеристика прозаической басни (на материале Лессинга и других немецких писателей) : дисс. … канд. филол. наук : 10.02.19 “Теория языка”. Москва, 1977. 176 с.
4. Арнольд И. В. Семантика. Стилистика. Интертекстуальность. Санкт-Петербург, 1999. 443 с.
5. Бабенко Л. Г. Лингвистический анализ художественного текста. Теория и практика. Москва, 2003. 496 с.
6. Баранник Д. Х., Гай Г. М. Драматичний діалог: Питання мовної композиції. Київ, 1961. 161 с.
7. Бедрик З. В. Воєнно-морська лексика в п’єсі О. Корнійчука “Загибель ескадри”. *Збірник наукових праць Київського педагогічного інституту ім. М. Драгоманова*. 1955. Вип. 1. С. 43–50.
8. Бєлова А. Д. Поняття “стиль”, “жанр”, “дискурс”, “текст” у сучасній лінгвістиці. *Вісник Київського університету ім. Т. Шевченка. Серія“Іноземна філологія”*. 2002. Вип. 32. С. 7 – 14.
9. Білоус В. Б. Мова драматичних творів Володимира Винниченка у лінгвокультурному аспекті : автореф. дис. … канд. філол. наук : 10.02.01 “Українська мова”. Дніпропетровськ, 2007. 20 с.
10. Бойко Л. П. Особливості поетики драматичної поеми І. Кочерги “Ярослав Мудрий”. *Науковий вісник Київського університету ім. Т. Шевченка. Серія “Літературознавство. Мовознавство. Фольклористика”*. 1997. Вип. 5. С. 18 – 21.

11. Бурляй Ю. С. Основи літературно-художньої критики : навч. посібник. Київ, 1985. 244 с.

12. Ваврищук І. А. Пунктуаційна підсистема драматургічного тексту (на матеріалі англомовної драми кінця 19− початку 20 ст.) : автореф. дис. … канд. філол. наук : 10.02.04 “Германські мови”. Одеса, 1997. 16 с.

13. Виготський Л. С. Психологія мистецтва. За ред. М. Ярошевського. Москва, 1987. 344 с.

14. Виноградов В. В. О языке художественной литературы. Москва, 1959. 654 с.

15. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови. Київ, 1992. 224 с.

16. Возненко Н. В. Стилістика сонгів у Б. Брехта : автореф. дис. … канд. філол. наук : 10.02.04 “Германські мови”. Харків, 2002. 19 с.

17. Ворожбитова А. А. Теория текста : антропоцентрическое направление. 2-е изд., испр. и доп. Москва, 2005. 367 с.

18. Ганошенко Ю. А. Функція ремарки в драмах В. Винниченка. *Вісник Запорізького державного університету : збірник наукових праць. Серія “Філологічні науки”*. Запоріжжя, 2001. № 2. С. 25 – 27.

19. Гаспаров М. Л. Античная литературная басня (Федр и Бабрий). Москва, 1971. 280 с.

20. Главацька Ю. Л. Історична ретроспектива англомовної байки: тенденції та зміни в її композиційно-смисловій структурі. *Мова і культура*. 2007. Т. X (98). Вип. 9. С. 61 – 68.

21. Гончарук О. М. Композиція тексту англомовної прозової байки у композиційно-стилістичному аспекті. *Новітня філологія*. Миколаїв, 2007. № 8. С. 154 – 162.

22. Горюнова М. М. Лінгвостилістичні особливості німецькомовної драматургії 20 ст. : автореф. дис. … канд. філол. наук : 10.02.01 “Українська мова”. Київ, 1996. 16 с.

23. Гофман В. А. Язык литературы. Ленинград, 1936. 345 с.

24. Грушевський М. С. Історія української літератури : В 6 т. Київ, 1993. 392 с.

25. Гудзенко О. П. Романтична візія автора: “Театральність” буття у п’єсах Миколи Куліша. *Мова і культура*. Київ, 2002. Вип. 4. С. 86 – 91.

26. Гуйванюк Н., Лучак Г. Структура ремаркових надфразних єдностей (на матеріалі драматичних творів І. Карпенка-Карого). *Науковий вісник Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича : збірник наукових праць*. Чернівці, 2000. Вип. 83. С. 253 − 265.

27. Гуменюк В. І. Високість трагедійності. Особливості поетики п’єси Володимира Винниченка “Між двох сил”. *Дослідження Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського*. Сімферополь, 2001. 31 с.

28. Данилюк І. Особливості вираження концепту “сміх” в авторських ремарках у текстах сучасної драми. *Вісник Запорізького національного університету : збірник наукових праць. Серія “Філологічні науки”*. Запоріжжя, 2012. Вип. 2−3. С. 213 − 221.

29. Деркач Б. А. Крилов і розвиток жанру байки в українській дожовтневій літературі. Київ, 1977. С. 190 – 296.

30. Деркач Б. А. На шляху становлення української літератури. *Гулак-Артемовський П. Твори*. Київ, 1978. С. 5 – 15.

31. Дорогокупля О. М. Іронія, сатира, гумор та сарказм в українській байці. *Вісник Луганського національного університету ім. Т. Шевченка*. 2009. № 3. С. 32 – 40.

32. Єрмоленко С. Я. Розвиток художнього стилю. *Мова і час : Розвиток функціональних стилів сучасної української літературної мови : монографія*. Київ, 1977. С. 72 – 132.

33. Зайцева И. П. Перспективы коммуникативно-стилистического анализа современного драматургического текста (на материале произведений Н. Коляды). *Науковий часопис Національного педагогічного університету ім. М. Драгоманова. Серія 10. Проблеми граматики і лексикології української мови : збірник наукових праць*. Київ, 2011. Вип. 6. С. 90 – 95.

34. Зеров М. Українське письменство. Київ, 2002. С. 349 – 351.

35. Зубков С. Видатний байкар. *Глібов Л. Вибрані твори*. Київ, 1969. С. 5 – 22.

36. Іванишин Н. Я. Лексичні засоби формування імпліцитності в драматургійному тексті (на матеріалі української драми початку XX ст.) : автореф. дис. … канд. філол. наук : 10.02.01 “Українська мова”. Івано-Франківськ, 2006. 20 с.

37. Їжакевич Г. П. Засоби мовної типізації та сценічної виразності в творах української радянської драматургії післявоєнного періоду Г. П. Їжакевич. *Граматичні та стилістичні студії з української і російської мови*. Київ, 1965. С. 33 – 50.

38. Каганович Н. А. Про дослідження мови драми і про мову “Платона Кречета” О. Корнійчука. *Мовознавство*. 1935. № 6. С. 3 – 47.

39. Каганович Н. А. Мова персонажів “Загибелі ескадри” О. Корнійчука. *За якість художньої мови*. Харків, 1934. С. 46 – 58.

40. Карасик В. И. Языковые ключи. Волгоград, 2007. 520 с.

41. Кислий Ф. С. Вивчення байки в школі. Київ, 1982. 127 с.

42. Комар Р. І. Авторська ремарка як засіб психологізації зображення у художньому дискурсі. *Дискурс іноземномовної комунікації : колективна монографія*. Львів, 2002. С. 252 –261.

43. Кондратенко Н. В. Синтаксис українського модерністського і постмодерністського художнього дискурсу. Київ, 2012. 324 с.

44. Корольова В. В. Комунікативно-прагматична організація сучасного українського дрматургійного дискурсу : монографія. Дніпропетровськ, 2016. 382 с.

45. Косяченко В. Наш бойовий жанр. *Українська радянська байка : Антологія*. Київ, 1966. С. 3 – 36.

46. Крижанівський С. А., Ротач П. П. Визначний представник українського романтизму. *Боровиковський Л. Повне зібрання творів : Балади, пісні, думи,*

байки й прибаютки, приказки та загадки, твори й переклади російською мовою, листи. Київ, 1967. С. 5 – 40.

47. Криницька О. І. Реалізація комунікативних стратегій у художньому тексті (на матеріалі української модерної драми кінця XIX – початку XX століття) : автореф. дис. … канд. філол. наук : 10.02.01 “Українська мова”. Івано-Франківськ, 2009. 20 с.

48. Крупеньова Т. І. Ф Функції власних назв у драматичних творах Лесі Українки. Одеса, 2004. 160 с.

49. Лавріненко С.Т. Семантика і функціонування дейктивів у п’єсах М. Куліша. *Мова та стиль творів І. О. Буніна, М. Г. Куліша, Ю. І. Яновського : збірник наукових праць*. Відп. ред. : Ю. О. Карпенко. Київ, 1994. С. 94 – 99.

50. Мамонтов Я. А. Основні принципи драматичної мови. *Літературна критика*. 1936. № 5. С. 56 – 74.

51. Мамонтов Я. А. Образ і мова в драматургії. *Театр*. 1936. № 2. С. 21 – 26.

52. Мостова Н. А. Стилістичний аспект синтаксичних конструкцій розмовного стилю у драматичному тексті. *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету ім. В. Винниченка*. 2000. Вип. 22. С. 100 – 105.

53. Носенко Т. К. Монолог у драмі : семантико-синтаксичні та функціонально-просодичні особливості (на матеріалі англійської мови) : автореф. дис. … канд. філол. наук : 10.02.04 “Англійська мова”. Київ, 1993. 18 с.

54. Ожигова О. В. Мовна своєрідність драматургійних текстів. *Слово. Стиль. Норма*. Київ, 2002. С. 96 – 99.

55. Ожигова О. В. Стилізація усно-розмовної мови в текстах сучасної української драматургії : дис... канд. філол. наук: 10.02.01 “Українська мова”. Київ, 2003. 215 с.

56. Ожигова О. В. Стилізація усно-розмовної мови в текстах сучасної української драматургії : автореф. дис. … канд. філол. наук : 10.02.01 “Українська мова”. Київ, 2003. 23 с.

57. Орбели И. Басни средневековой Армении АН Армянской ССР. Москва, 1956. 180 с.

58. Панфілов М. П. Мовні засоби драматизації М.Г. Куліша у п’єсі “97”. *Мова та стиль творів І. О. Буніна, М. Г. Куліша, Ю. І. Яновського : збірник наукових праць*. Відп. ред. : Ю. О. Карпенко. Київ, 1994. С. 99 – 107.

59. Переломова О. С. Лінгвокультурні коди інтертекстуальності українського художнього дискурсу : діахронічний аспект. Суми, 2008. 208 с.

60. Піхтовнікова Л. С., Гончарук О. М. Англомовна прозова байка: прагмастилістичний і лінгвокогнітивний аспекти. Харків, 2016. 176 с.

61. Піхтовнікова Л. С. Еволюція німецької віршованої байки (XIII – XX ст.) : жанрово-стилістичні аспекти : автореф. дис. … д-ра філол. наук : 10.02.04 “Германські мови”. Київ, 2000. 40 с.

62. Плющ П. П. Відображення усного мовлення в українській класичній драматургії. *Українське усне літературне мовлення*. Київ, 1967. С. 56 – 67.

63. Плющ П. П. Історія української літературної мови. Київ, 1971. 423 с.

64. Плющ П. П. Про мову І. К. Тобілевича “Мартин Боруля”, “Сто тисяч”, “Хазяїн”, “Суєта”. *Українська мова в школі*. 1954. № 5. С. 26 – 40.

65. Попович Н. Ф. Літературно-художня антропонімія української драматургії XIX XX ст. : автореф. дис. … канд. філол. наук. : 10.02.01 “Українська мова”. Ужгород, 2004. 21 с.

66. Потебня А. А. Из лекций по теории словесности. Басня. Пословица. Поговорка. 1894. 4. Этимологические и другие заметки. Москва, 2011. 98 с.

67. Почепцов Г. Г. Теорія комунікації. Київ, 1999. 308 с.

68. Працьовитий В. С. Українська драматургія 20−30-х рр. 20 ст. : жанрова модифікація. Львів, 2001. 131 с.

69. Руснак Н., Струк І. Взаємодія вербальної та невербальної комунікації у драматичному тексті (на матеріалі п’єси Івана Синюка “Мужики”. *Українська мова*. 2015. № 2. С. 100 − 110.

70. Сазонова Л. И. От басни барокко к басне классицизма. *Развитие барокко и зарождение классицизма в России XVII – начала XVIII века*. Москва, 1989. С. 118 – 148.

71. Сафонова Н. М. Суб’єктивна модальність у діалозі та полілозі сучасної української драми (семантика та прагматика) : автореф. дис. … канд. філол. наук : 10.02.01 “Українська мова”. Донецьк, 2006. 20 с.

72. Седов К. Ф. Дискурс и личность : Эволюция коммуникативной компетенции. Москва, 2004. 320 с.

73. Слюсар Н. О. Структурно-функціональні особливості драматургійних текстів : автореф. дис. … канд. філол. наук : 10.02.01 “Українська мова”. Дніпропетровськ, 2004. 18 с.

74. Сологуб Н. М. Мова художнього твору як текст. *Науковий вісник Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича. Слов’янська філологія : збірник наукових праць*. Чернівці, 2009. Вип. 475 – 477. С. 497 – 500.

75. Тараненко Л. І. Просодичні засоби реалізації зв’язності тексту англійської прозової байки (експериментально-фонетичне дослідження): дис. … канд. філол. наук 10.02.04 “Англійська мова”. Київ, 2003. 175 с.

76. Тарасова Н. І. Байка як жанр літератури та її особливості у творчості Езопа. *Зарубіжна література в навчальних закладах*. 1998. № 12. С. 21 – 27.

77. Ткаченко Т. В. Мовні особливості драматургічних творів. *Система і структура східнослов’янських мов : До 200-річчя з дня народження В. І. Даля*. Київ, 2001. С. 225 – 229.

78. Удовиченко Г. М. До мовної характеристики персонажів сатиричної комедії “Хазяїн”. *Наукові записки Ужгородського університету. Серія історико-філологічна*. 1958. Т. 33. С. 115 – 124.

79. Удовиченко Г. М. Спостереження над використанням лексики і фразеології в українській радянській драматургії 30 – 40-х років. *Наукові записки Ужгородського університету. Серія історико-філологічна*. 1957. Т. 24. С. 3 – 44.

80. Януш Я. В. Мова української класичної драматургії. Львів, 1983. 147 с.

81. Dithmar R. Die Fabel : Geschichte, Struktur, Didaktik. Paderborn, 1971. S. 103 − 113.

РОЗДІЛ 3
КОМУНІКАТИВНО-ПРАГМАТИЧНІ ФУНКЦІЇ ВОКАТИВНИХ РЕЧЕНЬ В УКРАЇНСЬКОМУ ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ

3.1. Основні підходи до потрактування поняття “політичний дискурс”

Упродовж останніх десятиріч посилюється зацікавлення прагматичними аспектами мовлення різного функціонального призначення. У мовознавстві помітно актуалізовані студії, зорієнтовані на вивчення проблеми “людина в мові” або “мова в дії”, коли акцентують на діяльнісній сутності людини, яка повідомляє про факти чи події, реагує на них, по-своєму вербалізує почуття і бажання в процесі пізнавальної діяльності, словесно формує поняття, думки, висновки, спонукає співрозмовника до дії. Антропоцентризм сучасної мовознавчої науки зумовив переакцентування уваги дослідників із системно-структурного вивчення параметрів мови на мовленнєву та дискурсивну діяльність людини як основну реалізацію мовної особистості. У другій половині 20 ст. виник новий антропоцентричний та комунікативнозорієнтований напрям лінгвістичних досліджень, центральним поняттям якого став дискурс.

Виділення окремого поняття політичного дискурсу випливає з тлумачення політики як особливої сфери соціального життя, пов’язаної з феноменом влади, що пронизує всі сфери і рівні соціальної взаємодії. “Політика за своєю суттю є мовленнєвою діяльністю, у якій мову використовують для інформування інших про політичні проблеми і для переконання в необхідності взяти участь у діях, пов’язаних із цими проблемами” [22, с. 29]. А тому політичний дискурс може бути визначений як сукупність усіх мовленнєвих актів у відповідній інституційній атмосфері, що реалізується в усній та писемній формах, передбачає врахування фону,

очікувань автора та аудиторії, прихованих мотивів, сюжетних схем тощо [44, с. 66].

Сучасна наука витлумачує поняття *політичний дискурс* з різних боків. По-перше, політичним дискурсом уважають тексти, що відображають політичну та ідеологічну практику певної країни, партії, течії в певну епоху та суспільну свідомість. Основою політичного дискурсу є повідомлення про факти та їхній коментар, а сам він відображає політичну ситуацію, задає можливі форми політичної практики. По-друге, політичний дискурс − це результат, ефективність комунікації [31, с. 196]. Метою політичного дискурсу є не опис, а переконання, яке зумовить у реципієнтів наміри, спонукання до "політично правильних" дій або оцінок тощо. Це "своєрідна театралізована агресія" [21, с. 36]. По-третє, політичний дискурс − вияв особистісних авторських сенсів у певних умовах [44, с. 68].

Українські мовознавці почали досліджувати політичний дискурс із 90-х років XX ст., визначаючи його як комунікативну ситуацію разом з її складниками.

Н. В. Кондратенко потрактувала політичний дискурс як "конкретний вияв політичної комунікації, що передбачає актуалізацію політичного тексту в комунікативному акті взаємодії політичного суб'єкта (політика, політичної сили, влади) та політичного об'єкта (аудиторії, електорату, виборця), у такій комунікації наявні всі лінгвальні та екстралінгвальні чинники, серед яких політичні тексти, інтенції, суб'єктивні настанови автора та реципієнта" [36, с. 11 − 12].

Деякі мовознавці (К. С. Серажим [61], В. І. Карасик [32], О. Й. Шейгал [80]) тлумачать політичний дискурс як окремий різновид дискурсивної діяльності людини.

На думку Л. С. Павлюк, виокремлення різновидів дискурсів загалом та політичного зокрема базується на "тематичній зорієнтованості, вказівці на коло життєвих явищ та пов'язаних із ними мотивах" [49, с. 15].

Із тим, що політичний дискурс є окремим дискурсом, погоджуються всі мовознавці, тому що він має тематичні, соціальні, функціональні та комунікативні ознаки. Але основні ознаки політичного дискурсу залежать від того, яку наукову концепцію обирає дослідник [68, с. 36].

Л. Л. Славова наголошує на інтерактивності як на домінантній ознаці політичного дискурсу, що "виявляється у зміцненні адресатно-адресантних зв'язків, тобто в посиленні взаємовпливу учасників мовної комунікації. Вона зумовлює еволюцію цього типу дискурсу в бік більшої діалогічності, а отже, більшої аргументативності та експресивності, чого вимагає застосування різноманітних виражальних засобів" [66, с. 141 – 142]. Дослідниця зазначає, що політичний дискурс може бути визначений як "сукупність усіх мовленнєвих актів, а також правил публічної політики, що оформилися згідно з усталеними традиціями та отримали перевірку досвідом" [66, с. 67].

Спільним у всіх визначеннях став лінгвопрагматичний підхід, який дав змогу взяти до уваги інтенційність, специфіку мовленнєвих актів та мовленнєві жанри політичної комунікації.

Дискусійною у мовознавстві досі є проблема співвідношення понять "політична мова" і "мова політики", оскільки деякі дослідники використовують їх як синонімічні до політичної комунікації та політичного дискурсу.

П. Б. Паршин [50] визначає мову політики як ідіополітичний дискурс, змітово-функціональний різновид національної мови, що обслуговує політичну сферу, а не як окрему систему мови, О. Й. Шейгал [80] − як "професійну підмову", Н. В. Кондратенко [36] − як "політичне мовлення".

В. В. Петренко, досліджуючи функціонування термінів *політична мова* та *політичний дискурс,* вказує, що "науковці, які вивчають проблеми політичної мови, у своїх роботах використовують і термін *політичний дискурс*, і термін *політична мова*, до того ж уживають їх як синоніми, принаймні, вони не зазначають, що якось розрізняють ці поняття" [52, с. 126].

А. П. Чудинов тлумачить політичну мову як особливу систему одиниць і визначає її “варіантом національної мови” [77, с. 27].

Поняття політичної мови та політичної комунікації чи політичного дискурсу не синонімічні, тому що терміни на їх позначення називають абсолютно різні категорії. Центральним поняттям політичної лінгвістики є “політичний дискурс”, який формують різні сфери реалізації політичної комунікації та слугують виявом політичного мовлення.

3. 2. Політичний дискурс у зв’язках з іншими дискурсами

Оскільки визначення політичного дискурсу дискусійне в мовознавстві, О. Й. Шейгал зазначає, що політичний дискурс – це універсальне явище, яке може перетинатися з багатьма типами інших дискурсів, зокрема з юридичним, науковим, мас-медійним, педагогічним [80, с. 27 − 30].

Юридичний та політичний дискурс перетинаються в аспекті державного законодавства, оскільки метою юридичного дискурсу є визначення правових норм та регулювання правовідносин між громадянами і державою. Конституції, кодекси, закони, укази тощо є одночасно жанровими різновидами юридичного та політичного дискурсів.

Науковий і політичний дискурси пов’язані у сфері наукових досліджень учених-політологів, що представлено в наукових статтях, монографіях, доповідях, виступах у дискусіях, на підставі яких можна готувати рекомендації політикам із планування та коректування їхньої діяльності.

Мас-медійний дискурс та політичний також мають чимало спільного: журналісти виступають як посередники між політиками та електоратом, масовою аудиторією, оскільки населення дистанційоване від політиків і не може безпосередньо впливати на політичні рішення. Одним із яскравих явищ перетину цих двох типів дискурсу є політичні новини та політичні повідомлення в ЗМІ.

Педагогічний дискурс перетинається з політичним в аспекті політичної соціалізації як процесу засвоєння людиною основних елементів політичної культури. Політична соціалізація відбувається в процесі політичного виховання та навчання, зокрема через жанри педагогічного дискурсу – пояснення, лекцію, опитування тощо.

Рекламний дискурс пов'язаний з політичним через створення мотивації до дії, тобто вплив через інформування, що є спільним для обох типів дискурсу. Особливо важливою в цьому контексті є політична реклама, дві основні функції якої – інформування та вплив – реалізуються в жанрах політичної агітації.

Релігійний дискурс має спільне з політичним у механізмах дії та впливу, а точкою поєднання релігійного та є "міфологізація свідомості, віра в магію слів, роль лідера-Божества, використання прийомів маніпулятивного впливу, ритуалізація комунікації" [80, с. 28].

Побутовий дискурс, для якого характерна фатична комунікація, пов'язаний з політичним у тематичному аспекті, тому що політика є однією з тем побутового спілкування.

Художній дискурс перетинається з політичним в окремих жанрах (мемуари, документальна проза, іронічна поезія, памфлет тощо), оскільки основною функцією художнього дискурсу є самовираження. Проте значною мірою в межах перетину політичного дискурсу з художнім наявне і соціальне замовлення, тому художні твори подібного типу здатні утверджувати або руйнувати соціально-політичні міфи, стереотипи, сприяють критичному осмисленню та інтерпретації минулого з проекцією та теперішнє. У такий спосіб художній дискурс опосередковано, через естетичний вплив, слугує формуванню політичної свідомості.

Останній тип дискурсу, що перетинається з політичним, – військовий. Вони взаємодіють і на рівні жанрів (ультиматум, мирні перемовини тощо), і на рівні метафорики, оскільки суб'єкти політичного простору сприймають взаємодію не лише як змагання, а й як військові дії [80, с. 24 – 32].

Можливість політичного дискурсу поєднуватися з іншими типами дискурсу, з одного боку, є його особливою ознакою, а з іншого – ускладнює визначення текстів політичного дискурсу поміж інших жанрових різновидів.

3.3. Типи політичного дискурсу

Нині немає єдиного підходу до типології політичного дискурсу. Ми вважаємо, що класифікація Н. В. Кондратенко дає змогу щонайповніше виокремити типи політичного дискурсу відповідно до різних чинників:

1. За формою – усні та писемні. До усних належать монологічні (промови політиків, звернення до народу, офіційні заяви) і діалогічні (інтерв'ю, прес-конференція, дебати), а до писемних – оприлюднені через ЗМІ або особисто адресовані. Вокативні конструкції політики активно використовують і в усній (виступи різної тематики), і в писемній (політична агітація, привітання та ін.) формах.

2. За чинником мовця – адресантно прямі та опосередковані форми політичного дискурсу: прямі виголошуються або подаються від імені конкретного політика, а опосередковані мають приховане авторство. Уживання вокативних речень здебільшого характерне для адресатно прямих форм політичного дискурсу.

3. За чинником адресата – особисто адресовані (пряме поштове листування) та масово адресовані (усі телевізійні повідомлення), від чого безпосередньо залежить наповнення і вокативної конструкції.

4. За метою виокремлено інформативні, спонукальні, іміджеві, мотиваційні та експресивні. Вокативні речення широко вживані у спонукальних, мотиваційних та експресивних типах політичного дискурсу.

5. За сферою функціонування – телевізійний, газетно-журнальний, радіо, рекламний, або PR-дискурси. Нині основними сферами поширення політичного дискурсу є телетрансляція та Інтернет [36, с. 23 – 24].

Існують також і певні ознаки функціонування політичного дискурсу, що характеризують його як окремий різновид.

О. Й. Шейгал виокремлює такі системотвірні параметри політичного дискурсу:

1. Інституційність (типові для політичної сфери ситуації спілкування, моделі соціальної поведінки, типові соціальні ролі, конкретна тематика спілкування, специфічний набір інтенцій та мовленнєвих стратегій у політичній комунікації).

2. Інформативність (ритуальні жанри є переважно фатичними, а новинні повідомлення, виступи, політичні програми, біографічні тексти – інформативними).

3. Семантична невизначеність (основними є спонукальна та впливова функції політичної мови, маніпулятивність, настанова на іміджевість, потреба уникати конфліктів).

4. Фантомність (отримання інформації про політичну дійсність через масову комунікацію, сприймання за реальність політичної фантазії, яку створюють журналісти та політики).

5. Фідеїстичність (переконання в політичній комунікації відбувається через вплив на емоції та підсвідомість).

6. Езотеричність (утаємниченість політичної мови, яка “має бути доступною для розуміння (відповідно до завдань пропаганди) та орієнтована на певну групу (за історичними та соціальними причинами) [17, с. 24]”).

7. Роль мас-медійного (завдяки засобам масової інформації аудиторія стає майже безпосереднім учасником політичних подій, хоча такі події обов’язково адаптують та інтерпретують під час подання реципієнтам) [80, с. 42 − 69].

8. Дистанційованість та авторитарність (залежить від потреби зберегти фізичну, комунікативну, символічну, психологічну та інформативну дистанції між політиком і народом).

9. Театральність (адресатом політичної комунікації є народ, який виконує роль спостерігача, “глядача” театральної вистави. Політики завжди пам’ятають про потенційну аудиторію як у залі, так і масового адресата перед екранами телевізора, тому “грають” свої політичні ролі, орієнтуючись на реципієнтів. Політичні дії аудиторія часто сприймає як набір сюжетів, зосереджених навколо однієї політичної події, політики грають різні ролі, що відповідають обраним іміджевим характеристикам).

10. Динамічність (пов’язана з постійними змінами політичної комунікації та політичного мовлення. Оскільки змінюється політична реальність і політичне життя, то відповідно змінюються і політична мова) [Там само].

На думку Н. В. Кондратенко, сформувалися основні тенденції використання політичної мови, до яких вона зарахувала:

а) аксіологічність, що виражається в масштабному використанні емоційно забарвленої лексики;

б) орозмовлення та вульгаризація – залучення стилістично зниженої та не літературної лексики, зокрема обсценної, у політичній комунікації;

в) посилення інтерактивності, що реалізовано в домінуванні неолексем на позначення особи – суб’єктів політичної комунікації;

г) актуалізація суб’єктивності та динамічності політичного дискурсу;

ґ) посилення риторичності політичного мовлення на синтаксичному рівні [35, с. 155].

О. Й Шейгал уважає, що поняття “політичної комунікації” та “політичного дискурсу” є синонімічними, і визначає політичну комунікацію як таку, що охоплює будь-які мовленнєві утворення, суб’єкта, адресата або зміст яких належить до сфери політики [80, с. 23].

Політична комунікація − це весь діапазон формальних та неформальних комунікаційних процесів у політиці, особливий, окремий випадок комунікації, що являє собою інформаційний вплив політичних суб’єктів один на одного та на соціальне середовище, яке їх оточує, щодо влади, владних

відносин у суспільстві та є атрибутом, невід'ємною властивістю політичної діяльності, без якого останню не можна уявити [18, с. 63].

Ідеальна модель політичної комунікації передбачає діалог між різними носіями влади, а також між державою та громадянами, який ґрунтується на дотриманні основних прав людини та громадянських свобод, що сприяє значному збільшенню участі громадян у політичному процесі та досягненню консенсусу між різними соціальними групами та прошарками населення [18, с. 40].

А. П. Чудинов пропонує широку класифікацію політичної комунікації, поділяючи її на окремі види:

1. За характером суб'єкта (автора, мовця):

– власне політична комунікація (автор – політик);

– медійна політична комунікація (автор – журналіст);

– непрофесійна політична комунікація (автор – людина іншої професії, представник народу).

2. За характером адресата:

– адресат – політик або політичний суб'єкт (держава, партія тощо);

– адресат не належить до інституційних політичних суб'єктів (читач, глядач, виборець). Важливим є протиставлення індивідуального та масового адресатів, означеного та неозначеного адресатів, оскільки можливі випадки відсутності збігів між означеним і реальним адресатами політичного тексту.

3. За жанрами усного та писемного мовлення:

– жанри усного мовлення (виступ на мітингу, доповідь, дебати, інтерв'ю тощо);

– жанри писемного мовлення (програма, листівка, газетна стаття, лист політичному лідеру тощо).

4. За протиставленням монологічного та діалогічного мовлення:

– монологічні жанри (радіозвернення, стаття в газеті тощо);

– діалогічні жанри (дискусія, прес-конференція, дебати тощо).

5. За функціями:

– ритуальні жанри (інавгураційна промова, вітальне слово тощо);

– орієнтаційні жанри (доповіді, накази, угоди);

– агональні жанри (гасла, листівки, виступ на мітингу);

– інформативні жанри (газетні повідомлення, звернення громадян до політиків),

6. За обсягом інформації серед жанрів:

– малі жанри (гасло, слоган);

– середні жанри (виступ на мітингу, листівка, стаття);

– великі жанри (політична програма, доповідь, політична публіцистика тощо).

7. За метою висловлення:

– інформативні;

– оцінні;

– імперативні. [77, с. 55 –56].

Л. І. Стрій указує на певні вади такої класифікації та зазначає, що в ній наявні логічні суперечності, а деякі типи безпідставно потрапляють одночасно до кількох груп, проте запропоновані критерії поділу відповідають аналізу політичної комунікації. На думку дослідниці, проблема розроблення типології політичної комунікації полягає у визначенні її обсягу та дефініюванні, оскільки обсяг цього поняття обмежено різними критеріями – тематичним, жанровим, часовим, тому вона погоджується з позицією науковців, які широко витлумачують політичну комунікацію [68, с. 35].

3.4. Політична лінгвістика як окрема галузь дослідження політичної діяльності

Політична діяльність відіграє особливу роль у житті суспільства. Вважливе значення у визначенні іміджу країни має спосіб її презентації лідерами держави. За допомогою політичної комунікації відбувається

звернення і до міжнародного співтовариства, і до громадян своєї країни [58, с. 235].

Політична лінгвістика зосереджена на вивченні політичного дискурсу як реалізації політичної комунікації, є галуззю міждисциплінарних досліджень, що постала на стику мовознавства та політології і скерована на вивчення політичної комунікації та підставі мовних фактів. Розширення предметного поля політичної лінгвістики відбувається за рахунок дослідження не лише вербальних, а й невербальних компонентів політичної комунікації, що має яскраво виражений семіотичний характер [68, с. 16].

Дослідження окремих виявів функціонування мовних одиниць політичної комунікації з'явилися ще в період античності. Це були "публікації з проблем політичної комунікації, що їх сприймали як різновид стилістичних або риторичних досліджень" [1, с. 53]. На питаннях зв'язку мови і політики зосереджено увагу в розвідках таких античних учених, як Платон, Аристотель, Цицерон.

Праця Аристотеля "Політика" стала вагомим дослідженням, у якому автор наголошував на взаємозалежності мови і політичної сфери та зазначав: "Те, що людина є істота політична більшою мірою, ніж бджоли і всякі стадні тварини, видно з такого. Природа, як ми твердимо, нічого не робить даремно; тим часом з-поміж усіх живих істот тільки людина має здатність говорити. Адже голос передає смуток і радість, тому він притаманний і решті живих істот (оскільки їхні природні властивості розвинуті так, аби відчувати радість і смуток та передавати ці відчуття одне одному). Але мова здатна передавати як щось корисне, так і шкідливе, достоту як і те, що справедливе і несправедливе. Ця властивість людей відрізняє їх від інших живих істот: тільки людина здатна сприймати такі поняття, як добро і зло, справедливість і несправедливість тощо. Сукупність усього цього і становить основу сім'ї та держави" [5, с. 17].

На думку Аристотеля, уміння говорити та розрізняти етичні категорії стає основою для формування сім'ї й держави, які також стають основною політичної комунікації.

О. М. Алексієвець вказує, що "в часи античності активно вивчали різноманітні аспекти риторичної майстерності політичних лідерів, а причини переконливості президентських виступів віднаходили у фонетичних та ритмічних особливостях, відкритості, простоті, образності та інших якостях мовлення" [2, с. 248].

Е. В. Будаєв наголошує, що поява політичної лінгвістики пов'язана з першою світовою війною, що кардинально змінила світовідчуття людини, оскільки після війни "увагу дослідників мови було скеровано на вивчення способів формування суспільної думки, ефективності політичної агітації та воєнної пропаганди" [13, с. 10].

Після першої світової війни з'явилися лінгвістичні дослідження, що стали основою формування та розвитку політичної лінгвістики загалом. П. Лазарсфельд досліджував вплив інформації радіомовлення на аудиторію, уперше використав контент-аналіз у вивченні залежності електоральної поведінки від передвиборної агітації в засобах масової інформації [84], Г. Лассвел "за допомогою контент-аналізу продемонстрував зв'язок між стилем політичної мови та політичним режимом, у якому цю мову вживають" [2, с. 249], описав поняття політичної семантики та політичної синтактики.

До кінця XIX ст. мовознавчі дослідження, присвячені політичній комунікації, представлені скупо.

Новий науковий напрям виникає в XX ст., а "праці лінгвостилістичного та риторичного характеру, що містять лінгвополітологічну проблематику, аналізувати лише як вияви донаукового осмислення феномену політичного дискурсу" [68, с. 18].

А. П. Чудинов разом із Е. В. Будаєвим обґрунтували такі три основні етапи політичної лінгвістики в СРСР:

1. 20 – 30-ті роки XX ст., представниками якого були Г. О. Винокур, Є. Д. Поливанов, О. М. Селіщев, Р. О. Якобсон. Цей етап позначений вивченням абревіатур, варваризмів, діалектизмів, просторіччя та емоційно-експресивного забарвлення лексем. Спостережені тенденції засвідчили тяжіння до “народності” мовлення, зсуви норми літературної мови та зниження загальної мовленнєвої культури.

2. 30-ті – 40-ві роки XX ст., для яких характерна поява праць ідеологічно заангажованих та розмежування “мови експлуататорів” та “мови трудящих” як окремих систем у межах національної мови, вивчення стилістики радянських політичних лідерів.

3. 50 – 80-ті роки XX ст. Багато мовознавців (Г. З. Апресян [4], В. В. Одинцов [47], Л. О. Введенська [15]) вивчали проблеми агітації та пропаганди, підготували дослідження мови засобів масової інформації та реклами. Саме на цьому етапі політична лінгвістика мала переважно “рецептурний” характер, тому що в умовах тотальної цензури давали лише рекомендації та поради щодо впотужнення впливової сили політичної риторики, а не аналізували ці тексти [13, с. 26].

Н. Г. Акінчиць запропонувала іншу періодизацію становлення політичної лінгвістики. Дослідниця виокремила чотири основні етапи:

1) риторичні наукові розвідки;

2) поява та становлення політичної лінгвістики як науки (20 – 50-ті роки XX ст.);

3) період комунікативних досліджень у політичній лінгвістиці (60 – 80-ті роки XX ст.);

4) сучасний етап закордонних досліджень з політичної лінгвістики [1, с. 53 – 55]. На її думку, саме в середині XX ст. сформувалася політична лінгвістика як наука, це засвідчено появою перших ґрунтовних теоретичних досліджень провідних зарубіжних лінгвістів.

Нині політична лінгвістика є окремою дисципліною, у межах якої виникають новітні напрями дослідження, серед яких основне місце

посідають: критичний аналіз, контент-аналіз, риторичний аналіз та когнітивні дослідження політичного дискурсу [13, с. 18]. Ця наукова галузь уже має власну методологію. У наявних працях представлені основні напрями лінгвополітологічних досліджень.

Як зазначила Л. І. Стрій, “більшість наявних нині теорій мають міждисциплінарний характер, хоч і представлені здебільшого саме в політичній лінгвістиці, проте вони ґрунтуються на методах психології, соціології та комунікативістики” [68, с. 27].

О. М. Алексієвець відзначила такі основні напрями в дослідженні політичної комунікації:

1. Риторичний. Розвиває традиційні уявлення про риторику в її застосуванні до політичної комунікації.

2. Когнітивний. Увага дослідників зосереджена на вивченні ментальних феноменів, репрезентованих у текстах.

3. Дискурсивний. Репрезентований у межах критичного аналізу дискурсу (намагання проаналізувати ті засоби, які влада використовує для свого панування в суспільстві; вияв соціальної нерівності, комунікативна маніпуляція свідомістю адресата) та контент-аналізу (прагнення описати й пояснити феномени, уникаючи власної, пов’язаної з політичними переконаннями оцінки) [2, с. 251].

Виокремлення таких напрямів дослідження характеризує загальний розвиток сучасної політичної лінгвістики. Проте спроби визначити методологічне підґрунтя цієї науки тривають.

Українське мовознавство представлене різними науковими розвідками з політичної лінгвістики. Одні з них (Л. П. Нагорної [45], Н. В. Кондратенко [37], Л. М. Синельникової [63; 64]) присвячені загальним проблемам політичної комунікації, а саме питанням розрізнення політичної мови та мовлення, методології науки, а інші (О. М. Холода [73], Н. В. Петлюченко [51], Л. Л. Славової [66; 67]) − конкретним формам реалізації політичного

дискурсу, зокрема його вербальним складникам, вивченню мовної особистості у політичному дискурсі.

О. М. Алексієвець виокремила такі аспекти лінгвістичних досліджень політичного дискурсу в Україні:

1. Визначення теоретичних засад політичної лінгвістики (К. С. Серажим [61], Л. П. Нагорна [45], Н. В. Кондратенко [36], Л. М. Синельникова [64], Т. М. Ващук [14]).

2. З'ясування особливостей функціонування мови в суспільстві (Г. М. Залізняк [29], О. А. Семенюк [60], Л. Т. Масенко [42]).

3. Дескриптивний підхід до вивчення політичної мови (М. О. Діденко [23], Г. Л. Жуковець [26]).

4. Дослідження окремих мовних рівнів (О. І. Андрейченко [3], Н. С. Вербич [16]).

5. Вивчення жанрів і стилів політичної мови (В. А. Ущина [69], В. С. Савчук [57]).

6. Когнітивно-дискурсивні студії (О. С. Фоменко [70; 71], Л. Л. Славова [66; 67]).

7. Порівняльні дослідження (Н. В. Петлюченко [51]) [2, с. 254].

В українській лінгвістиці (Д. Л. Шалацький [78; 79], Л. В. Завальська [27; 28]) проаналізовано комунікативні стратегії політичної комунікації, а в російській – лінгвостилістичні та іміджеві особливості політичного спілкування (С. О. Дроздова [24]).

Багато дослідників (Н. А. Чабан [74], О. С. Фоменко [70; 71], М. О. Діденко [23], Н. М. Попова [53], І. А. Юшковець [81], А. В. Прокопенко [54], Т. М. Ващук [14], Г. В. Касіян [33], Г. Д. Заньковська [30]), вивчаючи германські та романські мови, характеризують особливості американського, британського, іспанського, німецького, французького політичних дискурсів.

Політичний дискурс, зважаючи на специфіку його використання, досліджують не тільки мовознавці (Н. В. Петлюченко [51], Н. В. Кондратенко

[37], Л. Л. Славова [66; 67], Л. І. Стрій [68]), а й журналістикознавці (К. С. Серажим [61], Х. П. Дацишин [19], С. Т. Онуфрів [48]) та політологи (В. М. Бебик [12], В. В. Петренко [52], А. А. Найчук [46]). Але поки що політичний дискурс представлений незначною кількістю саме лінгвістичних праць.

Варто зазначити, що дослідження політичної комунікації в лінгвістиці виконані здебільшого на матеріалі російської, романських та германських мов. Але є розвідки з соціології, політології, теорії комунікації, присвячені мовознавчим проблемам (К. С. Серажим [61], В. В. Петренко [52], Л. П. Нагорної [45] та ін.).

Одним із маловивчених аспектів сучасного українського політичного дискурсу є синтаксис політичних текстів, адже для досягнення різних політичних завдань досить часто використовують не тільки певні слова, але й ті чи ті синтаксичні конструкції. Думка, що в синтаксисі меншою мірою, ніж у лексиці, відображені особливості політичної комунікації, некоректна, оскільки синтаксична організація мовлення, як форма для вираження відповідного змісту, відіграє істотну роль у виявленні функції впливу.

Політичний діяч, звертаючись до адресата, обирає певну номінацію серед великого спектру можливих варіантів називання адресата: власні найменування особи, загальні назви, суб’єктивно-оцінні предикати або різноманітні їх комбінації тощо.

Н. Д. Арутюнова звернула увагу на те, що у функціональному плані вокативи, які використовують у мовленні, − подвійні, оскільки “з одного боку – дозволяють адресатові ідентифікувати себе як отримувача мовлення, а з іншого − у них часто виражене ставлення до адресата мовця. Функціональна подвійність спричинює те, що у вокативних конструкціях поєднуються ідентифікаційні компоненти значення з елементами суб’єктивної оцінки” [7, с. 355 – 356].

3.5. Вокативні речення як один із засобів привернення уваги та впливу в політичних виступах

Усну публічну промову використовують як форму спілкування мовця з колективним слухачем, для якого характерні спеціальні засоби впливу на аудиторію. Несиметричність учасників комунікативного акту (один мовець і група слухачів) зумовлює вибір зрозумілого для всієї аудиторії словника, побудову специфічної усної фрази, установлення інших контактів у процесі спілкування [25, с. 691].

Публічний виступ створюють за законами риторики та з орієнтацією на переконування слухачів, що зумовлено інтеграційною природою тексту, тобто його письмово-усною формою реалізації, книжно-розмовним типом мовлення, підготовлено-імпровізаційним характером [16, с. 13]. Політичний виступ є особливим видом аргументованого дискурсу, спрямованим на пропаганду політичних ідей, який реалізує основну персуазивну функцію (переконування, агітація, пропаганда) задля корекції ціннісної системи адресата [75, с. 257].

Виступи політичних діячів – це один з основних засобів переконання електорату та поширення політичної ідеології серед населення. Такий вплив відбувається як через безпосереднє сприйняття адресатом політичного тексту, так і опосередковано – через засоби масової інформації.

Політичне мовлення, як і будь-яке мовлення, не односторонній процес. Політичні промови виголошують безпосередньо для передавання інформації реципієнтові та для досягнення політичного впливу на нього. Те, як буде сприйнято текст, залежить як від соціальних, історичних та політичних умов, що склалися в державі, так і від ідеологічних та мовних засобів.

Публічний виступ стимулює ораторську творчість політиків, бо він завжди є сьогоденний, іноді може бути непередбачуваний. Політичні виступи майже завжди гостро публіцистичні, тому що в них є ствердження якоїсь ідеї, ідеологічної позиції, якогось напрямку, а це неминуче означає відсторонення

інших поглядів, якщо навіть вони й не названі. Вираження ідейної позиції, особливо на великий загал слухачів, завжди потребує пафосу, який можна передати по-різному: вдалими, “ударними” перифразами, порівняннями і зіставленнями, епітетами й метафорами, морально-етичними антитезами, ствердними запереченнями; повторенням певних ідеологем; гіперболами, акцентуванням окремих слів і виразів, влучних у будь-якій ситуації, оказіональним утворенням, аритмічним синтаксисом, експресивним тонуванням. Попередньо підготовлена і написана політична промова завжди має бути розрахована на живе виголошення. Вона вдається тоді, коли не прочитана і навіть не виголошена, а розумно висловлена [43, с. 201].

Найбільш прототипним жанром політичного дискурсу є політична промова як публічний виступ, що слугує ефективним засобом одержання визнання та демонстрації лідерства.

Політична промова – це заздалегідь підготовлений політичний виступ з позитивними чи негативними оцінками, обґрунтуванням, конкретними фактами, з накресленими планами, перспективою політичних змін. Різновидом політичної промови також є парламентський виступ, який вирізняється переконанням аудиторії у необхідності прийняття конкретних рішень, дій, заходів та ідей. У таких виступах вживають певний набір синтаксичних конструкцій, використовують рамку мовного етикету [43, с. 178]. Вираження ідейної позиції, особливо на великий загал слухачів, завжди потребує пафосу, який можна виражати різними засобами, де особливе місце належить вокативним реченням як засобам привернення уваги та впливу в таких текстах.

Комунікативний акт реалізації політичного виступу має деякі спільні характеристики, властиві всім політичним вступам:

а) адресант добре підготовлений, має рукопис виступу і використовує виступ для зміцнення своїх позицій;

б) комунікація первісно являє собою усні, безпосередньо відтворені офіційні політичні виступи;

в) між адресантом і адресатом немає локальних і часових бар'єрів (проте на практиці виступ виходить за межі малої групи й орієнтований на масову аудиторію, до якої звертаються за допомогою засобів масової інформації;

г) за своєю природою політичний виступ є монологічною, із присутністю елементів діалогу, та має колективний характер, тому що відбиває інтереси групи політиків [23, с. 5].

Вокативні речення виконують неоднакові комунікативно-прагматичні функції в різних жанрах сучасного політичного виступу та сприяють атмосфері комунікативної взаємодії. Для дослідження обрано як монологічні, так і діалогічні усні ритуальні, орієнтаційні та агональні жанри політичного дискурсу, а саме: агітаційне звернення, парламентський виступ, політичні привітання та подяки, інавгураційну промову, політичні дебати, оскільки в них, на нашу думку, найширше представлені зазначені функції вокативних конструкцій.

3.5.1. Функції вокативних речень в агітаційних зверненнях

Агітаційне звернення виголошують безпосередньо для передавання інформації реципієнтові та досягнення політичного впливу на нього. Те, як буде сприйнято текст, залежить як від соціальних, історичних та політичних умов, що склалися в державі, так і від ідеологічних та мовних засобів.

За допомогою вокативних речень політики завжди розпочинають агітаційне звернення. Його оголошують задля того, щоб **закликати електорат обрати** певну політичну силу, обіцяючи виконати конкретні зобов'язання чи справи. У цих зверненнях вокативні конструкції використовують насамперед **для привернення уваги** слухачів чи глядачів до тексту звернення:

Громадяни! *Я звертаюсь до вас…* (П. Порошенко); ***Співвітчизники!*** *Почуйте нас…* (П. Симоненко); ***Народе!*** *До тебе моє слово…* (О. Ляшко); ***Пані та панове! Громадо!*** *Ми починаємо зміни…* (Ю. Тимошенко);

Земляки! *Сьогодні настав новий час…*(О. Тягнибок); ***Дорогі українці!*** *Я, Ольга Богомолець, – незважаючи на позиції будь-якої партії, буду робити так, щоб мирні мешканці не брали до рук зброї на усіх територіях України: незалежно від того, що буде відбуватися і хто буде при владі...* (О. Богомолець); ***Українці!*** *У цей час нам потрібна нова сила…* (О. Клименко); ***Панове!*** *Хочу сказати декілька важливих речей…* (А. Гриценко); ***Кияни!*** *Наша команда розуміє, які проблеми для вас найболючіші…* (В. Кличко); ***Виборці!*** *Саме від вашого голосу залежить, як ми будемо жити далі…* (О. Богомолець); ***Колеги!*** *Виявіть повагу до того, що ми обговорюємо* (О. Ляшко).

Вибір потрібного вокативного речення на початку промови зумовлений такими чинниками:

1) статусом людей, до яких звертається політик:

Делегати й гості! *Почну з того, що ми стоїмо на порозі нових звершень…* (В. Куйбіда);

2) місцем, де виголошують промову:

Хрещатику! *Українство! Наша команда готова до дій… (П. Порошенко)*;

3) слухацькою аудиторією, до якої спрямоване звернення:

Аудиторіє! Усі присутні*! Саме від вас залежить майбутнє…* (О. Ляшко);

4) способом, за допомогою якого відбувається звернення (живий виступ, теле- чи радіотрансляція):

Глядачі! *Будьте уважними до кожного сказаного слова!* (І. Фаріон);

5) ідейного спрямування політика. Наприклад, В. Кличко часто обирає ліберальне *“Друзі!”*, С. Тигипко – демократичну форму *“Пані та панове!”*, П. Симоненко − комуністичне *“Товариші!”*, А. Яценюк здебільшого адресує виступ до нації (*“Українці!”, “Народе України!”*); ідею політичної сили яскраво відбито у вокативних реченнях О. Тягнибока: він використовує

козацькі звертання (*“Товариство!”*, *“Побратими!”*), а також номінації на позначення народних зборів, віче (*“Громадо!”*).

Досить поширені в агітаційних зверненнях вокативні конструкції, якими політики **обмежують коло адресатів**, щоб увиразнити те, що вони звертаються до представників конкретного населеного пункту, стають ближчими саме до тих проблем, які їх об’єднують. Оскільки під час вступної кампанії політичним лідерам, керівним представникам тієї чи іншої партії доводиться подорожувати, вокативну конструкцію зазвичай визначає місце агітації. Головний компонент у таких реченнях виражений іменником за територіальною ознакою (місцем проживання) із прикметником чи без нього:

Дорогі кияни! *Ми реальними справами змінимо наше місто!* (В. Кличко); ***Кіровоградці!*** *Я обіцяю, що жити в місті стане краще!* (А. Стрижаков); ***Новоукраїнці!*** *У нас ще є можливість побудувати дитячі майданчики, відремонтувати дороги… і ми це виконаємо!* (О. Коріний); ***Львів’яни!*** *Зараз головне – не бути байдужими! Ми маємо бути гідними людьми, які сміло можуть висловити свою позицію…* (А. Садовий); ***Сумчани!*** *Треба йти вперед… якщо ми хочемо змін, треба починати з себе!* ***Ужгородці!*** *Давайте жити в мирі і злагоді!* (О. Подебрій); ***Херсонці!*** *Ми будемо мати віру в завтрашнє майбутнє, злагоду та мир!* (В. Миколаєнко).

Іноді політики у своїх зверненнях до жителів певних міст підкреслюють їхнє значення, непересічність та неповторність для того, щоб викликати більшу довіру та розуміння електорату, який проживає на певній території:

Житомирці! *Ваше місто – столиця української космонавтики, і ми все зробимо для того, щоб повернути сюди найкращі світові технології і найкращий рівень космічної науки! Житомире, тут ми відродимо український космос! Підтримуєте ви це чи ні?!* (П. Порошенко).

Зрідка політичні діячі використовують вокативні конструкції, виражені іменниками, що є назвами людей за загальним найменуванням їхнього місця проживання. Цей вибір зумовлений тим, що політики наголошують на

відмінностях потреб жителів міст і сіл, певних територій країни, тому й зміст виголошених промов також буде відрізнятися:

Шановні селяни, аграрії, працівники в галузі сільського господарства! *Ви є носіями самобутнього українського способу життя, унікальних традицій, ментальності та культури. Тому наш обов'язок підтримувати розвиток села!* (М. Присяжнюк); ***Любі городяни!*** *Зараз, як ніколи, ми відчуваємо себе однією великою родиною, тому вибір кожного з нас є важливим!* (М. Онул); ***Шановні слобожани!*** *Ви люди із своїми колосистими полями, родючими ланами та щедрими садами і що головне − із власним героїчним минулим! Ми якнайкраще розуміємо ваші проблеми та потреби!* (О. Леонов).

Досить рідко в політичних промовах уживають вокативні конструкції, головний компонент яких виражений кількаслівною сполукою. Їх використовує промовець для того, аби **залучити найчисельнішу групу людей для слухання промови:**

Вельмишановні зарубіжні гості! Шановні громадяни та шановні колеги! Дорогий мій український народе, гості, шановна громадо, шановний український Хрещатик та Майдане! Дорогі ветерани війни, праці та військової служби!

Обмежено вживаними є вокативні речення, головний компонент яких називає осіб за соціальним статусом. Вони характерні переважно для тих агітаційних звернень, які політики виголошують перед **вузьким колом слухачів**, представниками певних професій, видів діяльності. Цей тип вокативних структур використовують для привернення уваги саме таких слухачів:

Вельмишановні лікарі, провізори, фельдшери, медичні сестри, фармацевти, усі працівники системи охорони здоров'я*! Я дійсно знаю, які перешкоди вам доводиться проходити у своїй роботі!* (О. Богомолець); ***Шановні пенсіонери!*** *Неможливо переоцінити вашу роль у розвитку держави, тому ми будемо робити все, що від нас залежить для того, щоб*

поліпшити умови вашого життя! (Ю. Тимошенко); ***Дорогі вчителі!*** *Вкладаючи свої душі, цінності та знання у наших дітей, Ви закладаєте підвалини у наше майбутнє та майбутнє України, тому ваша робота має бути достойно оцінена!* (І. Крулько); ***Шановні студенти!*** *Ви – наше майбутнє! Саме від вас залежить, настільки розвиненою та відомою в світі буде наша держава! Ми обіцяємо вам підвищення стипендії та впевненості у майбутньому працевлаштуванні!* (А. Яценюк).

Агітаційні звернення мають свою специфіку використання вокативних конструкцій, функціональне призначення яких у приверненні уваги слухачів. Незважаючи на те, що у таких речень єдина функція, вони відрізняються лексико-семантичним наповненням, адже політичні лідери обирають **спеціальні** номінації, зважаючи на те, перед ким виголошується агітаційне звернення.

3.5.2. Вокативні конструкції в парламентських виступах

Парламентський виступ є політичною промовою, що вирізняється публічним намаганням переконати парламентську аудиторію в доцільності певної ідеї, якихось заходів, дій. Для цього часто використовують оригінальні синтаксичні конструкції, аргументи, несподівані думки, емоційний виклад [43, с. 200].

На пленарному засіданні Верховної Ради ніхто не може виступати без дозволу Голови засідання, який надає слово промовцям для доповіді, співдоповіді, виступів, підсумкового слова, заяв, резолюції, пояснень, зауважень, запитань, повідомлень та довідок, унесення пропозицій, поправок, оголошення депутатських запитів, обґрунтування відповіді на депутатський запит посадовою особою, до якої він був звернений. Промовець повинен виступати тільки з того питання, із якого йому надано слово, та дотримуватися тривалості часу, відведеного для виступу.

Свої виступи на засіданнях Верховної Ради депутати розпочинають вокативними реченнями, які виконують функцію зосередження уваги. Оскільки такі виступи є офіційними і мають чіткі вимоги, у них вокативні речення стають обов'язковою частиною рамки мовного етикету, здебільшого вони відрізняються лише лексико-граматичним наповненням головного компонента. Зрідка вживають вокативні конструкції з яскраво вираженим емоційним забарвленням, що зумовлено конфліктними ситуаціями, які відбуваються в залі Верховної Ради.

Кожне засідання відкриває Голова Верховної Ради зверненням до всіх присутніх, використовуючи вокативні речення для **привернення уваги, привітання учасників слухання та ознайомлення** з темою засідання. Такі конструкції становлять найчисельнішу групу. Головний компонент у них виражений іменниковими назвами зі значенням збірності та залежними від них прикметниками *шановний, вельмишановний, високоповажний* чи без них, пор.:

Шановне товариство! *Доброго дня! Вітаю вас у сесійному залі Верховної Ради України на парламентських слуханнях* (О. Сироїд); ***Шановні колеги! Учасники парламентських слухань!*** *У нас сьогодні значна подія – відповідно до постанови Верховної Ради України від 16 квітня цього року ми проводимо парламентські слухання на тему* (В. Рибак); ***Шановні учасники парламентських слухань!*** *Верховна Рада України 18 червня 2014 року ухвалила рішення про проведення сьогодні, 23 липня поточного року, парламентських слухань на тему…* (О. Турчинов); *Добрий день, шановні колеги!* ***Шановні члени уряду! Високоповажні гості, учасники парламентських слухань!*** *Вітаю вас у стінах вищого законодавчого органу нашої держави, у Верховній Раді України* (В. Рибак); ***Шановні колеги! Шановні учасники парламентських слухань!*** *Насамперед від імені Верховної Ради України хочу подякувати вам за те, що знайшли можливість і відгукнулися на запрошення взяти участь у парламентських слуханнях* (І. Калєтнік); ***Шановні колеги, гості Верховної Ради України!*** *Прошу*

займати місця. ***Шановні друзі!*** *Сьогоднішні парламентські слухання на тему…* (М. Томенко); ***Шановні учасники та гості парламентських слухань!*** *Поки наші учасники заходять, організаційно ми розпочнемо з технічних питань, що стосуються наших парламентських слухань* (Р. Кошулинський).

У парламентських виступах досить поширена номінація адресата *колеги,* що визначає суспільні стосунки в мікроколективі. Використання цієї лексеми характерне для офіційного звернення між комунікантами та є дещо специфічним, оскільки позначає людей, які спільно виконують не просто якусь роботу, а пов'язану з інтелектуальним складником. Номінація *колеги* має сему позитивного ставлення мовця до адресата, що спричиняє її активне вживання в переносному значенні як партійного способу номінації особи [78, с. 4].

Після вступного слова Голова запрошує учасників слухань до виступів, тому значне функціональне навантаження мають вокативні конструкції, якими парламентарі **привертають увагу аудиторії та просять дозволу для виконання конкретної дії,** що свідчить про дотримання правил мовленнєвого етикету, пор.:

Шановні учасники парламентських слухань! *Дозвольте передати вам щирі вітання від героїчного колективу Чорнобильської атомної електростанції. У мене три тези, виступатиму стисло* (М. Орлов); ***Шановний Миколо Володимировичу! Шановні народні депутати! Шановні керівники освіти!*** *Дозвольте поділитися з вами своїми думками з приводу того, якими є проблеми освіти з точки зору сільських голів* (В. Гутник).

Іноді політики використовують номінації, які не характерні для офіційного спілкування в стінах парламенту. Тоді вокативні конструкції стають інструментом зближення оратора з аудиторією, налагодження атмосфери довіри та подальшої співпраці / взаємодії:

Дорогі друзі і подруги! *Дозвольте привітати вас і привітати в цьому залі єдину за всю історію України жінку – Голову Верховної Ради. Пані Шевченко, вітаю вас!* (Г. Герман).

Під час свого виступу політики часто вдаються до залучення **якнайширшого кола адресатів для того**, щоб наголосити на значенні кожного з адресатів у розв'язанні певної проблеми:

Шановний пане міністре соціальної політики! Шановний голово Пенсійного фонду України! Шановний члене Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку! Шановна головуюча Оксано Сироїд! Шановні голово Комітету з питань соціальної політики, зайнятості та пенсійного забезпечення та члени цього Комітету! Шановні народні депутати! Шановні сучасні пенсіонери! Шановні майбутні пенсіонери! *І окремо скажу, шановні жінки, які, як я, сьогодні мають 54 роки і належать до генерації, що покірно збільшує собі пенсійний вік, надаючи Пенсійному фонду компенсатор, який вже сьогодні сягає 20 мільярдів…* (Г. Третьякова); ***Шановний пане Голово Верховної Ради! Шановні учасники парламентських слухань! Шановні українці, які спостерігають за нами по телебаченню, слухають по радіо!*** *Я і мої колеги з Комітету з питань культури і духовності ініціювали ці слухання для того, щоб обговорити питання важливе і вкрай актуальне для України якраз саме тепер, бо скоро, якщо так триватиме, вже буде нікуди рухатися* (В. Куриленко).

Варто зазначити, що залежно від обраної теми парламентського слухання змінюється і лексико-семантичне наповнення головного компонента вокативних конструкцій, пор.:

Дорогі колеги книгописці, книготворці, книговидавці, книгорозповсюджувачі і читачі! *Я вважаю за потрібне все-таки хоч трішки, для того, щоби потім повернутися в нашу сумну книговидавничу сучасність, крутнути нашу пам'ять назад* (В. Яворівський); ***Шановні творці книги, ті, хто доносить її до людей, читачі, учасники парламентських слухань!*** *Щойно ми почули дуже гарну казку про те, як*

прийде цар, дасть боярам по морді, і холопам настане покращення вже сьогодні (Л. Мартинюк, тема засідання: “Проблеми розвитку українського книговидавництва, книгорозповсюдження та перспективи підтримки книгочитання в Україні”); ***Шановний Миколо Володимировичу! Шановні колеги! Дорогі освітяни, вся українська громадо!*** *Я вважаю, що комітет добре зробив, започаткувавши ці слухання, бо найскладніша нині ситуація в освіті, звичайно, на селі* (С. Ніколаєнко, тема засідання: “Доступність та якість загальної середньої освіти: стан і шляхи поліпшення”); ***Шановний Руслане Володимировичу! Шановні учасники парламентських слухань! Шановні співвітчизники! Шановна наша українська громадо, яка сьогодні приїхала на українську землю!*** *Звичайно, я хотіла б, щоб у цьому залі були всі народні депутати. Ми спільно з вами мали б бути в сесійному залі, щоб послухати про весь той біль, з яким ви приїхали сюди, на українську землю* (Н. Карпачова, тема: “Українська трудова міграція: стан, проблеми та шляхи їх вирішення”); ***Шановні народні депутати! Шановні учасники парламентських слухань! Шановні колеги лікарі!*** *Я не зупинятимуся на 16-ти підготовлених пропозиціях, я передам їх у президію для врахування під час підготовки підсумкових рішень…* (О. Мусій, тема: “Сучасний стан, шляхи і перспективи реформи у сфері охорони здоров’я України”).

Оскільки за останній рік тематика війни є найактуальнішою для України загалом, то в політичних виступах активізовано лексику з військової галузі. Прагнення політичних лідерів та суспільства певною мірою відмежуватися від негативних військових процесів, а також актуальність тематики війни вможливили утворення різних перифразів, що прямо не називають явища та предмети, однак у свідомості слухачів викликають чітке уявлення, стереотип з певним емоційним забарвленням. Такі перифрази, з одного боку, є індикаторами актуальної тематики суспільства, вони систематизують та виокремлюють проблемні питання соціуму, а отже, визначають сутність певного історичного періоду, подеколи навіть цілої епохи. З іншого боку, перифрази в політичних виступах спрямовані на створення специфічної

картини світу, вигідної політичним діячам. Наприклад, *військовослужбовці – захисники; тимчасово переміщені особи – переселенці, біженці; Крим, Донецька та Луганська області – території, де йдуть бої, окуповані землі*, пор.:

Доброго дня! ***Шановні колеги!*** *Я дуже вдячна, що ви сьогодні тут присутні. Буду говорити з вами як переселенка, як представниця громадянського суспільства, як громадянка України* (О. Дворецька); ***Шановні друзі!*** *Я представник Меджлісу кримськотатарського народу в парламенті України. Безпосередньо для мене питання повернення контролю над нашою окупованою територією – це сенс життя…* (Г. Логвинський).

У такий спосіб представники владних структур, номінуючи реалії буття, сприяють виникненню у свідомості індивіда додаткових стереотипних нашарувань позитивного чи негативного ставлення до процесів та явищ.

Серед вокативних речень, ужитих на початку парламентської промови, вирізняються ті, які відповідно до реакції промовця на обговорювану тему належать до групи вокативних конструкцій з **емотивною функцією**. Вони передають широкий спектр емоційних значень, зумовлений відповідною семантикою наступних речень. Це такі значення, як:

1) **радість, задоволення:**

Шановний пане Голово! Шановні народні депутати! Шановні учасники парламентських слухань! *Дуже вдячний тим поодиноким депутатам, які прийшли сьогодні, хтось ще зацікавлений розвитком науки у нашій державі. Але головним чином я радий бачити друзів, які сидять у цій залі, бо ми зустрічаємося з цього питання, мабуть, вже не один рік…* (В. Кухар); ***Шановна Оксано Іванівно! Шановні учасники парламентських слухань!*** *Дуже приємно бути присутнім у цьому залі. Мені як екологу також хотілося б відзначити, що нарешті питання антропоцентризму переходять у екоцентризм, і концепція ноосферології (ноосфера у значенні "розум") академіка В. І. Вернадського нині вже звучить у стінах Верховної Ради* (В. Коніщук); ***Шановний пане головуючий!***

Шановний пане міністре! Шановний посол Томбінський! Шановні представники дипломатичного корпусу, колеги народні депутати, запрошені, студенти! Пані і панове! *Я дуже радий, що сьогодні ми маємо можливість взяти участь у дискусії, яка не лише сприятиме якості публічних дебатів в українському суспільстві з питань безвізового режиму, лібералізації візового режиму як етапу до безвізового режиму, а й дасть змогу зробити оцінку, що вже зроблено і що треба зробити для того, щоб нарешті українці отримали доступ до однієї із свобод – свободи пересування, якою насолоджуються більшість європейців, зокрема у країнах Європейського Союзу* (Г. Немиря); ***Добрий день! Шановний головуючий! Високоповажні надзвичайні та повноважні посли! Шановні народні депутати! Шановні учасники парламентських слухань!*** *Для мене велика честь, що нарешті озвучена мною ідея парламентських слухань на тему…* (І. Бережна);

2) **злість, невдоволення:**

Пані голово і всі учасники парламентських слухань! *Сором для уряду: ще в квітні анонсувати реформу, у травні презентувати її в парламенті, а в червні брати участь у парламентських слуханнях, не маючи законопроекту на руках або ховаючи його від суспільства. Шановні урядовці, не розповідайте казок про реформу чи осучаснення пенсій* (В. Ващенок); ***Шановні друзі! Шановні люди з усієї України!*** *Ця пенсійна реформа проводиться не для українців, а для отримання чергового кредиту Міжнародного валютного фонду. Працювали в таємному режимі, щось узгоджували, спочатку показували місії МВФ, а потім, коли написали, десь її обговорюють, але реально цього законопроекту досі в парламенті немає, ніхто його не бачив* (О. Ляшко);

3) **жаль:**

Шановні народні депутати! Шановні учасники парламентських слухань! Дорогі побратими! *Хтось із великих сказав, що кожне покоління має свою війну. Ми мали свою війну під назвою "Чорнобиль", хтось мав свою*

війну в Афганістані, зараз маємо війну під назвою "антитерористична операція" (В. Холоша);

4) **іронію:**

Шановні друзі! *Якщо суспільство не знає, яку державу ми будуємо, в країні завжди працюватиме виключно хапальний рефлекс, а для нього наука не потрібна* (О. Чубатенко); ***Шановні учасники парламентських слухань!*** *Оскільки я виступаю в кінці, а в попередніх виступах було окреслено надзвичайно широке коло питань, з якими можна погоджуватися або не погоджуватися, спробую побудувати свій виступ з позиції громадського діяча, який спілкується, як кажуть, з народом і бачить цю реформу з позиції людей* (Т. Іщенко); *Доброго дня!* ***Пані та панове! Пане голово!*** *Я дуже тішуся, що ландшафт Верховної Ради сьогодні так змінився: в першій половині дня у нас тут були бої, ми не могли ухвалити дуже важливих законів, а в другій половині, здається, зібралася спільнота, яка мала б дуже адекватно реагувати на все, що відбувається в країні…* (І. Фаріон).

Вокативні конструкції з емотивною функцією політики вживають у парламентських виступах здебільшого з конфліктних питань, де цими конструкціями привертають увагу та передають свої певні емоції.

3.5.3. Функціональне навантаження вокативних речень у політичних привітаннях та подяках

Політичні привітання – це вітання політичного лідера або політичної сили (партії, організації) з нагоди свята або урочистої події. У політичному дискурсі урочиста подія часто є значущою для всього народу та стосується масового адресата, яким стають потенційні виборці або ж все населення. До таких святкових подій належать Новий рік, Різдво Христове, Великдень, Трійця, такі державні свята, як День Незалежності, День захисника України, День Конституції, День Прапора.

Політичне привітання має чітко визначену структуру. Воно складається з рамкових елементів (звернення до адресата), конгратуляційна частина (зазначення святкової події та власне привітання), констатувальна частина (перелік досягнень адресата або загалом народу та характеристика значущості діяльності адресата), оптативна частина (власне побажання) [37, с. 193]. Привітання, адресовані групам адресатів, поширюються як через прес-службу, так і через засоби масової інформації.

Метою будь-якого політичного привітання є виконання етикетної функції – власне привітання – та самопрезентація мовця як уважного, небайдужого політика до урочистих подій у житті суспільства.

Усі політичні привітання з нагоди свят мають політичну детермінанту, а значить і бажання політика зарекомендувати себе серед виборців. Проаналізувавши вокативні речення, використані політичними лідерами в День Соборності, ми простежили їхню емоційність. Її реалізовано за допомогою прикметників на позначення близьких стосунків (*Дорогі…!*), специфічних привітань (*Славна громадо!*), а також звертань, притаманних конкретній спільноті, наприклад, вірян (*Брати і сестри!*):

Дорогі мої українці! Дорогий народе України! (А. Яценюк); ***Славна українська громадо!*** *Слава Україні!* (Ю. Тимошенко); ***Всечеснішії отці, брати і сестри-українці, шановна громадо!*** (О. Тягнибок); ***Дорогі друзі!*** (В. Кличко).

Н. В. Кондратенко вирізняє серед політичних привітань новорічні привітання, які уналежнює до ритуальних жанрів політичного дискурсу “на підставі таких критеріїв: подійність (урочиста подія – святкування Нового року), часова й локальна зумовленість (телевізійний виступ, що транслюється державними телерадіокомпаніями за 15 хвилин до Нового року), закріплена форма і перфомативний характер” [37, с. 39].

Новорічне привітання – обов’язковий атрибут новорічних свят, увагу до його виголошення та процес сприйняття по телебаченню у багатьох українських родинах перетворилося на ритуальне дійство, проте мало хто з

глядачів може наступного дня пригадати, про що саме говорив Президент. Основним у новорічному привітанні є не зміст, а фатика, тобто факт виголошення промови та реалізація інтенції мовця. Щороку новорічне привітання будують за однаковими структурно-змістовими критеріями: звертання до аудиторії, власне привітання, перелік досягнень минулого року, планування та надії прийдешнього року, побажання [68, с. 89].

Проаналізувавши новорічні привітання президентів України останнього п'ятнадцятиріччя, констатуємо, що В. Ющенко надавав перевагу вокативним конструкціям *Дорогі співвітчизники!* та *Дорогий український народе!* (пор.: ***Дорогі співвітчизники! Дорогий український народе!*** *На порозі нашого дому нова новорічна година…)*; В. Янукович обирав звернення до співвітчизників, поєднуючи його з прикметниками *шановний, дорогий* (пор.: ***Дорогі співвітчизники!*** *Минає 2013 рік. Рік не простий, можливо, що найскладніший…;* ***Шановні співвітчизники!*** *Уже за кілька хвилин відійде в минуле 2011 рік…*); П. Порошенко використовував вокативні речення, головним компонентом яких є іменник на позначення нації, поєднаний із прикметниками *дорогий, рідний* чи займенником *мій* (пор.: ***Дорогі українці!*** *Не лише діти, а кожен з нас, незалежно від віку, вірить у диво. Особливо в цей святковий час, який починається ще зі Святого Миколая…* ***Дорогі мої, рідні українці!*** *15-ий рік 21 століття відходить в історію…*), що сприяє зближенню з народом та встановленню тісного контакту з аудиторією.

Саме у привітаннях політики найчастіше вдаються до повторення вокативних конструкцій на початку, усередині та наприкінці промови, якими підтримують увагу аудиторії. Такий прийом також є ефективним **засобом підсилення апелювання** до слухачів, **виражає підвищену емоційність та експресивність** привітання:

Дорогі українці! *Перш за все давайте разом порадіємо за наших співвітчизників, які днями повернулися з полону до рідних і близьких!..* ***Брати і сестри!*** *Ваш дім – Україна, а грабіжника проженемо та покараємо!... З Новим роком вас! І Слава Україні* (П. Порошенко); ***Дорогі українці!*** *Вітаю*

вас з Новим роком та Різдвом Христовим! 2018 – знаменний для України рік, століття проголошення української державності! Сьогодні ми державу будуємо і ми переможемо! ... ***Велика українська родино!*** *Зі святами! Христос Рождається, славімо його!* (А. Парубій); ***Дорогі мої співвітчизники!*** *Для кожного з нас минулий рік був дуже важким…* ***Любі українці!*** *Так само як і ви я щиро вірю і надіюсь, що Новий рік буде трохи легшим, стане роком відновлення миру, і кожен українець матиме роботу, гідну зарплату і достойне життя!* (О. Ляшко).

Іноді перша вокативна конструкція має офіційний характер звернення, а інша, яка повторюється, підкреслює ставлення адресанта до адресата, що уможливлює встановлення тіснішого контакту, пор.:

Шановні пані та панове! *Останніми роками у дні державних свят ми не лише згадуємо видатних історичних діячів, але й вклоняємося пам'яті сучасних українських звитяжців – героїв Небесної Сотні та героїв війни за незалежність у боротьбі з російськими агресорами.* ***Шановне панство! Дорогі мої співвітчизники!*** *Відновлення територіальної цілісності та суверенітету України є, безумовно, нашим головним пріоритетом….* (П. Порошенко).

Крім колективних привітань зрідка трапляються адресовані конкретним особам, зокрема урочистим подіям у житті відомих людей сучасності. Подібні політичні привітання представлені від імені відомого політика, пор.:

Шановна Ліно Василівно! *Сердечно вітаю зі знаменним ювілеєм Вас – княгиню української поезії. Разом із мільйонами шанувальників захоплююся Вашою творчістю, вдячний Вам за відкриття сили і багатства української мови, яка говорить кожним Вашим рядком. У найтяжчі часи Ви зберегли свободу свого слова, а Ваше слово веде до свободи усіх нас. Зичу Вам міцного здоров'я, радості, нових шедеврів. З роси й води Вам, дорога Ліно Василівно! З повагою, щиро Ваш Петро Порошенко* (П. Порошенко).

Політична подяка переважно не пов'язана з урочистими подіями. Причиною створення подяки є певний визначний вчинок адресата або подія,

що вплинула на його поведінку, тому мовець та адресат стають причетними до спільної справи. На відміну від привітання, політична подяка здебільшого має конкретного адресата, тому політичне привітання розраховане на масову комунікацію, а політична подяка – на індивідуальну.

Лексико-семантичне наповнення головного компонента вокативного речення в політичних привітаннях та подяках президентів переважно однакове. Політичні лідери обирають прикметники *дорогий, любий, шановний* зі збірними іменниковими назвами або номінаціями, які ніби "стирають" офіційні межі з аудиторією та встановлюють дружній та, навіть, сімейний контакт. Використання таких прикметників через апеляцію до адресата сприяє створенню довірливої, інтимінізованої атмосфери, пор.:

Дорогі співвітчизники, брати і сестри! *Вітаю всіх нас з Днем Державного Прапора! Поздоровляю і юного українця Петра Зубара із Артемівська, що на Донеччині. 16-річний парубок більше місяця переховував від окупантів Герб України, збитий бойовиками з приміщення міськради. Петре, ти справжній герой…*(П. Порошенко); ***Дорогі друзі!*** *Щиро вітаю вас із Днем молоді! Ми пишаємось нашими молодими людьми – справжніми українцями* (П. Порошенко); ***Дорогий Український народе! Високодостойні офіцери і воїни України! Усі шановні співвітчизники! Світове українство!*** *Вітаю вас з 18-ю річницею Незалежності України. Для нашої сучасної історії 24 серпня – головна, найвизначніша дата в житті* (В. Ющенко); ***Дорогі українці! Дорогі українські браття і сестри з усього світу!*** *Вітаю Тебе, Український народе, ще з однією Річницею Незалежності. З Софійського майдану звертаюся до Тебе зі словом пошани та гідності* (В. Ющенко); ***Любі друзі!*** *Щиро вітаю вас із великим єврейським святом Ханука – святом героїзму й перемоги над поневолювачами, святом очищення й освячення, світла й вогнів. Свято Ханука свідчить: ніщо не спроможне здолати прагнення народу до свободи* (В. Ющенко); ***Дорогі співвітчизники!*** *Щиро вітаю вас зі святом жертвопринесення – Курбан-Байрамом, що символізує високі моральні якості – милосердя, доброту, взаємопрощення.*

Наслідування цих етичних норм свідчить про прихильність до загальнолюдських цінностей та сприяє укріпленню єдності в суспільстві (В. Янукович); ***Дорогі співвітчизники, високодостойні українці! Вельмишановні депутати Верховної Ради Україні! Шановні депутати Європарламенту!*** *Перш за все хотів би подякувати за ці оплески і підтримку України, яку ви щойно проголосували. Я хочу сказати, що та атмосфера, яка зараз панує в залі Верховної Ради, мені дуже нагадує таку саму атмосферу в 1991 році, коли ми здобули незалежність* (П. Порошенко); ***Дорогі українці!*** *Спасибі вам, дорогі і рідні, за мужність, патріотизм, витримку і терпіння. Дякую, що розумієте, наскільки складна ситуація і що помахом чарівної палички її не виправиш. Особливий уклін вам, доблесне українське воїнство, яке тримає оборону на Сході у Вітчизняній війні чотирнадцятого року* (П. Порошенко).

У спеціальних привітаннях, звернених до представників, які відзначають конкретне свято, використовують номінації на їх позначення, пор.:

Дорогі ветерани! *Вітаю вас з Днем перемоги! Низький вам уклін…* (В. Янукович); ***Рідні наші ветерани та діти війни!*** *Від всього серця вітаю Вас із святом Перемоги! В цей великий день ми із вдячністю пригадуємо всіх, хто був причетний до цього доленосного свята – наших отців, дідів, мам, бабусь. І чоловіки, і жінки, і, навіть, діти в ті важкі воєнні роки щодня наближували Перемогу!* (Ю. Тимошенко); ***Шановні колеги!*** *Щиро вітаємо всіх з Днем працівників освіти! В цей день ми дякуємо всім українським педагогам за їхню важку, але важливу і надихаючу роботу* (Л. Гриневич); ***Дорогі жінки!*** *Щедрість ваших душ зігріває, сила духу – захоплює, а краса – вселяє віру в краще майбутнє. Зі святом вас!;* ***Милі жінки! Чарівні, мудрі, чуйні українки!*** *Кожна з Вас особлива – сяйте та квітніть любов'ю!* (В. Гройсман); ***Дорогі ветерани війни, праці та військової служби!*** *Ви завжди будете слугувати для нас і наших дітей яскравим прикладом, як в єдності та згуртованості долати труднощі, перемагати й будувати свій дім* (П. Порошенко); ***Шановні колеги, нинішні та майбутні!*** *Прийміть*

сердечні привітання з нагоди професійного свята – Дня медичного працівника! (О. Богомолець); ***Дорогі співвітчизники! Солдати! Воїни України!*** *Від усього серця вітаю Вас із Днем захисника нашої Батьківщини!* (Ю. Тимошенко); ***Шановні журналісти!*** *У цей нелегкий час випробувань, коли наша країна відстоює свою незалежність і демократичний лад, щиро вітаю вас із професійним святом. Адже саме на ЗМІ та свободу слова, якою ви живете, покладається демократичне суспільство* (П. Порошенко).

Головний компонент вокативних речень у політичних подяках має офіційну форму та складається з поєднання прикметника *шановний, вельмишановний* та номінації особи (осіб), до якої звернено мовлення, пор.:

Шановний Голово Верховної Ради України! Шановні учасники парламентських слухань! *Я вдячний за можливість виступити з приводу одного з найважливіших питань сьогодення* (І. Руснак); ***Шановні народні депутати! Шановні експерти, представники органів влади, громадських організацій та засобів масової інформації!*** *Передовсім дозвольте висловити подяку Верховній Раді України за розгляд на парламентських слуханнях питання забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків* (Л. Дроздова); ***Шановні колеги, учасники та гості слухань!*** *Дозвольте привітати вас від імені Комітету з питань інформатизації та інформаційних технологій, який є ініціатором проведення цих парламентських слухань* (В. Омельченко); ***Шановні депутати!*** *Насамперед хочу подякувати вам за те, що ви знайшли час і можливість взяти участь у сьогоднішніх важливих слуханнях…* (В. Пацкан); ***Шановний пане Президенте!*** *Дякую за цю нагороду. Для мене честь отримати орден від Держави, яку я завжди вважав, вважаю і буду вважати найріднішою у світі. Так, нагороди – це добре. Але, на жаль, одними нагородами не вирішити завдань, які стоять перед нами* (С. Вакарчук).

Іноді слова подяки висловлюють під час зустрічей з іноземними політиками, які беруть участь у політичному житті України, пор.: ***Вельмишановний Др. Робін Ніблет! Ваші Високоповажності, Пані та***

панове! *Дозвольте розпочати зі слів подяки. Це справжня честь для мене виступати сьогодні в Королівському Інституті міжнародних відносин. Хочу подякувати вельмишановній аудиторії за ваш щирий інтерес до України* (П. Порошенко).

Часто політичні подяки стосуються післявиборчого періоду, тому депутати висловлюють вдячність своїм виборцям, звертаючись до них. У таких вокативних конструкціях поширене вживання номінацій на позначення осіб, які є уродженцями спільної території, пор.:

Шановні земляки! *У першу чергу дякую вам за вашу довіру й підтримку. Може, не всі почули мене під час виборчої кампанії, бо головним нашим завданням стала підтримка українських воїнів, які боронять нашу землю…* (С. Міщенко); ***Шановні виборці! Дорогі земляки!*** *Дякую за довіру та підтримку!* (В. Развадовський); ***Дорогі земляки! Шановні мої виборці!*** *Щиро дякую вам за активну життєву позицію, палку любов до рідної землі, небайдужість до майбутньої долі нашого краю…* (А. Душко).

Отже, у політичних привітаннях та подяках вокативні речення переважно є **елементом мовного етикету** та сигналізують про соціальні відношення в межах комунікативного акту.

3.5.4. Уживання вокативних структур в інавгураційних промовах

Інавгураційна промова – це жанр ритуального характеру політичного дискурсу, що передбачає обов’язкове виголошення промови новообраного президента. Вона ґрунтується на виголошенні клятви перед народом, прагматична настанова якої – консолідація нації. За структурою інавгураційна промова містить рамкові елементи привітання, прощання і побажання; подяку виборцям та аудиторії; план майбутніх дій на посту президента.

Мовцем в інавгураційній промові завжди є конкретний політик – новообраний президент держави, адресатом – народ країни, зарубіжні

політики, гості, присутні на інавгурації, загалом адресата можна визначити як масового. Президент звертається до народу з подякою та клятвою, окреслює стисло свою програму дій та визначає загальну політичну стратегію [68, с. 108].

Російська дослідниця О. Й. Шейгал визначає такі ознаки цього жанру:

1) об’єднання аудиторії в єдиний народ;

2) звернення до минулого як до джерела традиційних цінностей народу, нації;

3) проголошення нових політичних принципів;

4) надання законної сили інституту президентства [80, с. 206].

Крім цих ознак, жанр інавгураційної промови виконує певні функції, на які вказує В. І. Карасик:

1) констатація чогось;

2) інтеграція та консолідування учасників події в єдину групу;

3) мобілізація на виконання певних дій або вироблення певного ставлення до чого-небудь;

4) закріплення комунікативної дії в особливій заданій формі, що має надціннісний характер.

Інавгурація констатує появу нового президента держави, консолідує український народ навколо цієї події, мобілізує на схвалення новообраного президента, закріплює дію як встановлення єдності країни під керівництвом нового лідера [32, с. 335].

Політики мають свої вподобання у виборі форми вокативних речень в інавгураційних промовах. Одні надають перевагу реченням із головним компонентом у формі множини (*Шановні громадяни!*), що максимально розширює коло потенційних адресатів, інші використовують здебільшого узагальнені найменування слухачів із виразним національним забарвленням (*Дорога українська спільното!*), які звужують аудиторію на підставі національної ознаки, треті починають виступ нейтрально, підбираючи стандартні для звернення речення (*Дорогі співвітчизники!*) [37, с. 40].

В Україні інавгурації законодавчо схвалені після прийняття Конституції 1996 року, тому президенти Л. Кравчук та Л. Кучма (перший термін) не виголошували інавгураційних промов за визначеними правилами. Зважаючи на це, матеріалом нашого дослідження послугували вокативні речення, дібрані з інавгураційних промов після 1999 року. Ми проаналізували інавгураційні промови Л. Кучми (другий термін), В. Ющенка, В. Януковича та П. Порошенка. Вокативні речення, використані на початку таких промов, виконують **консолідувальну функцію**, що зумовлена безпосереднім ототожненням єднання мовця (політика) з адресатом (народом).

Л. Кучма в інавгураціній промові звертається до аудиторії узагальнено, охоплюючи можливих адресатів:

Шановні співвітчизники! Високоповажні зарубіжні гості! *Україна разом з усім людством наближається до епохального рубежу, за яким – XXI століття і третє тисячоліття (...)* ***Дорогі співвітчизники! Шановне зібрання!*** *Я виборював право на найвищий державний пост не для того, щоб тільки залишитися в історії України третім її Президентом!*.

Оскільки дібрана для апеляції до адресата вокативна конструкція на початку виступу вказує на того, до кого звертається новообраний президент, поєднання у ній адресатів потребує певного розташування, називання від найважливіших до менш важливих для адресанта. Тому президент спочатку офіційно звертається до громадян України, а вже потім і до запрошених гостей, увиразнюючи повагу до них прикметниками *шановний* та *високоповажний*.

Наприкінці інавгураційної промови Л. Кучма повторює схожу вокативну конструкцію, але в поєднанні з прикметниками *дорогий* та *шановний*, за допомогою яких посилюється інтимізація мовлення та послаблюється офіційність, апелювання до зарубіжних гостей замінено узагальненою структурою *зібрання*, що охоплює всіх присутніх та не виокремлює когось з-поміж них.

В інавгураційній промові В. Ющенка головним компонентом поширеного вокативного речення є український народ загалом та метонімічні назви центральної вулиці та площі столиці:

Дорогий мій український народе, гості, шановна українська громадо, шановний український Хрещатику і Майдане! *Сьогодні Україна вільна і незалежна, ми скинули з плечей тягар минулого! Більше ніхто не посміє вказувати нам, як жити і кого обирати. Я став президентом волею народу. Ми з вами його сини і доньки. Я хочу говорити сьогодні, дивлячись вам у вічі.* Варто наголосити, що В. Ющенко лише в початковій вокативній конструкції використав прикметник *український* тричі, що засвідчує фокусування уваги на національній належності.

Найскупішим інавгураційним виступом був виступ В. Януковича, який використав уже традиційне звернення до депутатів та співвітчизників, тому консолідувальна функція таких вокативних конструкцій послаблена:

Шановні народні депутати! Дорогі співвітчизники! *Щойно я склав Присягу Президента України. Що я відчував, тримаючи руку на Святому Пересопницькому Євангелії? Відповідальність і смиренність. Перед народом України, який у ході вільного волевиявлення віддав за мою кандидатуру більшість голосів.*

В інавгураційній промові П. Порошенка особливу увагу привертає ужита ним вокативна конструкція. Вона поширена, розбудована у спосіб, який має залучити до слухання всіх без винятку громадян, адже політик використовує номінації, які об’єднують географічну територію держави від заходу до сходу, від півночі до півдня. Завдяки цьому значно посилюється експресивність промови:

Дорогі співвітчизники, від Львова до Донецька, від Чернігова до Севастополя! *...Повернення України до свого природного, європейського, стану було омріяне багатьма поколіннями. Диктатура, що панувала останніми роками в Україні, прагнула позбавити нас цієї перспективи –*

народ повстав. Переможна Революція гідності змінила не лише владу. Країна зробилася інакшою. Іншими стали люди.

Консолідувальна функція вокативних речень особливо виражена в інавгураційних промовах В. Ющенка та П. Порошенка, оскільки вони апелюють до демократичних цінностей, які скеровані на впотужнення єднання народу. Політики використовують принцип індивідуалізації мовлення та репрезентовані масовій свідомості як звичайні люди, наближені до всього народу.

Отже, інавгураційна промова – це перше офіційне звернення голови держави до свого народу, така комунікація з боку влади має передусім стратегічний характер. Саме від того, як це звернення буде сконструйоване, залежить те, якою буде подальша співпраця влади і народу. Тож від наповнення вокативної конструкції в інавгураційній промові, що є першою для обраного президента, залежить установлення зв'язку із суспільством.

3.5.5. Функціонально-семантичний потенціал вокативних конструкцій у політичних дебатах

Невід'ємною частиною політичної діяльності є політичні дебати, у яких використовують різні типи синтаксичних конструкцій. Вони передбачають насамперед діалогічну комунікацію, у якій спілкування політиків переважно не прив'язане до конкретних заданих тем, а наближається до живого, розмовного мовлення [37, с. 88 – 89]. Такий формат має відповідну мету – переконання аудиторії найдієвішими мовними засобами.

О. С. Фоменко визначає політичні дебати як чітко структурований і спеціально організований публічний обмін думками між двома сторонами з актуальної теми; різновид публічної дискусії, спрямованої на переконання третьої сторони, у якому вербальні і невербальні засоби, використовувані учасниками дебатів, мають на меті отримати певний

результат – сформувати у слухачів позитивне враження від власної позиції [71, с. 10].

Інституційність, що є характерною рисою для політичного дискурсу взагалі, засвідчують у політичних дебатах такі ознаки:

1) структурованість – у дебатів є стадії початку та завершення;

2) обмежений час тривалості;

3) прескриптивність зміни комунікативних ролей – під час дебатів ведучий визначає, кому з учасників дебатів виступати наступним;

4) низку мовно-мовленнєвих обмежень – під час дебатів заборонено вживати образливі слова та словосполучення, що є некоректними або образливими для опонента.

Як зауважує В. А. Ущина, істотною ознакою політичних дебатів є персуазивність, яка виявляється в тій чи тій моделі мовленнєвої, інтеракціональної та стратегічної персуазивної поведінки політиків (свідомій спробі комунікантів впливати на безпосереднього реципієнта або на третіх осіб) в конвенційно-інституційних умовах публічного політичного дискурсу [69, с. 6].

Модель комунікації в дебатах політиків часто перетворює політичний діалог на театральну виставу, а громадян – на публіку. Політичні дебати дають змогу створити простір прийняття політичних рішень та зробити вибір, не втрачаючи зацікавлення політичними змаганнями [82, с. 50].

Театралізація стає основною ознакою політичних дебатів, виявом ігрової природи політичної комунікації з певним ступенем умовності та виконанням основними учасниками комунікації головних ролей. Під час теледебатів публіка спостерігає за комунікативним актом двох “акторів”, які послідовно грають обрані ролі. Переважно ці ролі збігаються з образами, створеними іміджмейкерами, проте можуть модифікуватися залежно від ходу комунікативного процесу, формату дебатів чи зовнішніх чинників [37, с. 33].

Матеріалом нашого дослідження послугували вокативні речення, дібрані з політичних дебатів телевізійних програм. Політичні дебати все частіше

стають предметом зображення українських політичних ток-шоу − жанром телепередачі чи телевізійної дискусії, обговоренням питань загального зацікавлення або думок запрошених до участі гостей із приводу суспільно-політичних проблем країни. Ток-шоу − це подія, видовище, яке надавало і продовжує надавати будь-якому каналу високі рейтинги.

Оскільки українським політичним дебатам, які проходять у студіях телеканалів, властиве не лише спрямовання на масову аудиторію для створення необхідних поглядів, оцінок, інтерпретацій, а й яскрава експресивність та емоційність виступів, важливу роль мають вокативні речення, що виконують різноманітні функції.

У досліджених текстах політичних дебатів широко вживана група вокативних речень, що називають адресата мовлення, **з яким висловлюють намір поспілкуватися**. Такими реченнями здебільшого розпочинають дебати з опонентом і звертаються до нього, пор.:

Олеже Олександровичу! *Я уважно слухав те, про що Ви говорили…* (В. Пинзеник); ***Сергію Леонідовичу!*** *Чи Ви себе чули?* (А. Яценюк); ***Юліє Володимирівно!*** *Все, що зроблено, те зроблено…* (О. Ляшко); ***Олено Анатоліївно!*** *Головне, щоб Ви мене зрозуміли…* (І. Геращенко); ***Наталіє Юріївно!*** *Це питання треба довести до кінця…* (О. Тягнибок); ***Пане Вадиме!*** *Ви поспішаєте з висновками…* (І. Фаріон); ***Олеже Валерійовичу!*** *Я розкажу, як це має бути…* (О. Бузина); ***Вікторе Михайловичу!*** *Я згоден з тим, що Ви щойно описали…* (О. Зарубінський); ***Олеже Валерійовичу!*** *Країна потребує змін, а не пустої балаканини* (Ю. Тимошенко).

Зафіксовано також вокативні речення, що однаково адресовані всій аудиторії або ж певній групі осіб, яка перебуває на політичних дебатах. Основне їх призначення − **установити контакт не лише зі своїм опонентом**, а й усіма, хто присутній на цій дискусії, пор.:

Шановні колеги, глядачі! Андрію Юрійовичу! (О. Турчинов); ***Дорогі українці, народні депутати! Арсенію Петровичу!*** (В. Литвин); ***Шановні громадяни! Бориславе Соломоновичу!*** (М. Головко).

О. Й. Шейгал, виокремлюючи театральність політичного дискурсу, наголошує на тому, що один з учасників комунікації – “клієнт”, народ – виконує переважно роль не прямого адресата, а адресата-спостерігача, який сприймає політичні події як певну розігрувану для нього дію [80, с. 63]. Наявність цього адресата усвідомлює мовець та впливає на його комунікативну поведінку, оскільки суб’єкт мовлення реалізує стратегії і тактики спілкування та обирає мовні засоби залежно від особливостей адресата. Тому іноді політики апелюють до всіх слухачів (глядачів) політичних дебатів, пор.:

Шановні громадяни! *Цієї неділі в Україні відбудуться місцеві вибори, ми обиратимемо ту владу, яка кожного дня буде поруч з нами!* (В. Гройсман); ***Шановні глядачі!*** *Упродовж багатьох років отакі от діячі придумують, що Ляшко якийсь не такий, ось зі мною жінка, з якою я 15 років живу!* (О. Ляшко); ***Шановні друзі!*** *Безумовно, знайте поки цей режим буде говорити про європейську перспективу, це втрата часу* (О. Турчинов); ***Шановні!*** *Я спершу хотіла б спростувати ту дурницю, яка щойно прозвучала з уст журналістки* (І. Фаріон); ***Шановне товариство!*** *У мене до вас два запитання, адже ми чекаємо вибори мера Києва* (В. Денисенко).

Такі звернення можуть також мати семантику **заклику**:

Дорогі російськомовні українці! *Ми вас чекаємо в цьому домі мовного буття… і мої завдання як політика створити такі умови для російськомовних українців, щоб вони відкрилися до світу української мови!* ***Дорога громадо!*** *Пам’ятаймо, що ми зараз не маємо часу на соціальні барикади* (І. Фаріон).

Друга група вокативних речень, використовуваних у політичних дебатах, вирізняється виразною **спонукальною функцією**. Ця група об’єднує дві підгрупи:

1) вокативні речення, що виконують функцію **вимоги чи прохання:**

Пане Куриленко! *Скажіть, як сьогодні можна прожити на 498 гривень. Тому що це, щоб ви знали, і є мінімальна пенсія* (Н. Шуфрич); ***Пані***

Бондаренко! *Запам'ятайте раз і назавжди, націоналізм як ідеологія, яку я сповідую, − це є любов до своєї землі, любов до своєї родини…, любов не передбачає ненависті!* (О. Тягнибок); ***Дмитре Марковичу!*** *Прошу вас, не поспішайте з висновками!* (М. Томенко); ***Віталію Івановичу!*** *Подивіться, яке зараз українське село!* (А. Гриценко); ***Василю Васильовичу!*** *Дослухайтесь до сказаного!* (О. Ляшко);

2) вокативні речення **заборони:**

Пані Вікторіє! *Перестаньте усіх хвалити, давайте почнемо з головних досягнень!* (М. Головко); ***Андрію Юрійовичу!*** *Вистачить про це вже говорити!* (Ю. Мірошниченко); ***Пане Андрію!*** *Досить! Перестаньте розказувати про ці пусті обіцянки!* (З. Шкіряк).

Третю групу становлять вокативні речення, що виражають **емоційні реакції мовця** на дії співрозмовника. Функції цих речень досить неоднозначні, що вможливлює виокремити такі підгрупи в межах цієї групи. Вони виражають:

1) **позитивне чи прихильне ставлення до опонента** і до того, що було виголошено:

Юліє Володимирівно! *Я радий чути, що ви це нарешті зрозуміли!* (О. Гончаренко); ***Арсенію Петровичу!*** *Щиро радий, що ми з вами розпочали таку полеміку!* (С. Тигипко); ***Ксеніє!*** *Ви абсолютно праві, дійсно, у цьому бюджеті для мільйонів жителів нічого немає…* (А. Яценюк);

2) **невдоволення, відмову**:

Олеже Валерійовичу! *Я категорично не приймаю таку точку зору!* (О. Бузина); ***Олександре Валентиновичу!*** *Я відмовляюсь це розуміти!* (В. Денисенко); ***Пане Симоненко!*** *Ні! Україна унітарною державою має бути, ніяка не федеративна! Україна має бути єдиною державою і ми всі повинні на це працювати!* (О. Тягнибок);

3) **обурення**:

Погребінський! *Що ви морозите? Вже набридло слухати цю маячню! Це не вкладається в голову!* (І. Фаріон); ***Шановна Юліє Володимирівно!***

Нинішня влада продовжує вашу політику, бо саме ви колись хотіли роздеребанити цю землю. На жаль, забули, та я вам нагадаю! (О. Ляшко); ***Пані Бондаренко!*** *Чи не здається вам, що у вашому запитанні є певні протиріччя? То, з одного боку, ви розказуєте, що я продукую ненависть, то, з другого боку, кажете, що я монополізував любов… Так ненависть чи любов? Ви, може, розберіться якось спочатку* (О. Тягнибок);

4) **іронію**:

Юліє Володимирівно! *Ви так впевнено сказали, що не знаєте, хто такий Лазаренко, що це просто "Оскар"! Ви краща актриса, яка є! Я аплодую Юлії Володимирівні!* (В. Гончаренко); ***Шановна Юліє Володимирівно!*** *Коли ви говорите про офшори, верніть 200 млн доларів, які ви вилили з Лазаренком! Це буде найкращий приклад!* (О. Ляшко); ***Леоніде Макаровичу****! ... Ви краще б стали знову першим президентом, аніж шісткою у Тимошенко...* (І. Богословська);

5) **злість**:

Товаришу Азаров! *Я зробила сьогодні надзусилля, аби вислухати вашу доповідь, яка за своїм змістом абсолютно з нереального світу!* (І. Фаріон); ***Пане Шуфричу!*** *Ви знаєте, чому в країні такий бардак? Ви яскравий приклад, адже у вас в голові сміття… Як можна опускатися до таких низьких речей?* (А. Яценюк).

Таке вираження злості іноді переходить у **вираження образи** опонента, який перебуває з політиком на дебатах:

Шановні друзі! *Я служила українському і буду служити, не зважаючи на балаболів, які працюють на владу!* (Ю. Тимошенко); ***Товариство!*** *Я пам'ятаю, як ця особа (про В. Колісніченка), можливо, півроку тому стикалась по різних політичних ток-шоу і називала мене всякими такими словами типу маргінальна партія… а бачте, ці вибори перекреслили цю маячню! То ви є маргіналами!* ***Шановний!*** *Прийде час і ви переконаєтесь, що місто Севастополь – українське!* (О. Тягнибок); ***Пані Бондаренко!*** *Ви своїми*

провокаціями тупими фактично призводите до того, щоб організувати шоу! (О. Тягнибок).

Хоч під час політичних дебатів заборонено вживати слова та словосполучення, що є некоректними або образливими для опонента, іноді політики нехтують цим правилом та використовують у вокативних конструкціях, якими мають намір принизити адресата, знижену лексику:

Пані Богословська! *Про те, що ви чорнорота, знає вся країна і про те, що ви брехуха безсовісна! І саме ви фальсифікуєте… Ви розкажіть про суди, які посадили Тимошенко…* ***Чорнорота відьмо!*** *Це ж ви бігали під тими судами. Ви про те розкажіть!* (О. Ляшко).

Отже, для прийняття та обґрунтування політичних і соціально-ідеологічних стратегій, підтримки або руйнування позицій, нав'язування певної ідеологічної орієнтації політики використовують неоднакові за функціями вокативні конструкції, але характерно, що в політичних дебатах учасники, звертаючись один до одного, уживають вокативні речення, головний компонент яких має одноманітне лексико-семантичне наповнення. Вони становлять дві основні групи:

1) вокативні речення з головним компонентом, вираженим особовими іменами по батькові та прізвищами з прикметниками *шановний, вельмишановний* чи без них:

Арсенію Петровичу! *Маю декілька зауважень до сказаного…* (С. Тигипко); ***Шановний Володимире Володимировичу!*** *Будь ласка дослухайте!* (О. Турчинов); ***Вельмишановна Олександро Володимирівно!*** *Не чіпайте хоч ви мене і мою жінку! Дивіться на своїх!* (О. Ляшко);

2) вокативні конструкції, головний компонент яких утворюється поєднанням номінацій *пан* чи *пані* з особовими іменами чи прізвищами:

Пане Євгене! *Давайте я завершу свою доповідь, ми ж не на допиті в ГПУ* (О. Турчинов); ***Пане Вадиме!*** *Те, що ви створили цей закон, – це маразм!* (І. Фаріон).

М. С. Скаб зазначає, що форма звертань ***пане, пані***, ужита в “чистому вигляді” (самостійно) або “з додаванням назви посади, прізвища, закріпилася в офіційній сфері, розширивши діапазон свого використання з зовнішнього обігу на внутрішній” та є однією з найпоширеніших етикетних форм номінацій адресата мовлення в сучасній українській політичній комунікації, [65, с. 54].

Висновки до розділу 3

Політичний дискурс як реалізація політичної комунікації є об’єктом вивчення політичної лінгвістики − галузі міждисциплінарних досліджень, що постала на стику мовознавства і політології та скерована на вивчення політичної комунікації на підставі мовних фактів. Політичний дискурс − окремий тип дискурсу, що має соціальні, комунікативні, тематичні та функціональні ознаки, може перетинатися з багатьма іншими типами дискурсів, зокрема юридичним, науковим, мас-медійним та педагогічним.

Політичний дискурс вирізняється цілою низкою характеристик, типологій, специфічних мовних засобів, серед яких особливе місце належить вокативним реченням. Їх використовують відповідно до прагматичних настанов, цілей та умов спілкування, що складаються в процесі професійної діяльності політиків, які зіштовхуються з потребою правильного розташування, компонування мовних одиниць, тобто всього того, що становить суть та специфіку побудови промови.

Вокативні речення є іманентною ознакою політичних промов, за допомогою яких безпосередньо чи опосередковано впливають на електорат та поширюють політичну ідеологію. Вони виконують різні комунікативно-прагматичні функції в таких текстах політичної промови, як агітаційне звернення, парламентський виступ, політичні привітання та подяка, інавгураційна промова.

Вокативною конструкцією обов’язково розпочинають агітаційне звернення, основне функціональне призначення якої − привернути увагу слухачів чи глядачів до тексту звернення. У межах цієї функції вокативні речення відрізняються лексико-семантичним наповненням, адже політичні лідери обирають спеціальні номінації, зважаючи на особливості аудиторії, де вони виступають, місце виголошення промови, чисельність аудиторії, до якої спрямований виступ, та спосіб звернення − живий виступ, теле- чи радіотрансляція.

Досить поширені в агітаційних зверненнях вокативні структури, що обмежують коло адресатів за територіальною ознакою, аби увиразнити звернення до конкретних виборців.

Рідше використовують в політичних агітаційних зверненнях вокативні конструкції, головний компонент яких виражений кількаслівною сполукою, уживання якої зумовлене потребою залучити найчисельнішу групу людей для слухання звернення.

Обмежено вживаними в агітаційних зверненнях є вокативні речення, спрямовані до вузького кола слухачів − представників певних професій, видів діяльності, соціального стану.

Основна функція вокативних речень у парламенських виступах – це привернення уваги, оскільки парламентські засідання відкривають зверненням до всіх присутніх, аби привітати учасників слухання та ознайомити їх із темою засідання. Під час своїх виступів депутати питають за допомогою вокативних речень дозволу для виконання конкретної дії, що свідчить про дотримання правил мовленнєвого етикету.

На початку парламенських виступів нерідко вживають кілька вокативних речень, що спричинено потребою наголосити на вагомості кожного зі слухачів. Залежно від теми парламентського слухання змінюється і лексико-семантичне наповнення вокативних конструкцій.

Вокативні конструкції, ужиті на початку парламентської промови, присвяченої обговоренню конфліктних питань, набувають під впливом

значень наступних речень емотивної функції − передають радість, задоволення, злість, невдоволення, жаль, іронію.

У політичних привітаннях та подяках, у яких політики виявляють увагу до урочистих подій у житті суспільства, за допомогою вокативних речень установлюють тісний контакт з аудиторією чи адресатом. Крім того, вони стають елементом мовного етикету та сигналізують про соціальні відношення в межах комунікативного акту вітання чи подяки.

Лексико-семантичне наповнення головного компонента вокативного речення в політичних привітаннях та подяках переважно однакове. У загальних привітаннях політики використовують прикметники *дорогий, любий, шановний*, ужиті зі збірними іменниковими назвами, у спеціальних привітаннях, звернених до представників, які відзначають конкретне свято, уживають номінації на їх позначення.

Головний компонент вокативних речень, використаних у політичних подяках, має офіційну форму та виражений поєднанням прикметника *шановний* чи *вельмишановний* та номінації особи (осіб), якій висловлюють подяку.

Інавгураційна промова, що є першим офіційним зверненням президента до народу, ґрунтується на виголошенні клятви. Її мета – об’єднання нації, тому й вокативні речення, які використали три президенти України − В. Ющенко, В. Янукович та П. Порошенко, звертаючись до народу, виконують консолідувальну функцію.

Політичні дебати відрізняються від політичних промов діалогічною комунікацією, у якій спілкування політиків подібне до живого, розмовного мовлення.

У проаналізованих текстах політичних дебатів найширше представлені вокативні речення, що називають адресата мовлення, увагу якого намагаються привернути. Зафіксовано також вокативні речення, що адресовані всій аудиторії або ж певній групі осіб, яка перебуває на політичних дебатах. Основне їх призначення − установити контакт не лише зі

своїм опонентом, а й усіма, хто присутній. Іноді вокативні речення свідчать, що політики зосереджуються лише на слухачах (глядачах) політичних дебатів і не звертаються безпосередньо до опонента.

Друга група вокативних речень, уживаних у політичних дебатах, вирізняється яскравою функцією спонукання та об’єднує вокативні речення вимоги, прохання та заборони.

До третьої групи належать вокативні речення, якими виражають емоційні реакції мовця: позитивне чи прихильне ставлення до опонента і до того, що було виголошено; невдоволення, відмову; обурення; злість, яка іноді переходить у вираження образи опонента, іронію.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Акінчиць Н. Г. Розвиток політичної лінгвістики як автономної науки. *Культура народов Причерноморья*. 2007. № 120. С. 53 – 58. URL : http://dspace.nbuv.gov.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/35201/10-Akinchits.pdf?sequence=1 (дата звернення : 20. 09. 2016).

2. Алексієвець О. М. Історія та сучасність політичної лінгвістики. *Україна – Європа – Світ : міжнародний збірник наукових праць. 2012*. Тернопіль, 2012. Вип. 9 : Україна – Європа – Світ : творимо історію разом. С. 248–255.

3. Андрейченко О. І. Метафора театру в сучасному політичному дискурсі: когнітивний аспект. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія "Мовознавство"*. 2011. Т. 19. Вип. 17(1). С. 9 – 14.

4. Апресян Г. З. Ораторское искусство. Москва : Издательство Московского университета, 1972. 256 с.

5. Аристотель. Політика. Переклад з давньогрецької та передмова О. Кислюка. Київ, 2000. 239 с.

6. Арутюнова Н. Д. Дискурс. *Лингвистический энциклопедический словарь*. Гл. ред. : В. Ярцева. Москва, 1990. С. 136 – 137.

7. Арутюнова Н. Д. Предложение и его смысл: логико-семантические проблемы. 3-е изд. Москва, 2003. 383 с.

8. Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека. Москва, 1998. 896 с.

9. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики : підручник. Київ, 2004. 344 с.

10. Бацевич Ф. С. Нариси з лінгвістичної прагматики : монографія. Львів, 2010. 336 с.

11. Бенвенист Э. Общая лингвистика. 3-е изд. Москва, 2009. 448 с.

12. Бебик В. М. Політологія для політика і громадянина. Київ, 2003. 424 с.

13. Будаев Э. В., Чудинов А. П. Зарубежная политическая лингвистика. Москва, 2006. 252 с.

14. Ващук Т. М. Прагматико-функціональні властивості німецького політичного дискурсу : автореф. дис. … канд. філол. наук : 10.02.04 “Германські мови”. Львів, 2014. 20 с.

15. Введенская Л. А., Павлова Л. Г. Культура и искусство речи. Современная риторика. Ростов-на-Дону, 1998. 556 с.

16. Вербич Н. С. Інтонація переконування в публічному мовленні : монографія. Луцьк, 2011. 208 с.

17. Водак Р. Язык. Дискурс. Политика : монография. Волгоград, 1997. 139 с.

18. Грачев М. Н. Политическая коммуникация: теоретические концепции, модели, векторы развития. Москва, 2004. 328 с.

19. Дацишин Х. П. Метафора в сучасному українському політичному дискурсі : За матеріалами преси 1995 – 2002 років : Довідник. Львів, 2004. 260 с.

20. Дейк Т. А. ван. Язык. Познание. Коммуникация. Сост. : В. В. Петрова; под ред. В. И. Герасимова ; вступ. ст. Ю. Н. Караулова, В. В. Петровой. Москва, 1989. 312 с.

21. Демьянков В. З. Политический дискурс как предмет политологической филологии. *Политическая наука. Политический дискурс : История и современные исследования : сборник научных трудов*. Москва, 2002. С. 32 − 43.

22. Дискурс іноземномовної комунікації : колективна монографія. Наук. ред. : проф. К. Кусько. Львів, 2001. 495 с.

23. Діденко М. О. Політичний виступ як тип тексту (на матеріалі виступів німецьких політичних діячів кінця XX століття) : автореф. дис. … канд. філол. наук : 10.02.04 “Германські мови”. Одеса, 2001. 20 с.

24. Дроздова С. О. Концепт “влада” у сучасному російському політичному дискурсі : автореф. дис. … канд. філол. наук : 10.02.02 “Російська мова”. Дніпропетровськ, 2004. 20 с.

25. Єрмоленко С. Я. Усна публічна мова. *Українська мова : Енциклопедія*. Ред. : В. М. Русанівський, О. О. Тараненко та ін. 2-ге вид., випр. і доп. Київ, 2004. С. 691 – 692.

26. Жуковець Г. Л. Лінгвориторичні особливості сучасного лейбористського дискурсу Великої Британії : автореф. дис. … канд. філол. наук: 10.02.04 “Германські мови”. Київ, 2002. 21 с.

27. Завальська Л. В. Вербальна агресія в українській політичній комунікації (на матеріалі політичних ток-шоу). *Одеська лінгвістична школа : координати сучасних пошуків : колективна монографія*. Одеса, 2014. С. 437 – 447.

28. Завальська Л. В. Комунікативне ігнорування в політичному дискурсі. *Мова : Науково-теоретичний часопис з мовознавства*. Одеса, 2014. Вип. 22. С. 40 – 45.

29. Залізняк Г. М., Масенко Л. Т. Мовна ситуація Києва : день сьогоднішній і прийдешній. Київ, 2001. 92 с.

30. Заньковська Г. Д. Актуалізація концепту conflict / конфлікт в англомовному політичному дискурсі : автореф. дис. … канд. філол. наук : 10.02.04 “Германські мови”. Чернівці, 2015. 21 с.

31. Кадлубович Т. Співвідношення понять політичного дискурсу та політичної комунікації. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*. 2010. № 1. С. 192 – 199.

32. Карасик В. И. Языковой круг : личность, концепты, дискурс. Москва, 2004. 390 с.

33. Касіян Г. В. Мовленнєвий етикет у сучасному французькому суспільно-політичному дискурсі: лінгвокогнітивний і комунікативно-прагматичний аспекти : автореф. дис. … канд. філол. наук : 10.02.05 “Романські мови”. Київ, 2014. 22 с.

34. Ковалевська Т. Ю. Специфіка рекламного та політичного дискурсів // *Реклама та PR у масовоінформаційному просторі : монографія.* За заг. ред. О. Александрова. Одеса, 2009. С. 11 – 21.

35. Кондратенко Н. В. Неологізми в сучасному українському політичному дискурсі : семантико-словотвірний аспект. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка. Філологічні науки*. 2014. Вип. 37. С. 151 – 156.

36. Кондратенко Н. В. Політичний дискурс : сутність, типологія, специфіка функціонування. *Реклама та PR у масовоінформаційному просторі : монографія.* За заг. ред. О. Александрова. Одеса, 2009. С. 21 – 26.

37. Кондратенко Н. В. Український політичний дискурс : текстуалізація реальності : монографія. Одеса, 2007. 156 с.

38. Красных В. В. "Свой" среди "чужих" : миф или реальность. Москва, 2003. 375 с.

39. Лассвелл Г. Стиль в языке политики. *Политическая лингвистика : сборник научных трудов по политической лингвистике и политической дискурсологии*. Екатеринбург, 2007. № 22. С. 165 – 177.

40. Макаров М. Л. Основы теории дискурса. Москва, 2003. 280 с.

41. Максимов Д. А. Отечественные теории политического дискурса. *Современные теории дискурса : мультидисциплинарный анализ*. Екатеринбург, 2006. С. 48 – 51.

42. Масенко Л. Т. Мова радянського тоталітаризму. Київ, 2017. 240 с.

43. Мацько Л. І., Мацько О. М. Риторика. Київ, 2003. 310 с.

44. Медвідь О. М., Ізмайлова І. Г. Прагматичні інтерпретації текстів політичного дискурсу. *Вісник Сумського університету. Серія "Філологія"*. 2008. № 1. С. 66 − 71.

45. Нагорна Л. П. Політична мова і мовна політика : діапазон можливостей політичної лінгвістики. Київ, 2005. 315 с.

46. Найчук А. А. Політична мова як інструмент концептуалізації соціально-політичних відносин : автореф. дис. … канд. політ. наук : 23.00.01 "Теорія та історія політичної науки". Київ, 2015. 19 с.

47. Одинцов В. В. Стилистика текста. Москва, 1980. 263 с.

48. Онуфрів С. Т. Політичний дискурс ЗМІ України у світовому інформаційному просторі : автореф. дис. … канд. філол. наук : 10.01.08 “Журналістика”. Київ, 2005. 20 с.

49. Павлюк Л. С. Текст і комунікація: Основи дискурсного аналізу. Львів, 2009. 76 с.

50. Паршин П. Б. Исследовательские практики, предмет и методы политической лингвистики. *Проблемы прикладной лингвистики = Scripta linguisticae applicate*. Москва, 2002. С. 181 – 208.

51. Петлюченко Н. В. Харизматика : мовна особистість і дискурс. Одеса, 2009. 464 с.

52. Петренко В. В. Політична мова як засіб маніпулювання : автореф. дис. … канд. політ. наук : 10.00.02 “Політичні інститути та процеси”. Київ, 2003. 20 с.

53. Попова Н. М. Сучасний іспаномовний суспільно-політичний дискурс : лінгвопрагматичний аспект : автореф. дис. … канд. філол. наук : 10.02.05 “Романські мови”. Київ, 2004. 20 с.

54. Прокопенко А. В. Інтерв’ю в передвиборчому американському дискурсі: структурно-семантичний та комунікативно-прагматичний аспекти : автореф. дис. … канд. філол. наук : 10.02.04 “Германські мови”. Донецьк, 2013. 22 с.

55. Прохоров Ю. Е. Действительность. Текст. Дискурс. Москва, 2006. 224 с.

56. Розенталь Д. Э., Кохтев Н. Н. Язык рекламних текстов. Москва, 1981. 125 с.

57. Савчук В. І. Політичний дискурс: жанрові особливості. *Науковий вісник Волинського національного університету ім. Лесі Українки. Серія “Філологічні науки. Мовознавство”*. Луцьк, 2009. № 17. С. 93 – 96.

58. Самойлова І. В., Подвойська О. В. Лексичні особливості політичних промов. *Наукові записки Ніжинського державного університету ім. М. Гоголя. Філологічні науки*. 2016. Кн. 1. С. 235 – 238.

59. Седов К. Ф. Дискурс и личность : Эволюция коммуникативной компетенции. Москва, 2004. 320 с.

60. Семенюк О. А., Паращук В. Ю. Основи теорії мовної комунікації. Київ, 2009. 276 с.

61. Серажим К. С. Дискурс як соціолінгвальне явище: методологія, архітектоніка, варіативність (на матеріалах сучасної газетної публіцистики). Київ, 2002. 392 с.

62. Серио П. Анализ дискурса во Французской школе : Дискурс и интердискурс. *Семиотика : Антология.* Сост. : Ю. Степанов. Москва; Екатеринбург, 2001. С. 549 – 562.

63. Синельникова Л. Н. Лингвополитология: координаты междисциплинарности. *Ученые записки Таврического национального университета им. В. Вернадского. Серия "Филология"*. Симферополь, 2007. Т. 20 (59). № 3. С. 461 – 469.

64. Синельникова Л. Н. Политическая лингвистика: координаты междисциплинарности. *Политическая лингвистика*. Екатеринбург, 2009. № 4. С. 41 – 47.

65. Скаб М. С. Прагматика апеляції в українській мові. Чернівці, 2003. 80 с.

66. Славова Л. Л. Мовна особистість лідера у дзеркалі політичної лінгвоперсонології : США – Україна. Житомир, 2012. 360 с.

67. Славова Л. Л. Мовна особистість політика: когнітивно-дискурсивний аспект. Житомир, 2010. 358 с.

68. Стрій Л. І. Ритуальні жанри українського політичного дискурсу: структурно-семантичний і лінгвопрагматичний аспекти : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 "Українська мова". Одеса, 2015. 190 с.

69. Ущина В. А. Соціолінгвістична категорія домінантності та її реалізація в англомовному політичному дискурсі : автореф. дис. ... канд. філол. наук 10.02.05 "Романські мови". Київ, 2003. 19 с.

70. Фоменко О. С. Політичний дискурс демократичного суспільства. *Вісник Київського університету. Іноземна філологія*. 1998. Вип. 27. С. 10 – 12.

71. Фоменко О. С. Лінгвістичний аналіз сучасного політичного дискурсу США (90-ті роки XX століття) 1998 года : автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 “Германські мови”. Київ, 1998. 18 с.

72. Хабермас Ю. Постметафізичне мислення. Київ, 2011. 280 с.

73. Холод О. М. Імідж : мовлення політиків. Ч. 1. Київ, 2008. 142 с.

74. Чабан Н. А. Образ суверенної України у вербальному втіленні (на матеріалі публікацій газети “The New York Times”) : автореф. дис. … канд. філол. наук : 10.02.04 “Германські мови”. Київ, 1997. 20 с.

75. Черская И. Н. Установка на убеждение как доминирующий признак современного политического дискурса. *Вісник Харківського національного університету. Серія „Філологія”*. 2001. Вип. 33. С. 257 – 261.

76. Чорна О. О. Формування образу політичного лідера засобами комунікативних стратегій. *Лінгвістичні студії : збірник наукових праць*. Донецьк, 2012. Вип. 25. С. 97 – 104.

77. Чудинов А. П. Политическая лингвистика. Москва, 2008. 256 с.

78. Шалацький Д. Л. Лексико-семантичні групи номінацій адресата у мовленнєвій стратегії докору. *Наукові записки Ніжинського державного університету ім. М. Гоголя. Серія : Філологічні науки*. 2013. Кн. 2. С. 251 − 256.

79. Шалацький Д. Л. Мовленнєві стратегії докору у сучасному українському політичному дискурсі : автореф. дис. … канд. філол. наук : 10.02.01 “Українська мова”. Запоріжжя, 2014. 20 с.

80. Шейгал Е. И. Семиотика политического дискурса. Москва, 2004. 326 с.

81. Юшковець І. А. Комунікативні стратегії і тактики в політичному дискурсі канцлерів ФРН (на матеріалі урядових заяв і політичних виступів) : автореф. дис. … канд. філол. наук : 10.02.04 “Германські мови”. Донецьк, 2008. 20 с.

82. Яковлев Д. В. Політичні дебати як засіб раціоналізації політичної взаємодії. *Актуальні проблеми політики : збірник наукових праць*. Одеса, 2010. Вип. 40. С. 50 – 57.

83. Edelman M. Political Language : Words That Succeed and Policies That Fail. New York, 1977. 164 p.

84. Lazarsfeld P. An episode in the history of social research. *Perspectives in American history*. 1968. P. 272 – 273.

85. Orwell G. Politics and the English language. *Horizon : A Review of Literature and Art*. 1946. Vol. 13. P. 252 – 265.

86. Harris Z. A theory of language and information : a mathematical approach. Oxford, 1991. 448 с.

ВИСНОВКИ

Вокативні речення – окремий тип синтаксично членованих односкладних речень сучасної української літературної мови, головний компонент яких виражений кличним відмінком та може поширюватися залежними словами. Специфіка граматичного значення вокативних речень полягає в його реалізації за допомогою предикативності, особовості, суб'єктності.

Головний компонент вокативних речень експлікує кличний відмінок, що має спеціальні формально-граматичні характеристики та слугує номінацією адресата мовлення. Із семантико-синтаксичного погляду кличний відмінок виконує такі функції: семантично складного кличного адресата – нейтралізованого суб'єкта дії; кличного акцентованого адресата і відповідно потенційного суб'єкта; кличного ідентифікаційного полісемантичного; кличного однокомпонентного речення як конденсата адресатно-предикатно-суб'єктної структури.

У драматургійному дискурсі спостерігаємо обмежене вживання називного відмінка замість кличного в ролі головного компонента вокативних речень. Таке використання важко пояснити однозначно: чи воно пов'язане з авторськими вподобаннями, чи це результат втручання редактора в текст твору, або ж заміна кличного називним зумовлена тим, що кличний відмінок часто виявляє семантико-синтаксичну та формально-синтаксичну співвідносність із називним, адже так само виражає суб'єктну функцію.

Вокативні речення мають спільні ознаки з реченнями спонукальної модальності: вони передбачають наявність мовця і слухача, на якого спрямовані комунікативні дії спонукання; у певних комунікативних ситуаціях вони виражають заклик отримати відповідь на запитання, вимогу, наказ, команду, застереження, бажання до дій, зацікавлення чимось. Усе це надає вокативним конструкціям виразної спонукальної модальності.

Широке використання вокативних конструкцій притаманне художньому дискурсу, зокрема мовній організації творів драматургії та байок, що

зумовлено переважною діалогічною структурою таких творів, передаванням різних комунікативних ситуацій, наявністю адресата, до якого спрямоване мовлення.

Вокативні конструкції – важливий елемент мовлення персонажів, адже за їх допомогою реалізують найрізноманітніші комунікативно-прагматичні функції. У текстах українських драм та байок XIX – XXI ст. вони виконують три основні функції, на основі яких виокремлено:

1. Вокативні конструкції, спеціалізовані на *привернення уваги співрозмовника*. Вони називають конкретну особу – адресата мовлення. Широке використання саме цих вокативних речень зумовлене тим, що зазначена комунікативно-прагматична функція є для них первинною. Герої творів уживають вокативні речення для того, щоб: *покликати когось, запитати про щось, попередити когось, поінформувати про щось, застерегти, вимагати якось зреагувати, привітатися з кимось, повчати кого-небудь чомусь, привітати когось*.

2. Вокативні конструкції з виразною *емотивною функцією*, адже драматургійним творам та байкам притаманна емоційність, оцінність, певна суб’єктивна реакція на повідомлення.

За допомогою цих речень передають такі емоційні реакції мовця на дії співрозмовника: *радість від зустрічі, ніжне та прихильне ставлення до когось, любов, погрозу, невдоволення, заперечення, злість, роздратування, страх, паніку, сум, глибокий біль, розпач, горе, безнадію, жаль, докір, тривогу, хвилювання, вдячність, іронічне ставлення до чого-, кого-небудь.*

3. Вокативні конструкції з *волюнтативною комунікативно-прагматичною функцією*, що передбачають спонукати співрозмовника насамперед до виконання певної дії. Їх уживають для того, щоб *закликати виконати якусь дію, наказати щось зробити, попросити про щось, вимагати чогось, заборонити що-небудь*. Вони обмеженіше представлені в художньому дискурсі.

Різноманітність лексико-семантичного вираження головного компонента вокативних конструкцій, уживаних у художньому дискурсі XIX – XX ст., безпосередньо пов’язана з назвами тогочасних актуальних реалій, періодом написання творів та комунікативними ситуаціями, що послугували предметом зображення.

Вирізняється своєю специфікою лексико-семантичне наповнення головного компонента вокативних речень у драматургійних творах XXI ст., адже, крім спільних назв, використаних у вокативних реченнях п’єс XIX – XX ст., він експлікований скороченими розмовними варіантами імен, жаргонними словами, зневажливими номінаціями осіб, завуальованими авторськими назвами з негативним значенням.

Крім номінацій, зазвичай уживаних для називання адресатів мовлення, у дискурсах драми та байки широко використано в ролі головного компонента метафоричні слова, персоніфіковані та уособлені назви, абстрактні іменники, оцінну лексику.

Характерною ознакою вокативних речень із художнього дискурсу є активне вживання в їхньому складі часток від сполучникового та відвигукового походження (***а, ой, ех, ей, ох***), що надають таким реченням суб’єктивно-модальної семантики та впотужнюють емоційність, експресію, відтворюють розмовне мовлення, увиразнюють реалізацію почуттів і переживань персонажів .

Мовна структура політичного дискурсу істотно відрізняється від мовної структури художнього, що спричинено властивим йому специфічним набором ситуацій спілкування, апелюванням, переконанням, мотивацією, закликами до дії.

Політичний дискурс – форма реалізації комунікативної взаємодії мовця та адресата у сфері політики. Вокативні речення, використані в політичному дискурсі, чітко вказують на міжособистісні стосунки мовця та адресата і здебільшого позбавлені такої яскравої оцінності, яку вони мають у художньому дискурсі.

Комунікативно-прагматичні функції вокативних речень найширше представлені в монологічних та діалогічних усних ритуальних, орієнтаційних та агональних жанрах політичного дискурсу: агітаційних зверненнях, парламентських виступах, політичних привітаннях та подяках, інавгураційних промовах, політичних дебатах.

Кожен із жанрових різновидів політичного дискурсу має свої функціональні особливості. За допомогою агітаційних звернень політики поширюють свою ідеологію та переконують електорат їх обрати; парламентські виступи виголошують депутати під час слухань задля поширення певних ідей, заходів, позицій. Жанр політичних привітань пов'язаний з урочистими подіями в житті країни та стосується переважно масового адресата. Виокремлюють і спеціальні привітання, адресовані представникам, які відзначають конкретне свято. На відміну від привітань, політичні подяки створюють здебільшого для одного адресата, який став причетним до якоїсь визначної події чи важливої справи. Політичні дебати – найбільш наближений до живого мовлення жанр, у межах якого політики вступають у діалог задля обґрунтування політичних позицій та переконання один одного в доцільності тих чи інших рішень.

У політичних текстах вокативні речення виконують п'ять комунікативно-прагматичних функцій, за якими їх об'єднано в такі групи:

1. Вокативні конструкції з функцією *привернення уваги адресата*. Її найяскравіше реалізовано в агітаційних зверненнях, парламентських виступах та політичних дебатах. У межах цієї групи вокативні речення відрізняються лексико-семантичним наповненням свого головного компонента, що залежить від жанру політичного виступу. Якщо в агітаційних зверненнях − це спеціальні номінації, пов'язані з особливостями аудиторії, до якої звертаються, місцем виступу та способом звернення, то в парламентських виступах лексико-семантичне вираження переважно одноманітне, воно експліковане усталеними професійними етикетними зверненнями, зміни в наповненні вокативної конструкції можуть відбуватися

лише залежно від теми слухання. У політичних дебатах звертаються переважно до конкретного опонента, зрідка – до всієї аудиторії або ж певної групи осіб, яка перебуває на політичних дебатах.

2. Вокативні речення, спеціалізовані на *встановленні тісного контакту з аудиторією*. Ця функція властива вокативним реченням у політичних привітаннях та подяках, у яких політики зосереджують свою увагу на урочистих подіях у житті країни та обирають переважно спеціальні номінації, звернені до представників, які відзначають конкретне свято, щоб вирізнити їх серед інших адресатів. Крім цього, вокативні речення стають важливим елементом мовного етикету.

3. Вокативні конструкції з виразною *консолідувальною функцією* в інавгураційній промові, що є першим офіційним зверненням президента до народу. У таких промовах новообрані президенти виголошують клятву, обов'язково розпочинаючи її вокативною конструкцією. Вибір влучного наповнення цієї конструкції на початку такої промови та її періодичне повторення в тексті значно підсилює консолідувальний вплив на адресатів.

4. Вокативні речення *спонукання до виконання конкретної дії*. Цю функцію вони виконують у політичних дебатах під час звернення політика до опонента або ж до аудиторії загалом. Вона властива вокативним реченням *вимоги, прохання та заборони*.

5. Вокативні конструкції, спеціалізовані на *вираженні емоцій*. Із цією функцією їх уживають у політичних дебатах, де мовці передають свою реакцію на висловлене опонентом, а саме: *позитивне ставлення до опонента і, зокрема, до того, що було виголошено; невдоволення, відмову; обурення; злість, яка іноді переходить у вираження образи опонента, іронію*.

Емотивну функцію вокативні речення виконують також під час обговорення конфліктних питань на парламентських засіданнях, тому під впливом значень наступних речень вокативні конструкції передають радість, задоволення, злість, невдоволення, жаль, іронію.

Оскільки художні тексти більш експресивні, наповнені оцінною лексикою, то й вокативні конструкції мають у них різноманітніші вияви емотивної функції. У політичному дискурсі переважають вокативні речення з функцією привернення уваги та встановлення контакту з адресатами, що корелює з функціями відповідних жанрів політичного дискурсу. У таких його жанрах, як агітаційне звернення, парламентський виступ, політичне привітання та подяка, інавгураційна промова, вокативні речення, крім спеціалізованої комунікативно-прагматичної функції, є також обов'язковим елементом мовного етикету.

Вокативні речення, використані в художньому та політичному дискурсах, мають три спільні комунікативно-прагматичні функції:

1) номінування адресата мовлення задля привернення його уваги;

2) вираження емоційних реакцій мовця;

3) спонукання до виконання певної дії чи набуття якогось стану.

Окрім зазначених функцій, вокативні речення в політичному дискурсі реалізують комунікативно-прагматичні функції:

1) встановлення тісного контакту з адресатом задля здійснення певного впливу на нього;

2) консолідування адресатів мовлення, що пов'язано з характерною для політичного дискурсу сугестивною метою у процесі комунікативної взаємодії та підвищеним апелюванням до аудиторії.

Три функції – номінування адресата мовлення, вираження емоційних реакцій адресанта і спонукання до чого-небудь – мають свої значеннєві різновиди, зумовлені неоднаковим ступенем їх виявлення та використанням у певному комунікативному контексті.

Вокативні конструкції є важливим елементом комунікативної діяльності людини. Адресант обирає конкретні синтаксичні засоби для вираження звернення до адресата залежно від комунікативних цілей та низки прагматичних чинників, що й зумовлює реалізацію широкого спектру комунікативно-прагматичних функцій цих речень в українському дискурсі.

Перспективи виконаного дослідження вбачаємо у використанні його теоретичних засад для вивчення комунікативно-прагматичних функцій вокативних речень в інших типах українського дискурсу, засобів експлікації спонукальної модальності та експресивізації синтаксису.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Винниченко В. К. Вибрані п’єси : драми та комедії. Київ, 1991. 605 с.
2. Гарматюк А. П. Віршовані твори : байки. Вінниця, 2010. 368 с.
3. Гарматюк А. П. Віршовані твори : сатиричні поеми, притчі, фейлетони, сатирески, гуморески, усмішки, жарти, переклади з інших мов. Вінниця, 2010. 360 с.
4. Глазовий П. П. Дорослі гуморески і байки. Київ, 2013. 320 с.
5. Годованець М. П. Байки. Київ, 1987. 301 с.
6. Драматургічна інтернет-бібліотека. URL : http://www.kurbas.org.ua/dramlab/dramlibrary.html (дата звернення : 10. 02. 2015).
7. Зарудний М. Я. Твори : у 4-х т. Київ, 1982. Т. 3. 415 с.
8. Карпенко-Карий І. Твори : у 3-х т. Драматичні твори. Київ, 1985. Т. 1. 439 с.
9. Коломієць О. Ф. Вибрані твори : у 2-х т. Київ, 1988. Т. 1. 623 с. ; Т. 2. 469 с.
10. Корнійчук О. Є. Драматичні твори. Київ, 1989. 608 с.
11. Кочерга І. А. Драматичні твори. Київ, 1989. 736 с.
12. Кропивницький М. Л. Драматичні твори. Київ, 1990. 608 с.
13. Куліш М. Г. Твори : у 2 т. Київ, 1990. Т. 1. 509 с. ; Т. 2. 877 с.
14. Лупул О. В. 1000 байок. Чернівці, 2010. 368 с.
15. Мамонтов Я. А. Твори. Київ, 1988. 557 с.
16. Пилипенко С. В. Байківниця. Харків, 1922. 24 с.
17. Пилипенко С. В. Байки. Харків, 1927. 65 с.
18. Пилипенко С. В. Батракові байки. Харків, 1930. 93 с.
19. Ребро П. П. Вибрані твори. Запоріжжя, 2006. Т. 4. 500 с.
20. Савчук П. М. Секрет заможності. Хмельницький, 2008. 256 с.
21. Сиволап П. Сміх і гріх. Київ, 2010. 528 с.
22. Сліпчук П. О. Байки. Київ, 1944.22 с.
23. Старицький М. П. Поетичні твори. Драматичні твори. Київ, 1987. 576 с.

24. Стельмах М. П. Твори : у 7 т. Київ, 1984. Т. 7. 647 с.
25. Українська байка. Київ, 1984. 463 с.
26. Українська байка. Харків, 2008. 317 с.
27. Українська драматургія. Антологія : у 4-х т. Харків, 2010. Т. 4. 474 с.
28. Юрик П. Сповідь вовкодава : гумор, сатира, публіцистика. Запоріжжя, 2006. 224 с.
29. Архіви телепрограми "Велика політика" на Інтері. URL : http://inter.ua/uk/programs/info/bolshaya_politika/archive/page/6 (дата звернення : 15. 10. 2016).
30. Архіви телепрограми "Свобода слова" на ICTV. URL : http://tvtw.ru/index.php/ukrainskie-tvshou/58-svoboda-slova-smotret-onlajn-na-ictv-vse-vypuski-2015 (дата звернення : 03. 11. 2016).
31. Архіви телепрограми "Шустер Live" на Інтері та Першому національному. URL : http://inter.ua/uk/programs/info/shuster_live/archive/page/1, http://kanalukraina.tv/ru/programs/shuster-live (дата звернення : 06. 09. 2016).
32. Архіви телепрограми "Час : підсумки дня" на 5 каналі. URL : https://www.youtube.com/user/5channel (дата звернення : 02. 12. 2017).
33. Архіви відеотрансляцій Верховної Ради 2000 – 2017. URL : https://www.youtube.com/channel/UCEf6u1pcxUaz3pUWrl5_E5w (дата звернення : 12. 12. 2017).
34. Архіви політичних виступів П. Порошенка. URL : http://www.president.gov.ua/news/vistup-prezidenta-ukrayini-u-korolivskomu-instituti-mizhnaro-41022 (дата звернення :15. 01. 2018).
35. Архіви політичних виступів В. Ющенка. URL : https://www.pravda.com.ua/articles/2005/01/23/3006391/, https://www.pravda.com.ua/articles/2009/08/24/4153243/, http://detector.media/infospace/article/7400/2006-08-25-promova-prezidenta-viktora-yushchenka-z-nagodi-15-i-richnitsi-nezalezhnosti-ukraini/ (дата звернення : 09. 01. 2017).

36. Архіви політичних виступів Ю. Тимошенко. URL : https://www.tymoshenko.ua (дата звернення : 10. 12. 2017).

37. Архіви політичних виступів О. Тягнибока. URL : http://svoboda.org.ua/party/leaders/oleh_tiahnybok/ (дата звернення : 20. 12. 2017).

38. Архів політичних виступів О. Ляшка. URL : http://liashko.ua (дата звернення : 20. 01. 2018).

39. Інавгураційні промови Президентів України. URL : https://www.obozrevatel.com/ukr/politics/45792-inavguratsijni-promovi-prezidentiv-yanukovich-govoriv-pro-sebe-poroshenko-pro-ukrainu.htm (дата звернення : 12. 12. 2017).

40. Матеріали парламентських слухань 2002 − 2017 років. URL : http://static.rada.gov.ua/zakon/new/par_sl/index.htm (дата звернення : 15. 12. 2017).

Додаток

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ ТА ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ РЕЗУЛЬТАТІВ ДОСЛІДЖЕННЯ

1. Кокора М. О. Синтаксичний статус вокативних речень у сучасному мовознавстві. *Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія "Філологія".* 2015. № 2. Т. 18. С. 94 – 100.

2. Кокора М. О. Комунікативно-прагматичні функції вокативних речень у політичному дискурсі (на матеріалі політичних промов та дебатів). *Modern science – Moderní věda*. Прага, 2016. № 3. С. 110 – 117.

3. Кокора М. О. Вокативні речення в українських драматургійних текстах (на матеріалі творів І. Карпенка-Карого, М. Кропивницького, М. Старицького). *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія "Лінгвістика"*. 2016. Вип. 25. С. 36 – 43.

4. Кокора М. О. Функційно-семантичний потенціал вокативних речень в українських байках XIX – XX ст. *Граматичні студії : збірник наукових праць Донецького національного університету ім. В. Стуса*. Вінниця, 2017. Вип. 3. С. 35 – 39.

5. Голіченко М. О. Функції вокативних конструкцій в українських драматичних творах XX сторіччя. *Українська мова*. 2017. № 4. С. 71 – 81.

Апробація результатів дослідження

1. VII Всеукраїнська наукова конференція "Сучасні орієнтири філологічної науки" (Херсон, Херсонський державний університет, 24 – 25 листопада 2016).

2. Міжнародна науково-теоретична конференція "Граматичні читання − IX" (Вінниця, Донецький національний університет ім. В. Стуса, 25 – 26 квітня 2017).

3. Всеукраїнська науково-практична конференція "Михайло Стельмах у новітніх парадигмах наукового знання" (Вінниця, Вінницький державний педагогічний університет, 2017).

4. Засідання Ради молодих учених Інституту української мови НАН України (Київ, 26 вересня 2017).

5. XIII Міжнародна науково-практична конференція “Проблеми зіставної семантики” (Київ, Київський національний лінгвістичний університет, 2017).